

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Folk
og
Kultur
1987**

Folk og Kultur

Årbog for Dansk

Etnologi og Folkemindevidenskab

1987

Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder

København 1987

Folk og Kultur

udgives med støtte fra Arthur Christensens og hustrus folkemindesfond

Redaktion:

Bengt Holbek, Poul Høst Moustgaard, George Nellemann, Iørn Piø

Manuskripter og bøger til anmeldelse sendes til:

Folk og Kultur, c/o Nationalmuseets 3. Afd., Brede, DK-2800 Lyngby

Abonnement tegnes hos:

Foreningen Danmarks Folkeminder, c/o Dansk Folkemindesamling,
Birketinget 6, DK-2300 København S

Trykt hos: Gullanders Bogtrykkeri A/S, Skjern

ISSN 0105-1024

Foreningen Danmarks Folkeminders styrelse:

Lektor Karsten Biering, Institut for folkemindevidenskab, museumsinspektør Birte Friis, Sydhimmerlands Museum, Hobro, arkivar Gustav Henningsen, Dansk Folkemindesamling, bibliotekar Else Marie Kofod, Dansk Folkemindesamling, bibliotekar Lise-Marie Kofod, Konserverings skolens bibliotek, arkivar Jens Henrik Koudal, Dansk Folkemindesamling, museumsinspektør Peter Ludvigsen, Arbejdermuseet, mag. art. Poul Høst Moustgaard, Svendborg, museumsinspektør George Nellemann, Nationalmuseets 3. Afd. (formand for årbogsudvalget), museumsinspektør A. Rhede Nielsen, Faaborg Kulturhistoriske Museer, lærer og forfatter Erik Kaas Nielsen, Glostrup, musiketnolog Svend Nielsen, Dansk Folkemindesamling, arkivar Iørn Piø, Dansk Folkemindesamling (formand), projektleder Alan Hjorth Rasmussen, Nykøbing Mors.

Forfattere i denne årgang:

Inge Adriansen (f. 1944). Museumspædagog på Museet på Sønderborg Slot med ansvar for de kulturhistoriske undersøgelser.

Finn Clement Hansen (f. 1949). Cand. mag. i dansk og musik. Har været tilknyttet Dansk Folkemindesamling en periode i 1986. Adresse: Ernst Meyersgade 7, 1772 København V.

Thomas Johansen (f. 1924). Fagleder i katalogisering ved Danmarks Biblioteksskole. Adresse: Kørvelstien 3, 2770 Kastrup.

Else Marie Kofod (f. 1951). Bibliotekar i Dansk Folkemindesamling.

Eske K. Mathiesen, (f. 1944). Forfatter, mag. art. i Nordisk Folkemindevidenskab, Arkivarvikar på Dansk Folkemindesamling.

Eugenius Legut (f. 1935). O. F. M. Conv. Sognepræst i Maribo katolske sogn. Adresse: Katolsk Pastorat. Mariegade 4, 4930 Maribo.

George Nellemann (f. 1930). Mag. scient. i Etnografi, Museumsinspektør på Nationalmuseet.

Iørn Piø (f. 1927). Mag. art. i Nordisk Folkemindevidenskab, Dr. phil. Arkivar i Dansk Folkemindesamling.

Indhold

Else Marie Kofod og Iørn Piø: Knud Jensen som folkemindesamler	5
George Nellemann og Eugenius Legut: Sankt Birgitte Kirkes relikvier	23
Eske K. Mathiesen: Graffiti, nye og gamle	39
Finn Clement Hansen: Nogle lejlighedsange fra Stukkens København	60
Thomas Johansen: De tre jomfruer. En studie i et østjysk sagn	89
Inge Adriansen: Mor Danmark	105

Dansk folkekultur 1986

En selektiv bibliografi. Af Else Marie Kofod. Redaktionen afsluttet 1. marts 1987	164
---	-----

Anmeldelser og oversigter

Niels Holger Larsen: Bornholmsk byggeskik på landet. (Peter Michelsen)	177
Men størst er kærligheden. (Iørn Piø)	178
Opvækst. Erindringer. (Else Marie Kofod)	179
Knud Klem: Skibsbyggeriet i Danmark og Hertugdømmerne i 1700-årene, I-II. (Benny Christensen)	180
Nana Damsholt: Kvindebilledet i dansk højmiddelalder. (Iørn Piø)	182
Per-Ulf Allmo og Jan Winter: Lirans hemligheter. (Mette Müller)	183
Jóan Pauli Joensen: Folk og fisk. (Poul H. Moustgaard)	184
Erik Kaas Nielsen: Jeg vil synge en sang. (Jens Henrik Koudal)	185
Ole Høiris: Antropologien i Danmark. (Torben A. Westergaard)	187
Rødovre Kirkebog 1682-1814. (Tommy P. Christensen)	188

Hildegard Gantner-Schlee: Der Maler Johannes Seen 1780–1861. (John Erichsen)	188
Poul G. Wemmelund: Lyset i Mørket. (Iørn Piø)	189
Henning Fogde: Solen og lyset. (Iørn Piø)	189
Ole Ravn: Gys, grin og romantik. (Iørn Piø)	190
Ole Ravn: Ægteskabsprøven og andre kærlighedsfortællinger. (Iørn Piø)	190
Danskere. Hvem er vi? (George Nellemann)	191
Peter Seeberg og Jørgen Borg: Slå fritiden ihjel. (George Nellemann)	192
Mikkelsen, Birger: Fiskerne – fra Kronborg til Sletten. (George Nellemann)	192
Kulturbevaring og dagligt liv. (George Nellemann)	193
Ann Vibeke Knudsen: Bornholms Andelsmejerier 1886–1986. (Birte Friis)	194
Bent Funder og Rasmus Hansen: HEKSE. Slagedamer. Mandedrømme. Rødstrømper. (Gustav Henningsen)	195
Kim Tørnsø: Djævletro og Folkemagi. Trolddomsforfølgelse i 1500- og 1600-tallets Vestjylland. (Gustav Henningsen)	195
Anette Vasström: Holmens By. (Birgit Vorre)	198
Knud B. Christoffersen: Købstaden Frederikssunds historie 1801–1970. (Carsten Hess)	200
Henning Ringgaard Lauridsen: Folk i bevægelse. (Margaretha Balle-Petersen)	201
Lis Paludan: Hækling. Historie og teknik. (Else Østergård)	202
Indsendt litteratur	204

Knud Jensen som folkemindesamler

Ved Else Marie Kofod og Iørn Piø

Knud Jensen i Padborg (1920-1986) var nok den bedste optegner af folkeminder af alle arter siden Evald Tang Kristensen. Med den allerstørste omhu nedskrev han sine optegnelser. De bærer præg af at være rapporter, og han signerede da også hver enkelt af dem, når han sendte maskinskrevne afskrifter af årets høst til Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser og/eller Dansk Folkemindesamling. De originale optegnelser findes i hans dagbøger, der fortsat er i familiens eje.

Inge Adriansen har i Nordslesvigske Museer 13 (1986) givet en oversigt over hans indsamling og forfatterskab. Folk og Kultur,

hvortil han bidrog i 1975 med artiklen »De dodes sogn«, mindes denne sympatiske storsamler ved at bringe dels manuskriptet til et foredrag han holdt i 1969 for slægtshistorikere i Ribe, og dels nogle få, men markante prøver på hans optegnelser og de fotografier der ofte ledsagede dem.

Knud Jensen 1975.

Knud Jensen om sit indsamlingsarbejde

Jeg er politiassistent i Padborg, mit navn er Knud Jensen, jeg er født i 1920 i Hyllerslev, Janderup sogn, har gået nogle år i skole i Esbjerg, har opholdt mig i Hostrup sogn, Vejen, Ribe og siden 1946 i Padborg.

I de sidste 10 år har jeg som fritidsbeskæftigelse foretaget indsamling af folketraditionsmateriale. Man skulle vel egentlig tro, at det nu var for sent at indsamle oplysninger om bondealmuens skik og brug og forestillinger om tilværelsen i den før-tekniske tid, men noget har der været at hente – at redde frem af glemselens mørke. Jeg har i disse år indsamlet flere hundrede oplysninger af meget forskellig art om de gamles levemåde og har endog fundet emner, der ikke tidligere er behandlet. Det er klart, at mange af mine optegnelser er gentagelser – både af mit eget stof og af andres – men det er jo kun en fordel. Gentagelser bekræfter jo netop meddelelsens pålidelighed og antyder samtidig udbredelsesområdet for det emne, der er beskrevet.

Jeg mener, at jeg under dette arbejde efterhånden har dannet mine egne metoder, og det vil jeg nu forsøge at fortælle lidt om.

Den, der har arbejdet med det materiale, som de lidt ældre folkemindoptegnere har indsamlet, vil have bemærket, at det ofte er meget vanskeligt – for ikke at sige umuligt – at finde ud af, *fra hvilken egn* oplysningen stammer, *hvornår* optegnelsen er indsamlet, og *hvem* der har fortalt det, der er optegnet.

Disse mangler findes både hos Thiele, Svend Grundtvig, Jens Kamp og Evald Tang Kristensen samt hos mange af de mindre betydelige optegnere.

Jeg erfarede selv dette med al tydelighed, da jeg for nylig skulle skrive om sønderjysk Sagn og Overtro og da i vid udstrækning benyttede Evald Tang Kristensens »Danske Sagn«. Det var et helt arbejde at finde frem til, hvem hans meddelere egentlig var, og navnlig at finde ud af, hvornår hans oplysninger var nedskrevet. Hans i øvrigt meget værdifulde optegnelser ville være betydelig lettere at arbejde med, hvis der ved hver enkelt oplysning var notater om meddelerens navn og bopæl, tidspunktet for optegnelsen samt den egn – det sogn – optegnelsen kunne henføres til.

Det har sig med folkeminder som med arkæologiske fund. Først når man ved, hvor tingen er fundet, har den sin fulde værdi!

Næsten fra begyndelsen af mit indsamlingsarbejde lagde jeg ret stor betydning i at få sådanne oplysninger med i mine optegnelser. Jeg noterer meddelerens fulde navn, fødselstidspunkt og fødested, stilling, bopæl. Jeg anfører, hvilken egn det meddelte knytter sig til – hvilket sogn, herred, amt, hus, gård, mark, matrikelnummer. Ofte skriver jeg lidt om det miljø, meddeleren har levet i. Når det er muligt, medtager jeg oplysninger om

navn, fødested, alder og bopæl for de folk, der fortælles om, og hvis det kan lade sig gøre, låner jeg fotografier af disse til affotografering.

Desuden spørger jeg om, hvornår meddeleren har oplevet eller hørt det, han beretter om. Det er jo ikke ligemeget, om han selv har oplevet det for få år siden, eller det er meddelt ham, mens han var barn af bedstefaderen, der måske stammer fra en helt anden egn end den, hvor meddeleren bor.

Hvis der forekommer dialektord af interesse, skriver jeg så vidt muligt disse i direkte gengivelse.

Denne grundighed i forbindelse med mit indsamlingsarbejde skyldes vel mere min politimæssige uddannelse end medfødt evne. Som politimand har jeg været tvunget til at lave skriftlige arbejder ofte om ret indviklede forhold, og til disse arbejder – rapporterne – kræves der adskillige oplysninger om de implicerede personer, simpelthen af den grund, at disse ikke må forveksles med andre. Det er vel disse principper, jeg har overført til mit indsamlingsarbejde.

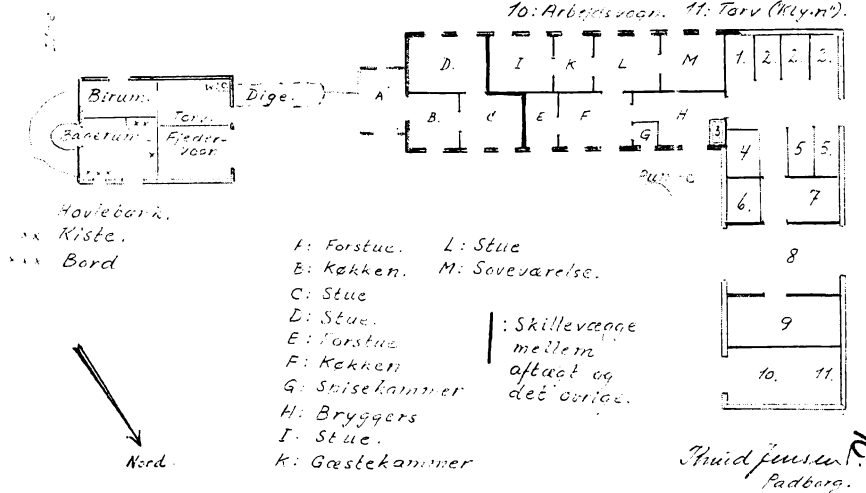
Med sådanne udførlige oplysninger i hænde vil fremtidens folketrationsforskere have ret let ved at placere de forskellige personer og hændelser i mine beretninger hvad angår tid og sted, især hvis de sammenligner mine oplysninger med det, der er at finde i kirkebøger og folketællingslister m.m.

De kulturhistoriske institutioner deler traditionsstoffet i to hovedemner, nemlig *etnologisk stof*, dvs. oplysninger om primitive arbejdsmetoder, og *folkloristisk stof*, dvs. sagn, eventyr, overtro, rim og remser, sange, forestillinger. Denne inddeling bruger jeg også, idet jeg sender mine oplysninger af etnologisk art til Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser og mit folkloristiske materiale til Dansk Folkemindesamling. Ofte vil stoffet mere eller mindre dække ind over begge begreber, og i sådanne tilfælde sender jeg det til begge institutioner. Jeg tager altid genpart af mine beretninger, så jeg selv har noget at arbejde med.

Netop i denne forsamling, der jo beskæftiger sig med slægtsforskning, vil jeg pege på den betydning traditionsstoffet har i en slægtsbog. Små oplysninger om slægtens medlemmer, hændelser de har været ude for, deres vaner, skik og brug i hjemmet, deres udseende osv. vil gøre en slægtsbog meget mere levende end den ville være, hvis den blot indeholder oplysninger om fødsel, konfirmation, bryllup, død. Og i den forbindelse må man også tænke på de små tings betydning. Jeg har selv arbejdet med slægtsforskning, og jeg har da noteret alt muligt, som min mor selv husker eller har fået fortalt: hvordan tipoldemor så ud, hvordan hendes væsen var, hvordan oldefar bar sig ad, når han lavede halmarbejder og passede sine bier, hvad bedstemor legede med sine børn, hvordan hendes og mors skoledag gik, at bedstemor var bange i tordenvejr, at oldefar havde uldne

Min mors barndomshjem
i Øster Kærup, Janderup
Sogn, omkr. år 1900

- 1: Kælebås
2: Købåse
3: Vandtrug
4: Svinessti med
"Hansrå-n" over.
5: Hestebåse.
6: Fåresti ("Fosti")
7: Hæklesekammer.
8: Lo med kostvogn
9: Kornvulv ("Kværkel")
10: Arbejdsvogn. 11: Torv (Klyn).

Knud Jensens moders barndomshjem i Øster Kærup, Janderup sogn, omkring år 1900. (DFS 1906/23:2592).

lagner og ulden skjorte på i sengen, at de farvede tøj i løgskæl, at tipoldefars broder var så fortrukket, at han drak møbelpolitur, at mor som barn gik med sort/rød ternet forklæde, osv. Ja, jeg har endog lavet en skitse – en grundplan – over mors barndomshjem med dialektordene for de forskellige rum og indretninger både i stuehus og stald. Yderligere har jeg fotograferet flere af de gamle ting, der er bevaret fra mine forfædre og opbevarer nu disse fotografier med en kort beskrivelse af, hvem de har tilhørt, og hvad de blev brugt til.

Et par år efter, at jeg var begyndt at indsamle traditionsstof, fandt jeg ud af den store værdi, der er i *fotografering*. Jeg benytter nu dette hjælpemiddel i stor udstrækning og bruger både sort/hvidt og farvefoto, og jeg laver selv mine billeder.

Betydningen af fotograferingen gik især op for mig, da jeg opdagede et højest interessant emne, nemlig korsmærkningen af surdej. I 1960 fortalte min mor mig, at bedstemor lavede kors i surdejen med tommelfingrene, som hun trykkede i dejen, begge på en gang. Ved at udspørge andre, konstaterede jeg, at det slet ikke var den eneste anbringelsesmåde,

tværtimod viste det sig, at man havde lavet korset eller andre ornamenter på mange forskellige måder. Yderligere blev det fortalt, at man dryssede salt i disse korsmærker.

Til at begynde med prøvede jeg at tegne disse anbringelsesmåder og ornamenterne i henhold til meddelernes forklaring, men snart viste det sig, at der i høj grad var mulighed for misforståelse, måske navnlig fordi jeg lavede tegningen mere efter mit hovede end som meddeleren havde ment. Jeg tog da en helt ny metode i anvendelse. Jeg lavede en model af en surdej og tog den med mig, når jeg besøgte mine meddelere. Jeg spurgte så den gamle kone: »Hvad er det«, og så godt som altid lyder svaret: »Det er æn surdæj«. »Lavede du mærker i den?«, »Ja a lavet bærer lidt mæ æ finger«, (Ja, jeg lavede bare lidt med fingeren), derefter: »Prøv o lav det i denher«. Og så kom det jo, umiddelbart, og vel så rigtigt, som man kan ønske sig. Ofte er det en sand glæde at se en hel ny metode anvendt eller at se et ornament eller en metode gentaget, som man kun har set en gang før og som man måske tvivlede på.

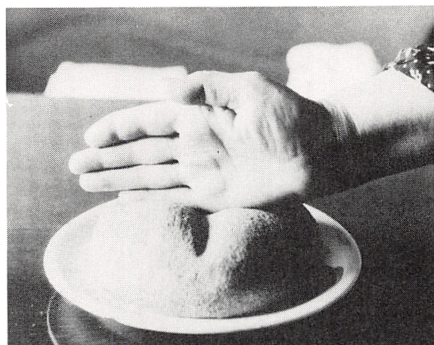
Når mærket er anbragt, fotograferer jeg dette og derefter anbringelsesmåden. Disse fotografier indgår så i beretningen sammen med en skriftlig forklaring om bagningen.

Med denne metode – altså ved hjælp af modellen – er jeg vel kommet det oprindelige så nært som muligt. Pålideligheden af det meddelte vil jeg komme nærmere ind på senere.

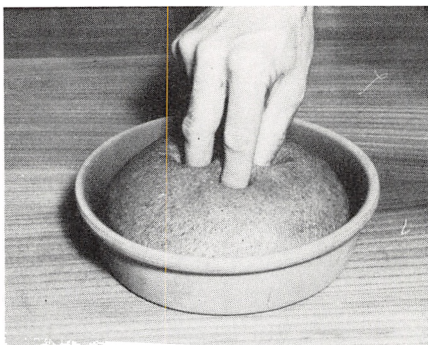
Udspørgningsteknik: Som politimand ved jeg, at alle vidner ikke er lige pålidelige, og at det faktisk kan lade sig gøre, til en vis grad at påvirke folk ved den måde, man spørger på. Sådan er det naturligvis også med indsamling af folkeminder, og her må man – fordi det er gamle mennesker man har med at gøre – endvidere være klar over, at den, man taler med, kan være mere eller mindre forkalket, og at det fortalte alene af den grund kan være noget upålideligt. Det sidste kan man dog hurtigt overtøede sig om ved først at tale med dem om almindelige ting.

Dernæst udspørgningsmåden. Man må ikke sige: »Kender du en remse, der lyder sådan: »Det stormer og det bruser, det er så gråt i sky, gud nåd' os arme hyrder, vi har så langt til by, men de forfløjen skræddere, de sidder hjemme i ly osv.«, for så vil den pgl. jo bare sige »Ja«, og man har måske ved således at komme med et færdigt produkt »overdøvet« en afvigende udgave af denne remse og dermed ødelagt noget værdifuldt både for sig selv og for den anden. Nej, man skal sige: »Kender du en rems' eller vers om æ jøw'er (hyrderne), nåed om ræjn og storm«, så har man chance for at få en variant af remsen, som måske hidtil var ganske ukendt, og det er en oplevelse.

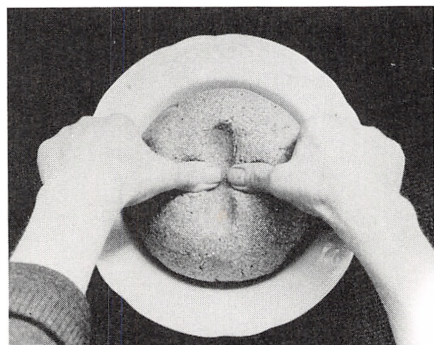
På helt samme måde er det med surdejsmærkerne. Man skal ikke sige:

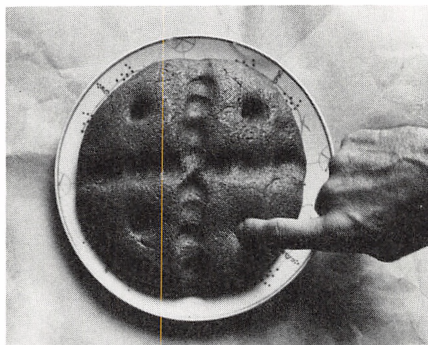
Kristine Olesen, Janderup 1964.

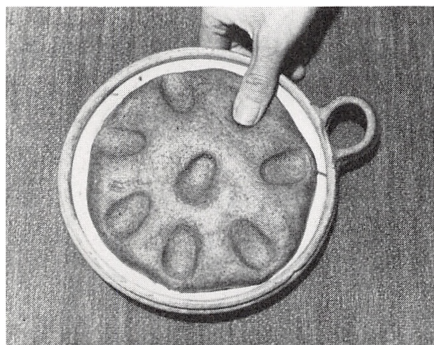
Marie Carlsen, Ladelund.

Ane Marie Jensen, Janderup 1964.

Ida Møller, Damhohl, Gelting.

*Mette Kathrine Thomsen, f. Rossen,
Smedeby Mark pr. Kruså.*

*»Jeg tog da en helt ny metode i
anvendelse. Jeg lavede en model af
en surdej og tog den med, når jeg
besøgte mine meddelere.«*

»Lavet I kors i æ surdej«, så vil de nemlig tit sige »Nej«, for det, de lavede, var jo ofte et antal fordybninger, der tilsammen dannede et korslignende ornament – eller måske ikke en gang et kors. For dem var det da bare »nåwe wåller« (nogle huller).

Ligeledes må man være forsigtig, når det drejer sig om overtro, gode råd og heksetro; de vil da ofte vægre sig ved at give oplysninger om, hvad der blev brugt til bortsættelse af sygdommen, hvem heksen var, osv., fordi de synes, at det kan man vel ikke rigtig være bekendt, og man vil da ikke hænge den og den ud. Man må da lade, som om dette har mindre betydning, og så notere sig det i hast. Det samme gælder med hensyn til primitive arbejdsmetoder, f.eks. om kager, der bagte direkte på ovenbunden, om mælk og melklister, der blev smurt på brødene med hånden, om bukser uden bund, eller slet ingen – til kvinder, osv. De vil ofte prøve at vige uden om et sådant spørgsmål, idet de føler, at det nok var for primitivt, for urenligt, for fattigt. Man må da prøve at forklare dem, at det man gerne vil vide, er det objektivt sande, og at der ingen skam er ved at tilværelsen var primitiv i gamle dage, at »alle er født ens« osv.

Endelig er det min. erfaring, at man absolut må være ene med meddeleren. Jeg har været ude for, at der var flere gamle til stede på en gang. De talte da i munden på hinanden og påvirkede bestemt hinanden – i hvert fald, det hele blev usammenhængende, man kunne ikke skelne den enes forklaring fra den andens, og det hele blev derfor af ringe værdi.

Den omstændighed, at man præsenterer sig (som politimand), kan på den ene side åbne dørene, nemlig på grund af den myndighed, som i hvert fald de gamle tillægger stillingen, men det kan også lukke dørene, hvis beboerne nærer frygt for eller had til myndighederne.

Man opdager snart, at der er forskel på folk i de vestlige og de østlige egne af Jylland. Her ovre på vestkysten, ved vi jo, at folk er jævne, gæstfri og åbne af sind. Man bliver budt på kaffe og er straks »dus«, og man får folks usmykkede mening at vide. Mens man sidder ved bordet og den hyggelige kaffe, går snakken lettere – mere utvungen. Anderledes østpå. Der lukker bakker og hække udsynet, der er gårdene større, ja så store, at man kalder sig proprietær og bliver tituleret »Hr.« og »Fru«. Og så bydes man næppe på kaffe – ja det er slet ikke sagt, at man kommer inden for dørene.

Under indsamlingsarbejdet må man være tålmodig. Man må ikke tro, at man straks kan fyre løs og umiddelbart efter få det rette svar og derefter sige farvel og tak. Nej, man sludrer lidt om vejret og helbredet, og så drejer man samtalen ind på det gamle, idet man f.eks. siger sådan noget som, »da du var ung, da måtte I bestille noget, og det var nu slet ikke så tosset den gang,« osv., så kan man tit komme i gang med at snakke om det emne,

man ønsker oplysninger om, men ofte vil den gamle i løbet af kort tid være inde på de personlige forhold igen: savnet af den afdøde ægtefælle, glæde over børnebørn, problemer på Alderdomshjemmet. Og det kan man naturligvis ikke feje til side, men må vente, til der er snakket af. På den måde kan optegnelsen af enkelte folkeminder godt komme til at vare en hel eftermiddag.

Det bedste tidspunkt, at indfinde sig på, er efter min erfaring ved kaffetid, når middagssøvnen er overstået, og den gamle er udhvilet.

Man skulle vel egentlig mene, at man ofte kom til ulejlighed – og at folk hellere så, at man gik, end at man kom, men mærkelig nok viser min egen erfaring mig, at det modsatte som oftest er tilfældet. Jeg har tit konstateret, at glæden ved de gamle minder vågnede, efterhånden som de sad og fortalte, og vel samtidig en glæde over at føle, at der var nogen, der interesserede sig for deres tilværelse og livsmåde.

Jeg tror således, at jeg af og til får dobbelt udbytte af mit indsamlingsarbejde – dels sikring af stoffet for eftertiden og dels beskæftigelse af de gamle, hvilket efter min mening især har betydning for de gamle, der er på Alderdomshjemmene.

Alderdomshjemmene er i de seneste år bleven min bedste og største Arbejdsmark. Der kan jeg henvende mig til forstanderinden, som kender de gamle ret godt og få de rette kontakter. Noget udbytte vil jeg næsten altid have af besøget på et Alderdomshjem. Og navnlig der vil glæden ved at få besøg ofte være stor.

Men nu tilbage til spørgsmålet om *pålideligheden* af det, der fortælles. Først kan jeg vel fastslå, at der ikke er nogen af de folk, jeg har talt med, der direkte og med overlæg har fortalt mig opdigtede »historier« – det er jeg i hvert fald overbevist om.

Den største fare for upålidelighed er som tidligere nævnt påvirkning i forkert retning fra udspørgeren eller andre personer, der evt. er til stede. Men der kan jo også forekomme misforståelser om begreber. Hvis jeg f.eks. spørger: »Hvordan var bageovnen indrettet«, og jeg så får svaret: »Den var rund«, så kan det være, at jeg opfatter det som om ovnens bundflade var rund eller oval, mens meddeleren i virkeligheden mente, at dens hvælving var kuplet. Småtegninger – nogle få streger – vil ofte skaffe sådanne misforståelser af vejen, men man må tage sig i agt.

En af de omstændigheder, som jeg tager som garanti for rigtigheden af en meddelelse, er det, at jeg har fået en lignende beretning fortalt før et andet sted, og det gælder naturligvis såvel oplysninger om gamle arbejds-metoder som de folkloristiske meddelelser.

Jeg har et bestemt sæt spørgsmål, som jeg fremsætter hver gang, jeg taler med et gammelt menneske om folkeminder. På den måde kan jeg

konstatere, hvorledes stoffet kan skifte fra egn til egn, men ofte også, at det kan være forbavsende ens over store områder. Man kan på den måde efterhånden ligefrem kortlægge visse slags folkeminder.

En klog kone

Lyne sogn, Ringkøbing amt. Optegnet 12.7.1972 efter den 79-årige enke Marie Møller i Outrup.

Da meddeleren var omkr. 1 1/2 år gammel, skulle hendes mor igen have »en lille«, og så kom hendes mormor, Maren, fra Uldbæk i Lyne sogn og hentede hende. Hun blev derefter hos mormoderen, til hun var 7 år, og hun begyndte at gå til skole i Lyne.

Maren havde evne til at kurere folk for nogen af deres sølleheder. Hun kunne stryge smerter væk, bl.a. var hun en gang hos gårdejer Jens Thomsen i Uldbæk, og der strøg hun en gammel pige ad armen, ud mod fingerspidserne.

Og så lavede hun »magnetiseret vand« (magnetiseret vand). Hun kom almindelig drikkevand fra pumpen i trepæls flasker og rystede det i 20 minutter. Så var det magnetiseret, men det skulle bruges inden 24 timer, efter det var rystet. Det var for »sølle maw« og det skulle drikkes.

Meddeleren mener, at mormoderen kun leverede dette vand efter opfordring. Hun fik ikke penge for sin virksomhed, men naturalier, æg, flæsk, kød, brød.

Sognerådet havde henstillet til hende, at hun ophørte med sin »læge«-gerning, og derfor skulle det helst holdes skjult. Meddeleren har været ude sammen med mormoderen, når hun skulle afsted med magnetiseret vand, og da bar hun flaskerne i en kurv med et klæde over, så ingen kunne se indholdet.

Maren vævede på bestilling. Hun havde en stor »vøv-ild« (væv) stående i sin stue, og på den vævede hun dynebetæk og »hør-kleer« (uldne lagner) til at lægge over underdynen. Desuden »køgset« (lave mad) hun til smågilder, og så syede hun kludesko.

Hendes bolig i Uldbæk var en lille ejendom med 3 køer. Maren var en lille tynd én.

Hun havde vistnok tjent i Sønderjylland i sine unge dage. Hendes første mand havde været gendarm og var vistnok fra Sønderjylland. Så vidt meddeleren husker, hed han Peter Jensen. Han var ikke »møj værd«. Når de pløjede, måtte Maren føre hesten ved tøjlen, for ellers kunne han ikke få furen lige. Med ham havde hun 7 børn, hvoraf 4 sønner drog til Amerika. Et af hendes børn var meddelerens mor, Elise Christensen, f.

Jensen, vistnok født i Hallum, Kvong sogn, død i Outrup sogn i 1920, 52 år gammel.

Da den første mand døde, giftede Maren sig igen. Hendes mand var Mads Nielsen fra Malle.

Sine sidste år tilbragte Maren som enke i et lille hus på »æ Kløwbank« i Rottarp, vest for Outrup. En dag ville hun flytte en skrukhøne, der havde lagt sig i en »stå·n« (kobås), men så gled hun og brækkede sit ben, og det blev hendes død.

Meddeleren kan huske, at bedstemoderen vævede ret så meget for hendes mor, da meddeleren var barn. De havde det fattigt på Vittarp hede, og de kunne nok have brug for hjælp. De fik både pudevår og lagner fra Maren. Og hun lavede også dynevår og kjolestof til dem. Hun lavede »femsels«. Det var fjertæt og godt til dynevår. Endvidere lavede hun noget af »isgå·n« (isgarn) og tvist; det var nærmest til kjoler. Hun lavede også tøjsko, hvis såler var af meget lag tøj, og hun smurte dem under sålen med tjære og harpiks og dyppede derefter sålen i sand.

Outrup kirkebog udviser, at »Maren Cathrine Hansen, 90 Aar, døde d. 27/11 1924 i Rottarp og blev begravet i Outrup d. 4/12 1924. Aldersrentenyder i Outrup Sogn. Datter af Husmand Hans Nielsen og Hustru Ane Marie Pedersdatter i Aasted, Kvong Sogn, født 31/3 1834. 1. Gang gift med Husmand Jens Pedersen, der døde i Hallum, Kvong Sogn i juni 1878. 2. Gang gift med Husmand Mads Nielsen, Uldbæk, Lyne Sogn«.

Middel mod kalvekastning

Munkbrarup sogn, Angel. Optegnet den 6.6.1969 efter den 89-årige husmand Hans Saks fra Holdnæs.

I 1894 tjente meddeleren hos en morbror med efternavnet Røtnes (han var fra Broager) på Holdnæs i Angel. Af en eller anden grund var de bange for at få kalvekastning, og de fik fat i en klog mand.

Al deres hornkvæg blev så stiltiende trukket ud, et kreatur ad gangen, ad en bestemt dør i stalden. Den kloge mand stod ved døren, mens det skete, og han plukkede lidt hår af hver ko og kalv og puttede det ned i en lille lerpotte (på størrelse med en kop), og så lagde han dyvelsdræk ovenpå hårene. Kvæget blev derefter trukket ind ad en anden dør, og så blev potten gravet ned under den dør, de var trukket ud ad. Det hele skete stiltiende. Meddeleren kan huske, at den kloge mand gravede et lille hul under dørtærskelen og anbragte potten der.

Det var en stor gård, hans morbror havde.

Da meddeleren senere selv fik ejendom havde besætningen i Mellekrigs-årene (1920'erne) kalvekastning. Han henvendte sig da til apoteket i Vamdrup for at købe dyvelsdræk, og på apoteket var man da klar over, hvad han ville bruge det til.

Han har også hørt, at det mod kalvekastning skulle være godt at have en gedebuk i stalden.

Sammenbundne storetæer

Dover sogn, Århus amt. Optegnet 15.11.1972 efter den 75-årige arbejdsmand Sigurd Nielsen fra Sim.

Meddeleren tilbragte sin barndom i Sim by (pr. Ry), Dover sogn. Når nogen døde i Sim, skulle man først have bud efter ligsynsmændene, og derefter skulle man have fat på »vævkonen«. Hun skulle binde den døde storetæer sammen med en uldtråd. Det skulle netop være en uldtråd, husker meddeleren. Han husker også, at folk snakkede om, at det skulle gøres, for at den døde ikke skulle gå igen.

Dette husker han fra sin barndom, fra det første årti af dette århundrede.

»Vævkonen« hed Christensen til efternavn. Fornavnet husker meddeleren ikke. Hun blev aldrig kaldt andet end »vævkonen«. Hun havde en søn, Peder, født omkring 1877. Hun var enke, da meddeleren var barn, og hun ernærede sig som væverske, og så syede hun kludesko. Hun boede i Sim by. Bag ved smeden lå der to små huse. I det ene boede Knud Skrædder, og i det andet »vævkonen«. Meddeleren ved ikke, om hun fik betaling for at ordne de døde. Meddeleren har ikke selv set hende binde tæer sammen, men det var almindelig samtaleemne dengang, siger han.

Pottemageri

Magstrup sogn, Sønderjylland. Optegnet 14.3.1970 efter den 49-årige pottemager Svend Christensen i Magstrup.

Meddeleren driver pottemageri i den gamle skole i Magstrup. Han kalder sin virksomhed »Jysk Keramik« og fremstiller keramiske genstande med kunstnerisk præg, som skåle og fade, lysestager, askebægre, bordlamper og ampler til el-lys.

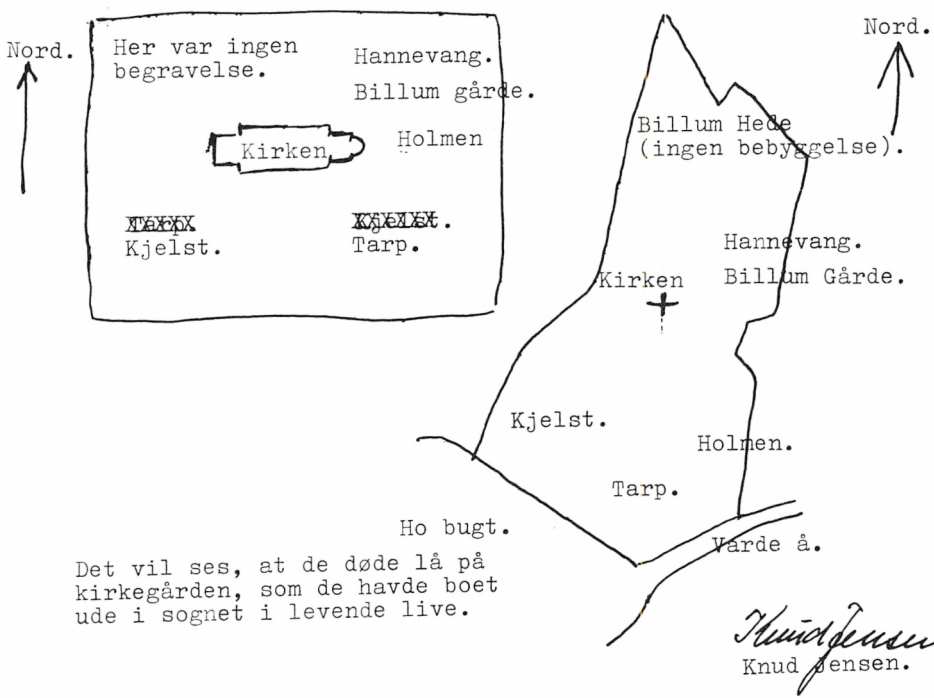
Han stod i lære hos pottemager Kirstein Røgild i Nørre Uttrup fra 1937 til 1941, og siden da har han arbejdet ved faget. Der var dengang 9 svende som drejere på værkstedet. Arbejdet var gammeldags hos Røgild, helt håndarbejde.

herred Vester Horne.	efter mundtlig meddelelse af:
sogn Billum (2593).	navn Marie Hansen, f. Thuesen, f. 30/8 1903 i Billum sogn.
1/9	stand og alder gift m. arbejdsmand Johannes Hansen (anden g. gift).
optegnet 1965 af Knud Jensen,	boende i Vesterager, Billum sogn.
boende i Padborg	meddelerens fødested el. andre op- lysninger

32723

Om begravelse.

Meddelerens barndomshjem var kirkehuset ved Billum kirke, og hun kan tydeligt huske, hvordan gravene på kirkegården var anbragt dengang. På min forespørgsel forklarede hun, at de døde lå som anført nedenfor:

Det vil ses, at de døde lå på kirkegården, som de havde boet ude i sognet i levende live.

Lervarerne blev formet på drejeskiven. Når en genstand var drejet, blev den skåret løs fra skiven på det sted, hvor genstanden havde stået. Hvis skiven derefter blev forladt, uanset om det var om dagen eller om aftenen

ved arbejdstids ophør, skulle der laves et kors i denne lerhinde. Hvis man glemte det, skulle man give øl til alle på værkstedet.

Man måtte ikke forlade en ufærdig potte på drejeskiven. Hvis man af en eller anden årsag alligevel blev nødt til dette, skulle man lægge et stykke værktøj ned i potten, f.eks. en »skinne« eller en svamp, altså et af de redskaber, der brugtes til selve drejeprocesen.

En skinne er en kobberplade eller træplade, der bruges til at skrabe profil med. Redskabet bruges, mens genstanden roterer. Disse skinner lavede man selv, og meddeleren har da også flere, som han selv har lavet.

Det, at slå kors på drejeskiven, var ganske simpelt noget, man fik indprentet, så snart man som lærling kom til at sidde ved skiven. Korset blev trukket med neglen på højre pegefinger. Meddeleren gør endnu dette, helt af sig selv og uden at tænke nærmere på det.

Om denne skik har gamle pottemagersvende givet ham den forklaring, at hvis korset ikke blev slået, »så kom fanden og forheksede skiven«. En af de gamle svende, der sagde sådan, var Søren P. Pedersen, vistnok fra Svendborg, der arbejdede hos Røgild fra 1939 til han døde i 1943 eller 1944. Han var 72 år, da han kom hos Røgild.

Mens jeg var hos meddeleren, satte han en lerklump på skiven og drejede et kar. Han skar den løs med en metaltråd, og straks da potten var fjernet, trak han hurtigt og ligesom automatisk med højre pegefinger to streger over kryds på lerhinden. Jeg affotograferede dette.

Samme meddelelse, men mere udførlig hvad angår selve pottemageriarbejdet, er indsendt til Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser.

Fangstmetoder

Janderup sogn, Ribe amt. Optegnet 1962 efter den 66-årige fisker Kristian Sørensen Riber i Janderup (1).

Da jeg var dreng, var det ganske almindeligt, at folk her på egnen satte snarer i haver og på mark. Det var især kvinderne der gjorde det. Da jeg omkring 1910 tjente hos Niels Søren Pedersen i Kærup, var der en ca. 70-årig aftægtskone, Marie Hallum, på gården. Hun var særlig god til at lave og sætte snarer, som hun fremstillede af hestehår. Jeg har også set dem lavet af kobbertråd.

Snaren var egentlig bare en løkke, der skulle være ret stiv i det, og som skulle kunne glide let. Selve løkken skulle stå lodret, og den fastgjordes til en lille pæl, der var nedrammet i jorden. Det hele var mer eller mindre skjult i græsset.

De fangede harer og fugle, f.eks. solsorte, i snarerne. Og de spiste det hele – også solsorterne. Snaren blev sat, hvor dyrene plejede at færdes. Dyrene løb hovedet ind i løkken og så kvaltes de.

Hvornår folk ophørte med at sætte snarer her på egnen, ved jeg ikke, men nu er der ingen, der bruger dem mere.

De brugte også limpinde her i sognet til at fange fugle med. Det var en pind, hvis ene ende blev smurt ind i lim. Den anden ende blev stukket i jorden. Når fuglene fik deres fjer for tæt ved limen, blev de hængende. Der var flere forskellige opskrifter på limen, men det var vist nok mest harpiks, der blev brugt til at lave den af. Hvornår denne metode ophørte med at blive brugt, ved jeg ikke.

Der var også nogle, der var så gode til at efterligne dyrelyde, at de kunne kalde andre dyr til sig. Jeg var engang ude sammen med en mand. Han var så god til at efterligne musepiben (med munden), at han kaldte en ræv tæt hen til os.

Jeg ved for øvrigt også, at de ude ved Vesterhavet satte store net op til at fange fugle i. Nettene blev anbragt mellem rafter og sat ud om aftenen. Det var især gæs og ænder, der fløj i nettet om natten.

Om sejlads på Varde å

Janderup sogn, Ribe amt. Optegnet 1962 efter den 66-årige fisker Kristian Sørensen Riber i Janderup.

I tiden indtil ca. 1908 kom der af og til fanøskippere sejlen­de ad Varde å. Det var mest småskuder – Galeaser. De sejlede tørv til Fanø og strandskal­ler til kalkovnen i Varde.

Hyrdedrengene på engene ved Janderup hjalp sommetider med at slæbe fartøjerne op mod strømmen, når det var vindstille.

Slæbningen foregik ved hjælp af et tov, der var fastgjort et godt stykke oppe i skibets mast, for at tovet kunne være fri af de rør og siv, der voksede ved åbredden.

Det var jo tit, at skipperne havde brug for at blive slæbt, og de havde da også stående aftale med visse mænd i land. Når de så kom sejlen­de, satte de en klud eller lignende i masten til tegn for den pågældende, der derefter indfandt sig. Der var således en mand – vistnok Iver Smed, der boede i det hus ved »æ Katrevelvej«, hvor Hans Jensen nu bor. Han havde aftale om trækning med en af skipperne.

Hyrderemse

Hemmet sogn, Ringkøbing amt. Optegnet 8.7.1968 efter den 75-årige fru Margrethe Lauersen fra Norden Aa.

Det rejser o det suser
der ser så sort i sky
Guds nåde stakkels søde
å hår så lånt te by

Det rejner o gi'r wand
o alle pig'er foer mand
Først de ung' o så de gammel
o så de gro (2).

Når meddeleren passede køer, og det regnede, så sad hun med en ulden »tjå-« over hovedet og sang dette. Det var jo et stort klæde, hun havde med sig i stedet for frakke. Hun var da 8-9 år gammel.

Byhyrde og markmand

Janderup sogn, Ribe amt. Optegnet 1962 efter den 73-årige Mads Madsen i Janderup.

Der har været en byhyrde (3a) i Janderup, hvor han boede, vides ikke. Han blæste i sit horn, først ved den vestligste gård i Janderup, og det blev han ved med om gennem byen. Når han kom, skulle gårdfolkene lukke deres dyr ud, og han drev så køer og får ud på heden nord for byen. Dyrene blev drevet ud hver morgen og hjem hver aften. Han var lejet af byen.

En sådan horn kaldte man for en »lur«.

Indtil omkring 1908 havde de en markmand (3b) i Janderup. Han førte tilsyn med hyrdedrengene (»æ Jøwer«), men passede dog også selv ungkreaturerne. Han gik langs engvejen mellem Janderup og Billum. Når nogle af drengenes køer løb over i en anden mands eng, skrev han det op i sin bog, og så var bøden 10 øre til drengens husbond. Om efteråret kom han og krævede bøderne ind.

Markmanden i Janderup var lejet af byen.

Den sidste markmand var Søren Nielsen, kaldet »Søren Skræjer« (f. i Toftnæs, Alslev sogn 25.7.1845, død i Janderup 22.2.1919), gift med Marie Jørgensen (1851-1919).

Næstsidste markmand var Søren Lassen, der boede i et lille nu nedrevet hus, lige syd for det hus, som Hans Jensen nu har, i Janderup. Søren Lassen er født 1837 i Hornelund, Horne sogn, som søn af en gårdmand. Han døde 25.5.1910 i Janderup. Han var gift med Kirstine Marie Madsen. Han var énøjet fra krigen i 1864, som han havde deltaget i. Drengene kom godt ud af det med ham.

Den dag Søren Skræjer skulle begravnes, regnede det. Da den forspændte vogn med kisten holdt ved gården, og de skulle af sted til kirken, sagde hans kone: »Ja, han hår ålti fåstanden o hyt sej; nu gor vi anne hær o blywer wud, og så leg-eer han dær i tarwajer« (Ja, han har altid forstået at hytte sig, nu går vi andre her og bliver våde og så ligger han der i tørvejr, altså inde i kisten).

Om solflimren

Lunde sogn, Ribe amt. Optegnet 2.9.1965 efter den 72-årige enke Metha Nielsen i Janderup stationsby (4).

Da meddeleren var barn, sagde alle de ældre der på egnen, når det en varm forårs- eller sommerdag flimrede i det fjerne: »De ær å lå-kmand mæ hans for-k« (Det er låkkemanden med hans får).

Meddelerens barndomshjem var en gård i »Skjedsbøl« (Skedsbøl) i Lunde sogn. Hendes far var gårdmand Knud Tranbjerg, og moderen Ingeborg Tranbjerg, f. 1864 i Lunde sogn, født Jensen.

Meddeleren mener også, at de sagde noget om, at når det flimrede mod vest, så gav det regn, men hvis det flimrede mod øst, så gav det tørvejr. Hun er dog ikke helt sikker på dette sidste mere, og hun turde derfor ikke udtale sig med sikkerhed om denne opfattelse.

*

Åstrup sogn, Ribe amt. Optegnet i juli 1965 efter den 74-årige fru Else Marie Svenningsen i Åstrup.

Da meddeleren var barn, sagde de, når luften en varm sommer- eller forårsdag flimrede i det fjerne: »No flag'er æ gjæs« (nu flagrer gæssene) – eller: »No dryw'er æ lå-kmand mæ æ gjæs« (nu driver lokkemanden med gæssene).

*

Ullerup sogn, Åbenrå amt. Optegnet 17.12.1964 efter den 85-årige enke Elise Christiansen i Bov kro pr. Padborg.

Da meddeleren var barn, sagde man, når en eller anden blev doven af varmen om sommeren: »De ær Jakob Løj, der har fat o ham«.

»Løj« udtales som »høj« i rigssproget.

Remser

Ubjerg sogn, Tønder Nørreamt. Optegnet 1962 efter den 78-årige pensionerede jernbanemand Ingvert Chr. Jensen fra Sæd.

Andres han fes, han fæk –
han køjt sin ku·en i Læk –
han to·w hin ve det venstre been
o smed hin øwer æ skostensteen
– hun troj hun va i himmelrigh
da loj hun bak æ kalgodigh (5).

Rigsmålet:

Andreas han fes, han fik –
han købte sin kone i Leck –
han tog hende ved hendes venstre ben
og smed hende over skorstenen
– hun troede hun var i himmelrige
da lå hun bag(ved) kålgårdsdiget

Meddeleren, hvis søn, politiassistent I.C. Jensen i Padborg, har meddelt mig dette efter faderen, har hele sit liv opholdt sig på Tønderegnen.

*

Branderup sogn, Haderslev Vesteramt. Optegnet 14.8.1968 efter den 76-årige fru Johanne Damsgård fra Branderup by.

Tælleremse:

Enege hennege sukker til mig
åvel dåvel donner i dej
aggede fagede bondens knap
ivel pivel puf (6).

Byremse:

Åvel, Gavel, Nustrup Bæk,
Majbøl, Røjbøl, Stuesbøl, Terp,
Stenderup snærp (7).

Det er om landsbyerne Åbøl, Gabøl, Nustrup Bæk, Mojbøl, Rojbøl, Stursbøl, Nr. Terp, Stenderup. Det er altsammen landsbyer, der ligger i området øst for Rødding – Gram.

Som et vidnesbyrd om Knud Jensens altid åbne blik for det folkloristiske kan nævnes at da han i 1969 i embedsmedfør under paskontrol i toget mellem Fredericia og Padborg mødte en græsk kvinde med kors i panden, så fik han lov til at fotografere hende: »Fotograferingen foregik på den måde, at jeg kastede en skriftlig besked om at ringe til mit hjem efter mit fotoapparat ud på Tinglev station. Da toget kom til Padborg var min datter på banegården med mit fotoudstyr, og så blev Ellini Kristou fotograferet. Jeg har sendt billeder til hende«.

Noter

1 Optegnelsen indgår i KJ's besvarelse af NEU's spørgeliste nr. 25 (1959): »Jagt, Fangst og Ægsamling« (NEU nr. 17.890). 2 Andre versioner f.eks. i E.T. Kristensen: Danske Börnerim, Remser og Lege (Århus 1896) i gruppen »Det regner, og det suser« (side 149-150) og i samme: Jysk almueliv, I side 25 (i gruppen »Hjordedrengens hjertesuk«) og Till. I side 17-18. 3a Jfr. H.P. Hansen: Hyrdeliv paa Heden, 1941 (Danmarks Folkeminder nr. 49), side 9-15 om »Byhyrder«. 3b Jfr. H.F. Feilberg Jysk Ordbog under markmand med henvisninger til E.T. Kristensen blandt andet E.T. Kristensen: Jysk Almueliv I nr. 13, 31-35, V nr. 138. 4 KJ skriver julen 1964 til arkivar Hans Ellekilde, Dansk Folkemindesamling: »Om varmedisen har jeg indsamlet mange udtryk efter at have læst Olriks publikation om Loke i nyere folkeoverlevering«. Olrik fremlægger og tolker i sin afhandling, der blev publiceret i Danske Studier 1908 og 1909, hele den danske tradition. Jfr. også H.F. Feilberg: Jysk Ordbog under »Lokkemand« og »Jakob Løj«. Jf. Fra Ribe Amt 1984, side 381. 5 Jfr. andre vrøvlremser der er formet som indbydelser til gilder i E.T. Kristensen: Danske Börnerim, Remser og Lege . . . side 425-429. 6 Andre versioner findes i E.T. Kristensen: Danske Börnerim . . . i den gruppe af tælleremser (»Aftællingsremser«) som Tang Kristensen kalder »Ager bager, ekkede mekkede, enniken peniken« (side 176-179). 7 Andre versioner (tildels med de samme bynavne) i Aug. F. Schmidt: Danmarks Byremser, 1957 (Danmarks Folkeminder nr. 67), side 42-43.

Summary

Knud Jensen as a collector of folklore

Knud Jensen of the Padborg police force (1920–1986) is considered to be the best recorder of folklore of all kinds since Evald Tang Kristensen. With the utmost care he wrote down his notes. They bear the characteristics of reports, and he signed each one of them when he sent his typewritten copies of the year's harvest to the National Museum's Ethnological Survey and/or the Danish Folklore Archives. His original notes can be found in his diaries, which are still in his family's possession.

In »Nordslesvigske Museer« 13 (1986) Inge Adriansen has given a review of his collections and writings. »Folk og Kultur« to which he contributed in 1975 with the article »De dødes sogn« (*The Parish of the Dead*) commemorates this unique and sympathetic collector by publishing not only a lecture he held in 1969 on his collection, but also a few highly characteristic samples of his notes together with the photographs which often accompanied them.

Sankt Birgitte Kirkes relikvier

Fremmede helgener i en dansk kirke

Af George Nellemann og Eugenius Legut

Relikvier er noget man i Danmark i almindelighed taler om i datid, hvis man da ikke lige står med dem i hånden efter en kirkerestaurering eller betragter dem i museernes monter, hvor de henligger som levn fra vor katolske middelalder. Det er imidlertid kun en lille del af vore gamle relikvier vi kender, for de fleste er enten væk eller befinder sig endnu på deres pladser, i altrene, hvor de blev nedlagt i middelalderen – og glemt efter reformationen (1).

Med grundloven i 1849 fik Danmark imidlertid religionsfrihed, og man begyndte igen at bygge katolske kirker – med relikvier nedfældet i alterbordene. Ja, indtil 1969 var der faktisk først tale om et alter, når der var relikvier (2).

Vi skal her præsentere relikvierne fra en almindelig, katolsk sognekirke i Danmark, bygget i 1890'erne: Skt Birgitte Kirke i Maribo. Her findes selvfølgelig Birgitta-relikvier, for hun er den ene af kirkens værnehelgener, men hun har selskab af andre helgener, som ikke er almindeligt kendte fra den danske, katolske tradition. Men før denne historie fortælles, må vi gå tilbage i tiden og se på, hvad en relikvie i virkeligheden er.

Relikvier

En relikvie er, som ordet antyder, en rest, et relik – i denne forbindelse af en helgen eller noget helligt. Er der tale om noget af en helgen, f.eks. en tand eller en stump knogle, taler man om direkte eller primære relikvier, og som sådanne regner man også splinter af Kristi kors, af tornekrone eller af marterredskaberne. Er der imidlertid tale om genstande, som kun har været i berøring med en helgen, f.eks. et stykke af hans eller hendes dragt, taler man om sekundære eller indirekte relikvier.

Relikvien repræsenterer den pågældende helgen, og hvis vi i første omgang holder os til alterbordsrelikvierne, er deres plads en fordybning i

alterbordets plade, som vi her kalder »Helgenraven«. Begrebet helgengrav kan føres tilbage til oldkirken, da man ærede martyrerne, de første helgener, på deres grave og rejste altre dér. Senere blev det almindeligt at rejse altre også over andre helgeners grave, og endelig blev det almindeligt, at man både flyttede deres jordiske levninger – og delte dem op, så flere kirker kunne få andel i dem.

Omkring 600, mener man, var det almindeligt, at altre indeholdt relikvier, men først efter det andet kirkemøde i Nikaea i 787 blev det obligatorisk.

Et meget illustrerende eksempel på, hvor meget relikvierne i virkeligheden betød, har vi i den norske kirkeret fra 1100-tallet, som gav bispren ret til at fjerne relikvierne fra en kirke, og derved gøre den ubrugelig, dvs. umulig at holde messe i, hvis kirkeejerne ikke holdt bygningen i sømmelig stand.

Med kristendommens udbredelse over Europa opstod der et stort behov for relikvier til kirkerne, som tilfredsstilledes dels ved, at de gamle helgeners jordiske levninger blev spredt yderligere, dels ved, at nye, lokale helgener kom til.

Da korsfarerne i 1204 plyndrede Konstantinopel, blev mange af de orientalske relikvier spredt til Italien og Vesteuropa, og oprindelsen forflygtigedes i en sådan grad, at ægtheden ofte kunne drages i tvivl. Dette foranledigede, at man ved Fjerde Laterankonsil i Rom 1215 besluttede, at alle relikvier herefter skulle ledsages af skriftlige autorisationer, udstedt af biskopper – som vi bl.a. har dem til de her afbildede relikvier fra Skt Birgittes Kirke i Maribo.

Fra Danmarks middelalder kender vi også sådanne autorisationer, enten skrevne på papir eller i form af bispens signatur på den blykapsel, danske alterbordsrelikvier ofte er nedlagt i. En sådan signeret blykapsel har vi faktisk fra det område, som idag udgør Skt Birgittes katolske sogn, nemlig fra Stokkemarke kirke på Lolland. Her fandt man ved restaureringen i 1835 en blykapsel med navnet *Gisiko* indridset med runer. *Gisiko* var biskop i Odense 1286-1304, og dengang hørte Lolland til Fyns stift.

Det var imidlertid ikke kun i kirkernes altre, man havde relikvier. Kirkerne kunne have hele samlinger af relikvier, og også mange fyrstelige personer havde anlagt sådanne samlinger, ligesom pilgrimme hjembragte relikvier fra deres rejser.

Større samlinger havde især de store kirker, domkirkerne og klosterkirkerne, og selv om de ikke er bevarede her i landet, så kender vi dem fra de fortegnelser, man førte over kirkens skatte. Vor Frue Kirke i København opregnede i 1515 over 200 relikvier i sin fortegnelse. I Lunds domkirke havde man ved middelalderens slutning ikke mindre end 417, i Uppsala næsten lige så mange og i Stavanger 22. Også almindelige

sognekirker kunne have samlinger, selv om to tre stykker nok har været det almindelige. Gumlösa kirke i Skåne havde ved sin indvielse i 1192 hele 90, ved vi fra de skriftlige kilder, og den største, endnu eksisterende relikviesamling fra en gammel, dansk sognekirke er de 16, man fandt ved restaureringen af Sanderum kirke på Fyn i 1895 (3).

De relikvier, som ikke var nedlagt i altrene, blev ofte opbevaret i kunstnerisk udsmykkede skrin af kostbare materialer, *relikvarier*, ikke sjældent af form som kirker. Enkeltrelikvier kunne også være indfattet i smykker eller indlagt i helgenfigurer eller krucifikser. Vore to berømte middelalderlige smykke Kors, Dagmarkorset og Roskildekors, er eksempler på dette. Roskildekors, som indeholder en splint af Kristi kors, blev således fundet i korbuekrucifikset fra Roskilde domkirke.

Medens relikvarierne således indeholder en del af en helgen, eller dele af flere helgener, taler man om et *helgenskrin*, hvis der er tale om den kiste, hvori hele, eller næsten hele, helgenens skelet er bevaret. Sådanne helgenskrin har vi i Norden i Skt Knud i Odense, Skt Erik i Uppsala og i Skt Olav i Trondheim, for nu at holde os til de kongelige. Ud fra disse helgenskrin kan biskopperne tage dele af skelettet og give dem til andre kirker, som vi skal se at det skete, da man byggede Skt Birgitte Kirke i Maribo.

Ved reformationen forsvandt mange relikvier fra kirkerne. Nogle kom på Det kongelige Kunstkammer og senere til Nationalmuseet. To af disse skal nævnes: Roskilde domkirkes fornemste relikvie, pave og martyr Skt Lucius hovedskal (pave 253-54), som ifølge legenden blev hentet fra Rom til Roskilde i 1100-tallet af to udsendte kanniker. Skt Lucius hovedskal blev i 1908 deponeret i Skt Ansgars kirke i København, de danske katolikkers hovedkirke (4).

Den anden berømte relikvie, er Skt Olavs arm, som af Frederik 7. blev sendt til de norske katolikker, som opbevarer den i deres hovedkirke i Oslo (5).

Korstogene, vore kongers og pilgrimmes rejser ned gennem Europa og vore nære forbindelser til Vest- og Centraleuropa gør, at de helgener, vi kender fra vore gamle kirker, stammer fra disse egne – og selvfølgelig også fra de lokale, nordiske helgener, f.eks. Birgitta. Men når hun i sin kirke i Maribo er repræsenteret sammen med nogle helgener, vi ikke kender fra vore gamle kirker, har det sin særlige historie.

Skt Birgitte Kirke i Maribo

Skt Birgitte Kirke i Maribo er en romersk-katolsk sognekirke, bygget i 1897 – og ved siden af Skt Birgitte har den også en anden værnehelgen, Skt Stanislav, den polske martyrbiskop, hvis helgenskrin står i domkirken i

Kraków. Når der blev bygget en katolsk kirke i Maribo netop på dette tidspunkt, hænger det sammen med en anden lollandsk begivenhed, nemlig starten på roesukkerfabrikationen, som medførte, at der kom mange polske arbejdere til egnen, som sæsonarbejdere, af hvilke mange blev fast bosiddende senere. Om dette kan man læse andetsteds (6), her skal vi beskæftige os med selve kirkens tilblivelseshistorie, som skyldes denne indvandring.

De polske sæsonarbejdere begyndte at komme til Lolland i 1893, og da der ikke lokalt fandtes katolsk sjælesorg, blev en præst fra Rosenkranskirken i København, Edward Ortved, sendt derned på missionsrejse sommeren 1893. Da det imidlertid skulle blive en fast institution, at der kom mange polske, katolske arbejdere til roedistrikterne, opstod den tanke at oprette en missionsstation dér, og Ortved, som kunne noget polsk, blev sendt til Posen, den preussisk besatte del af det dengang delte Polen, for at lære sproget bedre. Han var der første gang allerede vinteren 1893-94, og han begyndte også at samle penge ind til opførelsen af en kirke. Disse vinterrejser, som Ortved selv i sin beretning fra 1922 (7) kalder for tiggerrejser, fortsatte de følgende vintre, og de gav så mange penge (8), at han allerede i 1895 kunne købe den grund, kirken og den tilhørende præstebolig nu ligger på, og i 1896 kunne byggeriet påbegyndes.

Disse tiggerrejser var imidlertid ikke problemløse, for de gik til områder, hvor de tyske og russiske besættelsesmyndigheder var langt fra polskvenlige. I Preussen foregik dengang det vi fra historien kender som Bismarck's »Kulturkamp«, som var kampen mod alt polsk og katolsk i landets østlige dele, som man ville germanisere. I de russisk besatte dele af Polen og i selve Rusland, hvortil Ortved også rejste, var man så antikatolske, at han måtte rejse forklædt (1897-98), eller med en speciel tilladelse og i præstekjole i 1900, en tilladelse, som zar Nicolai II var blevet overtalt til at udstede, da han besøgte Danmark i 1899.

Trods disse vanskeligheder, som bl.a. indebar, at han måtte bestikke en russisk politimester for at få lov til at rejse hjem igen, lykkedes det i årenes løb Ortved at indsamle penge nok til at betale for såvel kirke som præstebolig og til at indkøbe inventar og kultgenstande. Monstransen købte han således i Poznań i vinteren 1897-98, samme vinter som han fik foræret kirkens første relikvier: Krakóws martyrbiskop, Stanislav (gave fra fyrstebiskop Puzyna), preussernes apostel, martyrbispen Wojciech (ved firmelsen fik han navnet Adalbert), som ligger i Gniezno og den polske dronning Jadwiga (tysk: Hedvig) fra komtesse Dzialynska i Poznań.

Disse relikvier med tilhørende dokumenter var således tilstede, da man holdt den første messe i kirken ved et foreløbigt alter af træ, 20. juni 1897.

Benediktionen, indvielsen (9) af Skt Birgitte Kirke fandt sted et par

Fem af Skt Birgitta Kirkes relikvier: Birgitta, Franciscus & Klara, Adalbert & Hedvig, Kasimir og Stanislav.

måneder senere, samtidig med at kirkens krønikebog indledtes med følgende passus:

»På den sal. jomfru Maria optagelsesdag 1897 har Vi indviet Maribo nye kirke, under enken st. Birgittas og biskopmartyr st. Stanislaus's beskyttelse.

Til bevidnelse heraf
 har Vi egenhændigt underskrevet
 † Johannes von Euch
 biskop af Anastasiopolis
 apost. vikar for Danmark og Island.
 Maribo d. 15. aug. 1897«

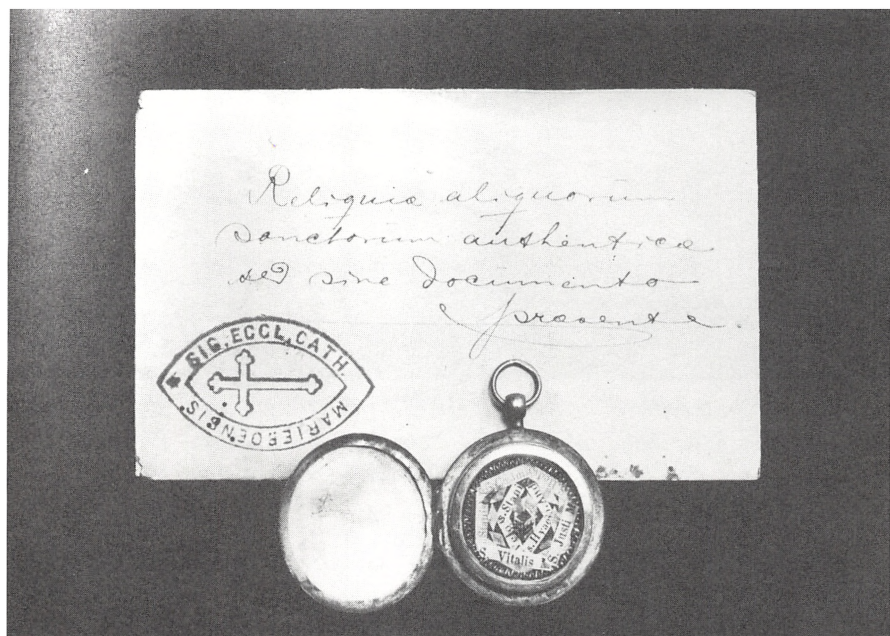
*Skt Birgitte Kirke i
Maribo.*

Som en interessant krølle på historien kan det fortælles, at Maribos borgmester, Marcher, takkede nej på invitationen til den efterfølgende middag og undskyldte sig med mavepine; en mavepine, som efter Ortveds opfattelse var af »antikatolsk oprindelse«. Den kom da heller ikke uventet, for man havde fået afslag på et andragende om at kalde gaden, hvori kirken ligger for »Birgittagade«. I stedet kom den til at hedde Ny Østergade, men senere, mere liberale tider har dog gjort, at den nu hedder Mariagade.

Og har nogen undret sig over, at von Euch var biskop af Anastasiopolis, er forklaringen den, at der intet dansk, katolsk bispedømme fandtes, hvorfor han blev titulærbiskop i et tomt embede i Forasien.

Indvielsen blev betegnet som en »benediktion«, men dette var ikke nok for Ortved. For at citere ham selv: »Kirkeindvielsen var foregået, men et højere mål vinkede, konsekrationen, den højtideligste form for en kirkes

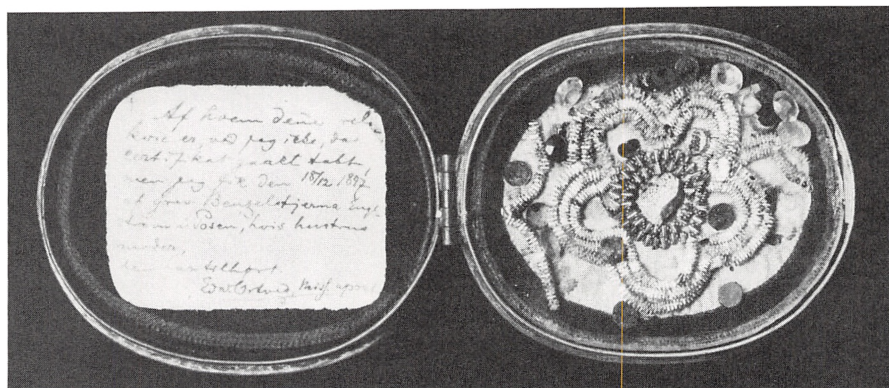

Relikviegemme med 9 relikvier. Teksten på kuverten, hvori de opbevares lyder i oversættelse: »Autentiske relikvier af nogle helgener med uden tilstedeværende dokumenter«.

indvielse, og som kun ganske få af vore kirker har opnået, fordi der udkræves gældfrihed og tilstedeværelsen af et fond.«

Dette måtte dog vente nogle år, og for at vende tilbage til relikvierne, så blev det foreløbige alter i efteråret 1897 erstattet af et stenalter, i hvilket de nævnte relikvier nedlagdes sammen med relikvier som senere var kommet til som gaver: Skt Birgitta (fra baronesse Stampe), Skt Franciskus og Skt Klara (fra en enkefrue i Kujavien) og Skt Kasimir, hvis helgenskrin stod i domkirken i Vilna/Vilnius (gave fra biskoppen dér). »Alt var såkaldte første klasses relikvier d.v.s. levninger af vedkommende helgens legeme« – som Ortved selv skriver. Og det kan tilføjes, at der til alle de nævnte relikvier findes dokumenter – og at der i kirken nu også findes endnu en Birgitta-relikvie med dokument, som er kommet til senere. Den afbildede, runde, Birgitta-relikvie har en attestation fra marts 1894, medens den anden, som er spidsoval som Adalbert og Hedvigs, er fra februar 1864, og begge er udstedt i Rom, hvor Birgitta døde 1373.

Udover disse ejer kirken to udokumenterede relikvier, eller rettere et lille relikviegemme med mindst 9 relikvier i, der på den kuvert, det opbevares

»Af hvem denne relikvie er, ved jeg ikke, da certifikatet er gaaet tabt, men jeg fik den 18/12 1897 af grev Benzeltjerna-Engeström, i Posen, hvis hustrus moder, den har tilhørt. Edw. Ortved, Miss. apost.«

i, betegnes som »Reliquiæ aliquorum sanctorum autenticæ sed sine documento præsentæ« (10) og et lidt større relikviegemme af samme medaillonform, hvori Ortved har lagt en seddel hvorpå der står, at han ikke ved af hvem det er, for certifikatet er gået tabt.

Ialt ejer Skt Birgitte Kirke således mindst 18 relikvier, af hvilke kun de tre er velkendte her i landet: Birgitta, Franciscus og Klara, medens de øvrige peger mod det land, hvis udvandrede arbejdere gav anledning (og penge) til kirkens opførelse.

Konsekrationen

Kirken blev konsekreret i 1901. Den hellige handling blev igen foretaget af biskop Johannes von Euch, men udover biskoppen og sognepræsten, Ortved, var der som gæster 6 andre katolske præster fra Danmark og en fra Rostock, hvis navne også figurerer på det pergament, som i forsejlet stand blev nedlagt i alteret sammen med de i dokumentet nævnte helgener: Birgitta, Stanislav, Adalbert, Hedvig, Kasimir, Franciscus og Klara – i nævnte rækkefølge.

Samtidig indførtes i kirkens krønikebog følgende erklæring (7):

»På enken st. Birgittas dag år 1901 har Vi konsekreret Mariebo kirke med samme st. Birgitta og biskopmartyren st. Stanislau som værnehelgener.

Til bekræftelse har Vi undertegnet egenhændigt

† Joh. v. Euch

biskop, apost. vikar for Danmark«

Helgenbiografier og dokumenter

Eduardus Likowski,
Epidcopus Aureliopolis, Suffraganeus Poznaniensis
praesentibus deatamen, Nos ad maiorem Dei gloriam et Sanctorum
Ejus cultum sacra particula ex ossibus S. Adalberti E. M. et S. Hedvigis
ex authentica monumentis avulsa in thesa argentea ovalis formae
crystallo munita funiculo serico rubri coloris interiori obstrata et uno
digito munita impresso super cera ministerio reverenter collocavit.
In quorum fidem testimonium hoc manu nostra subscriptimus
et sigillo nostro firmavimus. Datum Poznaniae die 28 Febr. 1897.

+ Eduardus, Epops.

EDWARD LIKOWSKI

Biskop af Aureliopolis, hjælpebiskop i Poznan

Med nærværende dokument bevidner vi følgende: Til Gud den Almægtiges større ære og hans helgeners hæder har vi med ærbødighed placeret de hellige af autentiske mindesteder fremdragne smådele af knogler fra den ærefulde martyr ADALBERT og fra den hellige HEDVIG i en oval sølv-æske med glaslåg og vi har fastgjort den med en tynd rød silkesnor indefra og forsynet den med vort eget segl, præget i mønjesfarvet voks. Til bekræftelse herpå har vi underskrevet dette vidnesbyrd med vor egen hånd og bekræfter det med vort eget segl.

Givet i Poznan, den 28. februar 1897.

L. S.

† Edvard, biskop

Skt Adalbert

Kejserens ven og modstykke,
biskop og martyr, det nydøbte Polens helgen.

Født ca. 956 på slottet Libice i Bøhmen; beslægtet med de saksiske kejsere. Først kaldet Vojtěch, men fik i firmelsen navnet Adalbert.

Han studerede 972–981 på katedralskolen i Magdeburg. To år senere

(983) blev han udnævnt til biskop af Praha; han viste ikke blot omsorg for den unge kristendom men fulgte også med interesse nationalkulturens udvikling i sit land.

Træt af partistridigheder begav han sig til Rom og blev i 989 munk i Alexiusklosteret, hvor han udnyttede tiden til studier og levede i askese.

Tre år senere (992) overtog Adalbert bispesædet i Praha igen på opfordring af sin metropolit, ærkebiskop Willigis af Mainz. Alligevel følte han sig ikke tilpas i sit hjemland under de vedvarende vanskeligheder. Adalbert blev missionær i Ungarn, og derpå trak han sig tilbage til Rom, hvor han fungerede som rådgiver for den unge Kejser Otto III, der blev Adalberts ven.

Da man stadig ønskede, at Adalbert skulle genoptage sit virke som biskop i Praha, begav denne sig endnu engang hjemad; på vejen fik han at vide, at hertug Boleslav havde dræbt hans familie på slottet Libice.

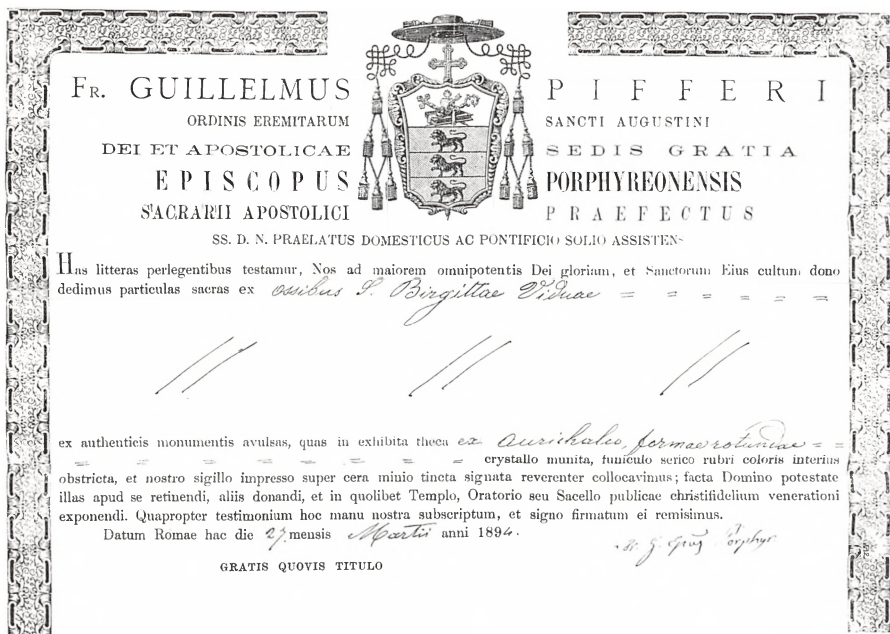
På opfordring af den polske hertug Bolesław Chrobry lagde Adalbert vejen om ad Polen. Omvendelse af de hedenske, baltiske preussere, som levede øst for Weichselsflodens nedre løb, var for den polske hertug Bolesław såvel et religiøst som et politisk anliggende. Fra Gdańsk, som Adalbert var kommet til, drog han ud i det fjendtlige område. Her blev han overfaldet af de vilde preussere, som dræbte ham. Dette skete den 23. april 997 (11).

Skt Birgitta

Ordensstifter, svensk helgeninde (1303–73)

Datter af lagmand Birger Persson, der stammede fra kong Sverker og Ingeborg af Folkungeæt. Erik den Hellige og Knud den Hellige var hendes stamfædre og deres fromme helteskikkelser stod som hendes idealer fra barndommen. Fjorten år gammel blev hun gift med Ulf Gudmarsson, med hvem hun fik 8 børn.

Som medlem af den svenske overklasse fik hun indblik i den uretfærdighed og letfærdighed, der prægede hoffet, hvilket hun trådte op imod og snart trak sig tilbage fra for at ofre sig for de svage og syge altimens hun havde åbenbarelsen. Valfartede sammen med sin mand til Skt Jacob i Compostella. Efter hjemkomsten gik Ulf i kloster i Alvastra, hvor han døde 1344. Enken Birgitta kærede nu Kristus som sin eneste brudgom, hvilket hun så som sin omvendelse, og gik i kloster. Her fik hun i en åbenbaring reglerne for »Frelserens Orden efter Augustins reformerede Regel«, efter hvilke Birgittinerordenens medlemmer lever, munke og nonner i samme kloster, men adskilte.

Br. VILHELM PIFFERI
Medlem af augustiner eremiternes orden
Af Guds og af Pavestolens nåde
Biskop af Porphyreon
Præfekt af Rom
Pavelig husprælat og assistent

*Til dem, som gennemlæser nærværende dokument, bevidner vi følgende:
Til Gud den Almægtiges større ære og hans helgeners hæder har vi som
gave skænket de hellige af autentiske mindesteder fremdragne smådele af
knogler fra enken BIRGITTE. Med ærbødighed har vi placeret dem i frem-
lagte runde messingåske med glaslæg og bundet den med en tynd silke-
snor indefra, tilmed har vi forsynet den med vort eget segl, præget i mønje-
farvet voks; der er givet Dem bemyndigelse til at beholde de smådele af
knogler eller skænke dem til andre og til at fremlægge dem til kristnes
offentlige hyldest i enhver kirke, kapel og bedehus. Derfor har vi overgivet
dette vidnesbyrd til Dem, underskrevet med vor egen hånd og bekræftet
med vort eget segl.*

Givet i Rom, dags dato, den 27. marts 1894.

L. S.

† br. G. bp af Porphyr.

I 1350 drog hun til Rom, hvor hun levede til sin død, 1373, kun afbrudt af en pilgrimsrejse til Jerusalem i 1372.

Hendes åbenbaringer, som hun bl. a. havde under besøget i Det hellige Land, har sat sig tydelige spor i bl. a. dansk kirkekunst, som vi finder i den i senmiddelalderens Kristusfremstillinger, der er præget af pine og smerte. Hun blev helgenkåret 1391, men allerede 1384 blev det af hende selv stiftede kloster i Vadstena indviet.

I Danmark har der været birgittiner-klostre i Mariager og Maribo, stiftede henholdsvis 1445 og 1420 (12).

Skt Kassimir

*Han skulle være konge og blev det i Guds rige,
Polens og Litauens værnehelgen*

Søn af Kasimir IV af Polen, født 1458, død 1484 i Grodno. På grund af sit fromme levned helgenkåret 1521. Han blev skrinlagt i Vilnas domkirke.

Hans fader »var en asketisk og prosaisk natur, uden evne til at begejstre sit krigeriske folk, men han var klog og usædvanlig pligtopfyldende« (13).

Kongens asketiske natur fik ikke ringe indflydelse på den unge Kasimir, der viede sit liv til streng selvtugt, bøn og opofrende barmhjertigheds-gerninger; samtidig var den unge prins også levende interesseret i politik og det offentlige liv.

Kasimir blev som ganske ung udråbt til konge af Ungarn, men det viste sig at være en fejltagelse. I 1476 tog faderen ham med til et møde med stormesteren for den Tyske Orden i Marienburg (Malbork). I 1483 kaldte kongen sin søn Kasimir til Vilna i Litauen for at have ham ved sin side. Forinden havde prinsen allerede i to år været faderens stedfortræder som regent i Polen, og han blev rost af sit folk for sin store retfærdighed og sin omsorg for de nødlidende (14).

Planen om ægteskab med en datter af kejser Friedrich III afvistes af den unge Kasimir. Hans hjerte tilhørte Jesu moder Maria. Da man 120 år efter hans død åbnede graven, fandt man en seddel med salmen: »Omni die dic Mariæ«. Kasimirs tanker gik desuden ofte til Jesu lidelse og død på korset.

Pilgrimmene begyndte hurtigt at strømme til Kasimirs grav i Vilna; hans grav blev det kristne Polens og Litauens valfartsmål.

ANDREAS BENEDICTUS
K L A G I E W I C Z

EPISCOPUS CHRYSOPOLITANUS, SUPFRAGANEUS VILNENSIS, ET SEDE VACANTE
ADMINISTRANS DIOECESIM VILNENSEM, ORDINUM S. VLODIMIRI SECUNDÆ
ET S. ANNÆ PRIMÆ CLASSIS EQVES.

Universis et singulis praesentes litteras lecturis vel inspecturis, notum facimus: aliquot
sacras particulas *ovium de corpore* ... S. GASIMIRI CONFESSORIS,
in theca parvula *argentea*, ex anteriori parte crystallo contacta, serico coloris *rubri*
ligata, collocatas, veras et genuinas esse, prout ex magno argenteo Reliquiario authenti-
co, quod in Ecclesia Cathedrali Vilnensi, idque in sacello ejusdem DIVI PATRONI de-
positum servatur, per Nosmetipsos, in praesentia Venerabilium Sacerdotum, nuper extra-
ctas, et in sacrum usum seu cultum Ecclesiarum parumque personarum destinatas. In
ejus rei fidem praesens testimonium nostra subscriptione sigilloque munitum. Deditimus
Vilnae hac die *x. mensis Januarij* 1839 anno.

Andreas Benedictus Episcopus.

ANDREAS BENEDICT
K L A G I E W I C Z

*Biskop af Chrysopolis, hjælpebiskop i Vilna,
og medens bispeembedet står ledigt Vilnas ad-
ministrator; ridder af Skt. Vladimirordenen
af anden grad og Skt. Annæ orden af første grad*

*Til alle og enhver, som læser eller ser nærværende dokument, gør vi følgende
bekendt: Nogle hellige smådele af knogler fra bekenderen Skt. KASIMIR,
som er placeret i en lille sølvæske med glaslåg, fastgjort med røde silkebånd,
er sande og ægte, eftersom de af os selv i nærværelse af ærværdige præster
fra det store autentiske sølvrelikvieskrin, som opbevares i Vilnas domkirke
og netop samme VÆRNEHELGENS kapel, nylig er blevet fremdraget og
bestemt til helligt brug, dvs. til at dyrkes af kirker og fromme personer. Til
bekræftelse herpå har vi givet dette dokument forsynet med vor egen under-
skrift og vort eget segl.*

Vilna, dags dato, den 10. januar 1839.

L. S.

Andreas Benedict, biskop

Anno 1791.

JOANNES KNIĄZ DE KOZIĘLSKO PUZYNA

MISERATIONE DIVINA & S. SEDIS APOSTOLICAE GRATIA

PRINCEPS EPISCOPUS CRACOVIE NSIS,

MEMBRUM CAMERAE MAGNATUM.

NEC NON COMITIORUM REGNI GALICIAE & LODOMERIAE & MAGNI DUCATUS CRACOVIE NSIS.

JURIS UTRIUSQUE DOCTOR

etc. etc.

Universis et singulis praesentes Litteras manu Nostra subscriptas et sigillo proprio munitas inspecturis et lecturis fidem facimus et testamur, Nos ad maiorem Omnipotentis Dei gloriam eiusque Sanctorum venerationem, ex authenticis locis extractas recognovisse infrascriptas & sacras Reliquias ex *Reliquiis Sancti Stanislai Episcopi Cracoviensis Martyris Patroni Regni Poloniae* et eas reverenter collocavisse in theca *metallica*, formae ovalis ac funiculo *rubri* coloris colligata & sigillo Nostro obsignavisse cum facultate eas in quacumque Ecclesia, Sacello vel Oratorio, publicae venerationi exponendi. In quorum fidem hasce Litteras expediri mandavimus.

Datum Cracoviae, die *16. decima* mense *Aprilis* Anno Domini *Millesimo Octingentesimo Nonagesimo septimo 1791*

Joannes
Princeps Episcopus

Paulus Baudouin
Cancellarius Episcopi

Se oversættelsen side 37.

Skt Stanislav

En af Johannes Paul IIs forgængere i Kraków

Født i Szczepanów år ca. 1030, henrettet af kongen i Michaels kirke ved Kraków; hans relikvier blev allerede i 1088 overflyttet til Wawels domkirke, hvor hovedparten af dem stadig opbevares.

Stanislav studerede i Gniezno og Paris, før han i år 1072 blev kaldet til biskop af Kraków.

Hovedkilden til Stanislavs levned har længe været: »Vita Sancti Stanislai« (første udgave år 1511), forfattet af Jan Długosz (15). Vi hører her om hans fromme og asketiske liv, og som var fuldt af barmhjertighedsgeneringer.

Nr. 1791

JOHANNES Kniaz af Kozielsko PUZYNA
Af Guds forbarmelse og af Pavestolens nåde
Fyrstebiskop af Kraków
Medlem af magnaternes kammer
Såvel som af senatet i Kongeriget Galicien og Ludo-
merien og i storfyrstendømmet Kraków.
Juris utriusque doctor
etc. etc.

Til alle og enhver, som læser eller ser nærværende dokument, underskrevet med vor egen hånd og forsynet med vort eget segl, bekræfter og bevidner vi følgende: Til Gud den Almægtiges større ære og hans helgeners hæder har vi undersøgt de hellige af autentiske mindesteder fremdragne, nedenfor omtalte relikvier af knogler fra den hellige ærefulde martyr, biskop, kongeriget Polens værnehelgen STANISLAV og med ærbødighed har vi placeret dem i en oval metalæske og fastgjort dem med en tynd rød snor og forseglet dem med vort eget segl, tillige med bemyndigelse til at fremlægge dem til offentlig hyldest i enhver kirke, kapel og bedehus. Til bekræftelse herpå har vi pålagt at dette dokument er blevet udfærdiget.

*Givet i Krakow, den 10. april /10/, i Det Herrens År
atten hundrede og syvoghalvfems /7/.*

L. S.

† Johannes, fyrstebiskop
dr. Ladislaus Bandurski
biskopelig kancelarist

Skønt den polske konge, Bolesław II kaldet den Dristige (Śmiały), kastede sig over biskoppen af Kraków og adelen og forfulgte dem, havde biskoppen dog stadig mod til at påpege overfor kongen, hvad der ikke var i overensstemmelse med troen i hans liv og gerning. Medens kongen sank dybere og dybere i sine laster og lumske forfølgelse, greb biskoppen til at true synderen med udelukkelse af kirkens samfund. Bolesław den Dristige reagerede med voldsom fremfærd og lod Stanislav straffe med døden.

Bispemordet førte til, at kongen måtte gå i landflygtighed (Ungarn).

17.9.1253 blev Stanislav helgenkåret i Asissisi (2). Skt Stanislav blev især dyrket af de fromme polske roearbejdere (14).

Noter og henvisninger:

1 Generelt om relikvier og helgener i Danmarks middelalder henvises til: Jens Vellev: *Altere og alterindvielser – særlig i Odense stift. Fynske Minder* 1975, pp. 23-61. Niels-Knud Liebgott: *Hellige mænd og kvinder. Wormianum, Højbjerg* 1982, 209 sider og til »Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder« I-XXI, København 1956-77. 2 Ifølge det romerske missale nr. 265 af 6/4 1969 kræves der relikvier i faste, murede altre, men ikke i flyttelige. 3 Vellev 1975 s. 42-46. 4 Skt Ansgars Kirke. Danmarks Kirker, København. Ved Birgitte Bøggild Johansen. Nationalmuseet. 1984. 5 Fritze Lindahl: *Hellig Olafs arm eller en anden helgens, i: Fromhed & verdslighed i middelalder og renaissance.* Odense 1985 pp. 45-60. 6 George Nellemann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere.* 413 sider. Nationalmuseet, København 1981. 7 E.O. (:Edv. Ortved) *St. Birgitta kirkens jubilæum. i: Nordisk Ugeblad for katolske Kristne* Nr. 33, 34 og 36. 1922. 8 Ortveds »tigger« indbragte efter hans egne oplysninger mindst 45.000 kr. Hertil kom bidrag fra de polske sæsonarbejdere på op imod 3.000. 9 Benediktion (sigen god for) er en liturgisk handling af lavere grad end sakramenterne. Den er indstiftet af kirken og ikke, som sakramenterne, af Kristus. Den kan foretages af præster. Konsekration er en liturgisk indvielse af højere rang end benediktionen, men intet sakramente. Konsekration skal foretages af en biskop. 10 »Autentiske relikvier af nogle helgener, men uden tilstedeværende dokumenter«. 11 Fros, Henryk; Sowa, Franciszek, 1975: *Święty Wojciech, i: Twoje Imie, przewodnik onomastyczno-hagiograficzny.* Kraków. Holzapfel, Helmut, 1966: *Preussernes Apostel, i: Polens Kirke gennem 1000 år.* Katolsk Forlag. Centkowski, Jerzy; Syta, Anrzej, 1977: *Korona Bolesława Chrobrego, i: Opowiadania z dziejów Polski.* Warszawa. Schnitzler, Theodor, 1979: *Hl. Adalbert, i: Die Heiligen im Jahr des Herrn.* Verlag Herder Freiburg im Breisgau. 12 Jørgensen, Johs.: *Den hellige Birgitta af Vadstena I-II.* København 1941-43. 13 Grimberg, Carl, 1961 s. 424: *Verdens Historien, 11 bind.* Politikens Forlag. 2. S. M. Benedicta, nazaretanka, Rok wyd. XLV Nr. 3 (452) 1984: *Patron Polski i Litwy, św. Kazimierz, i: Rycerz Niepokalanej. Santa Severa (Roma).* 14 Długosz, Jan, kanonik krakowski, 1948: *Życie Świętego Stanisław, biskupa krakowskiego.* London. 2. Fros, Henryk; Sowa, Franciszek, 1975: *Stanisław, biskup i mecenik, i: Twoje Imie, przewodnik onomastyczno-hagiograficzny.* Kraków.

Forfatterne takker generalvikar Ib Andersen, Katolsk Bispekontor for gennemlæsning og forslag til rettelser i oversættelserne.

Summary

The relics of St. Birgitta's Church. Foreign saints in a Danish parish church

St. Birgitta's Church in Maribo is a Roman Catholic parish church, built in the years 1896-97 as a church for Polish immigrants and seasonal migrant workers. This connection with another country can be seen in that, among other things, relics of saints not otherwise known in Danish churches have been placed in the altar. The practice of placing relics in the altar disappeared from Denmark with the Reformation in 1536, but we know partly from finds in medieval altars, partly from surviving church lists of their treasures of relics, many of the saints who commonly appeared here.

The foreign saints in question here are St. Stanislaw of Cracow who together with the Nordic St. Birgitta is the patron saint of the church, St. Kalzimir of Vilno, St. Wojciech of Gniezno and the Polish saint-queen Jadwiga.

The article gives a review of what we know of the employment of relics in Denmark before the Reformation and explains why to every relic there belongs a certificate or document where those who have removed the relic from the saint's casket guarantee for its genuineness. These documents are given in their original Latin form accompanied by translations into Danish together with brief biographies of the saints.

Graffiti, nye og gamle

En orientering

Af Eske K. Mathiesen

En vandring på Nørrebro

Graffiti er italiensk og betyder indridsninger. Det er også i familie med det græske *grafā*, som betyder indridser eller skriver.

Skriften på væggen taler med mange tunger. En indsamling af graffiti på det indre Nørrebro i København i slutningen af april 1986 (1) viser det. Indsamlingen drejede sig kun om graffiti på mure, der var umiddelbart offentligt tilgængelige; værtshustoiletter blev således ikke besøgt.

Også på Nørrebro, og fremfor alt i fodgængertunnelerne, fandtes de store, farvestrålende, med spray-maling kalligraferede graffiti, som kendes fra S-togsovermalingerne, og som særlig har haft mediernes bevågenhed. Ikke sjældent fortalte væggene i tunnelerne, at der havde fundet billedkrige sted med gentagne overmalinger til følge. Disse store amerikansk inspirerede graffiti skal jeg komme ind på i næste afsnit.

Men stadig fandtes også de traditionelle graffiti, som både kan være politiske og obskøne, ironiske, naive, opfordrende og meget andet. På stenrækværket på Dronning Louises Bro kunne man f.eks. læse denne samling: »Bush go home«, »Knus Nato«, »Destroy Power«, »Frigiv Sakharov« (overstreget til) »Frigid Sakharov«, »Kys«, »Klat!«, »Fisse«, »Demo mod kontrol«, »Mickey Mouse is dead«, »Oprør«, »Kvindekamp er mere end klassekamp«, »Giv os natten tilbage«, »Patterne frem«, »Tornerose vågn op« og »Fri Junk«. På væggene i tunnelen under Dronning Louises Bro kunne man læse: »Stenslag mod systemet«, »Demo mod sløvsind – 1. april«, »Kamp mod politistat«, »Rabbit Looking for a ghetto to BLAST!«, »Make Riots – not babies«, »Hopl«, »Hop«, »Død over Nato«.

»Kæmp for alt hvad du har kært
Dø om så det gælder
da er livet ej så svært
døden ej heller«,

»Fuck the law«, »Schlüter og vrøvl!«, »Hvorfor gå i skole når man kan spise madpakken hjemme?«, »Verden er håbløs den lider af gruppe-egoisme«, »Bekæmp Weide« og »Too much – too many people – too much«.

I denne samling udsagn har man nøgleord til adskillige emner i de sidste tiders politiske og samfundsmæssige debat, fra storpolitik til lokalpolitik, fra livsanskuelsesdebat til kønsdebat. Ikke så få steder på Nørrebro kunne man finde rester af slagordene fra de slagsmål, der de sidste år har stået på Nørrebro mellem beboere, BZere og ordensmagt. Jeg tænker på slaget om »Byggeren« – byggelegepladsen i Stengade, hine majdage i 1981 da en veritabel hær af politibetjente i himmelblå kampuniformer besatte Nørrebro, og jeg tænker på BZernes besættelse af først Allotria-ejendommen i Korsgade og siden af Alderstrøstkarreen på Nørrebrogade. I gården til den sidste kunne man læse denne gravskrift over politiet

»På en pansers grav
vokser ingen roser
Gud vil ikke have ham
og fanden tør ikke tage ham«

Dette synspunkt på politiet kan suppleres med en tekst på den skæve skulptur »Fredens port« ved Fredensbro:

»Dem gud ikke
gav hjerne
gav han knippel
skjold og stjerne«

På samme skulptur stod desuden: »Pikken op i kussen«, »Brug kondom . . . Nej, det smager så grimt«. Uartighed og politisk aktivitet blandes på murene. »Skyd Weide!« stod der ikke så få steder på Nørrebro. »Amir er dejlig« stod der et enkelt sted. Den større verden ved siden af den mindre. I Elmegade fik man at vide, at »Reagan er en opreklameret hundelort« og at »Valkyrierne rider igen«. I gangtunnelen under Fredensbro stod der både »Ud med tyrkerne« og »Nej til racisme« ved siden af bemærkninger som »Pik«, »Bryd isolationen«, »Du har ikke en chance ta

den!«, »Ung angst« og »Hærværk nu«. De store og de små diskussioner brydes.

Hvad kunne man f.eks. ikke få ud af Assistens kirkegårds mur ud til Nørrebrogade? »Aids forever«, »Vær glad – skælv«, »Tag volden fra magten«, »Nej til taxameterpasning«, »Bliv aktiv nu«, »Ned med oprustningen«, »Anhold Knippelsvingeren. Retsplejeloven paragraf 755 stk. 1-2«, »Tag heksen ned fra bålet«, »Hvem kan føre solen bag lyset?«, »1984 coming soon«, »Vi er de hekse som vores forfædre advarede os imod«, »Vi er de hekse som vore forfædre brændte af«, »Bryd ikke ud, bryd sammen«, »Hvor er Godot?«, »Robin Hood det er fremtiden«, »Burbørn nej tak«, »Stop blodbadet«, »Kød er mord«, »Roy was killed here« (Spiller på klassikeren blandt moderne graffiti: Killroy was here), »Nej til atomvåben – og til politistat« og »Hjælp de enlige mødre«.

Murene blomstrer. Man kommenterer hinanden, der bogstavrimmes og enderimes (»For en bolig vi kan betale/gør sociale boliger sociale«). Bogstaverne vokser og bliver symboler eller billeder, s-et i USA kan f.eks. blive til et hagekors, som x-et blev det i Nixon i Vietnamkrigens tid (og måske med større billed- og bogstavmæssig ret).

Frodigheden i nutidens graffiti-tekster får man et levende indtryk af i en række småbøger (2), der er udkommet de sidste år. De består angiveligt af indsamlet materiale ved siden af noget oversat. Bogen »Foragt for magt – graffitiernes billedbog«, som (3) er uden redaktør men udgivet af Københavns bogforlag, skal fremhæves for sine mange fine fotografier af danske graffiti, og fordi den ikke blot har stof fra København. Den samlede graffiti-tradition bliver ikke mindre frodig af, at disse bøger selv kommer til at indgå i traditionen. Det må man i alle tilfælde formode, når man f.eks. ser oplagstallene for Nigel Rees og Niels Søndergaards »Graffiti«. Fra oktober til januar 1985 er den kommet i 10 oplag og trykt i 125.000 eksemplarer. Med graffiti er man i den samme situation som med f.eks. gåder, vittigheder, viser og adskillige andre fortælle- og syngformer, at skriftlig og mundtlig tradition indgår en vekselvirkning. På et givet tidspunkt vil det være vanskeligt at sige, hvad der kom først.

Man kan tale om flere spor i graffiti-traditionen. Der er graffiti på murene, og der er graffiti i bøgerne; men midt imellem dem, som en vekselvis proces, og omkring dem er der en mundtlig graffiti-tradition, hvis man kan sige det sådan, et frodigt samtaleprog spækket med vittigheder, kvikheder, sjoforter, slang og brandere. En del af dette sprog kommer op på murene, en del får talemådepræg, det meste glemmes med tiden. Graffiti er blevet en noget flydende betegnelse, f.eks. også for de ordspil, man laver på edb-maskiner kontorerne imellem. Et vist slægtskab med den såkaldte »xeroxlore« kan iagttages; med xeroxlore (4) menes de kopi-

Et rædselsbillede i den lille lokalavis: en flak skræmte børn i 6-7 års alderen omgivet af lurende voksne. Disse voksne har nogle tilsyneladende smil på ansigtet - sådan nogle rigtige schäfersmil, der passer godt på situationen. Børnene ser på fotografen, som var det ham der var skyld i det forfærdelige. De er helt stive i ansigtet - som folk på KZ-lejrbilleder. Der er en vis komposition i billedet: de voksne eller måske især deres smil presser børnene hen imod noget, der ligner nogle skærme.

Børnene knuger nogle små genstande i hænderne på forskellig måde - som var det flag, slikpinde eller små dolke. I alle tilfælde synes de at ville forsvare sig med disse genstande. Der er en atmosfære på billedet af børnerædsel og voldsangst. Sådan nærmest henad dressur.

Så læser man underteksten: »Som led i den socialdemokratiske kulturuge har der været gennemført demonstrationstimer i hvordan man lærer børn at lave graffiti.

Skulle nogen undre sig over den tiltagende tilsvining af gader og veje, ser man altså her en af årsagerne: pædagogernes obligatoriske og formålsrettede undervisning af børn, således at disse ikke senere skal stå uforberedt den dag, de er alene med en husvæg og synes det er for lidt at pisse op ad den.

At det netop er pædagoger der går ind for sagen kan heller ikke undre: denne bemærkelsesværdige samfundsklasse har i årenes løb jo gjort en stor indsats for at deres egne fortrængte infantiliteter kun

Jack was here

Af
JESS ØRNSBO

ne lægges over på børnene - og således med tilbagevirkende kraft ligalisere deres eget uudviklede sjæleliv. Besynderligvis nok er det jo nemlig dette yderst ukunstneriske og fantasiforladte folkefærd, der opfandt begrebet kreativitet. Det har som bekendt noget at gøre med at strikke karklude og komme æg i håret. Andre samfundsgrupper er fulgt efter og har bidraget til begrebets udvikling. Som man kan forvise sig om i avisernes annoncer, er kreativitet endt som noget kun erhvervslivets folk er på jagt efter.

Hvordan det egentlig forholder sig med samspillet mellem kreativitet og fantasi, kan man se af det lille eksempel med kulturpædagogen Inger Lise Kofod, som ud fra sine egne magtmanipulatoriske præmisser gjorde alt hvad hun kunne i halvfjerdsenerne for at fortrænge fantasien fra børnebøgerne og erstatte den med regelret kreativ socialrealisme.

Nu er det kunstneriske indslag i graffitien jo hurtigt overset. Der er måske én procent af det man ser på murene, der virkelig er en form for farvehengivelse. Det meste er en hurtig nedkradsen af egne forbrugstaver TG, BH, LH osv.,

osv. Og så er der selvfølgelig det mere ambitiøse, der på så indforstået måde fremviser ruinerne af det danske sprog: shit, fuck, sucker. Man bliver helt sentimental, hvis man en enkelt gang løber på en dansk indskrift: Sylt et egern.

Det må være mange århundreder siden, man havde de andre plankeværksforærmelser: Erik ælsker Else.

I begyndelsen var graffitien jo ellers morsomheder på toiletvægge. Siden bredte toiletvæggene sig temmeligt langt ud i byen. Idag ligner København med alle sine krablerier næsten ét stort lokum, hvor alle har tørret fødderne af. Det der begyndte som noget elitært er endt som en stor anonym infantilitet. Alle disse lige-gyldige bogstaver har dog bevaret en dimension af nødtørf omend af mere åndelig art: som dyrene afmærker deres område med urin, befolker disse generationer af forulykket alting murene med deres babytegn som sad hele deres identitet i sin spraydåse og deres underskrift altid var hærværkets.

Men lad os bortset fra pædagogerne og de altid fraværende forældre heller ikke glemme mediernes og pressens store indsats for at forværre situationen: ud fra den overbevisning at alt hvad der sker i New York også skal ske i Danmark, og at ingen kriminalitet er så uinteressant, at vi ikke også bør have den, har geskæftige journalister gjort hvad de kunne for at vi i bedste modeøjemed også kunne få del i problemerne. Deres er skylden for at alt dette krableri er blevet prestigegivende.

Satirisk serigrafi af den svenske kunstner Marie-Louise de Geer-Bergenstråhle fra 1969. Fra Bengt Olvångs bog *Våga se! Svensk konst 1945–1880*. Uddevalla 1983.

maskinekopier der cirkulerer folk og kontorer imellem; ofte er der både billeder og tekst på, og de tager muntert-satirisk stilling til alt fra seksuallivet til arbejdsmarkedet og døden. Den billedmæssige opfindsomhed i dem er undertiden stor. Sandsynligvis ville det, ved en gennemgang af alle de kvikke bemærkninger og brandere, der er i omløb på både den ene og den anden måde, vise sig, at der faktisk findes en stamtradition af tekster og billeder, der er forbeholdt murene.

Såvidt jeg ved, er det en ret ny ting, at så mange af de kvikke bemærkninger er kommet op på murene. Kunne man forestille sig, at grunden til den frodige udnyttelse af murene i 70'erne og 80'erne blev lagt i slutningen af 60'erne med den tids Vietnamdemonstrationer, studenteroprør m.m.? Da tog i alle tilfælde en frodig plakatkunst fart, og gaderne fyldtes af demonstranter. Længe efter at »Ho Ho Ho Chi Minh!« havde gjaldet i Dag Hammarskjølds Allé, når demonstranterne løb storm mod

politikæderne foran den amerikanske ambassade, kunne man læse råbet på murene.

Men set i det lange perspektiv er de sidste årtiers opblomstring af graffiti-traditionen blot en sløjfe på en meget lang tradition.

Wildstyle graffiti

»På 183rd Street på Manhattans Washington Heights boede der en fyr på sytten år, som kaldte sig Taki 183. Han begyndte at sætte sit mærke i byens busser og tog, offentlige toiletter osv. Han var ganske vist ikke den første, der gjorde dette. Man havde startet på det allerede i 1960erne, men han markerede sig kraftigere end alle andre.«

Det er Martin Stoyanov, der fortæller i sin håndbog (5) i graffitiens historie og fremstilling »Graffiti – midt i en spraytid«, og han fortsætter: »I 1971 sporede en journalist fra The New York Times ham. Det resulterede i nogle artikler, hvor det blev beskrevet, hvordan han malede sine »tags« (amerikansk ord for mærke) overalt.

Denne omtale fik andre unge til at gå igang, og snart var murene sorte af tags. Til sidst kunne man næsten ikke skelne det ene navn fra det andet.

Nogle fandt så på at fremhæve egne mærker ved brug af anderledes og mere spændende bogstaver, f.eks. kinesiske skrifttegn eller oldgræske og kyriliske bogstaver.

Snart begyndte inskriptionerne igen at ligne hinanden, indtil et kvikt hoved fandt på at arbejde med farver. Andre fulgte hurtigt dette eksempel, og inden længe var der igen pladsmangel på mure og vægge. Løsningen var denne gang at male på togene, hvor der var masser af ledig plads. Hertil kom to iøjnefaldende fordele: 1. Togene stod ubevogtede på banerne om natten, og 2. Togene kørte rundt i New York City om dagen, dvs. at de kunne fungere som en slags »vandrende« udstilling.

Der blev snart voldsom rift om pladsen på togene. I begyndelsen malede man på den frie plads omkring ruderne, men efterhånden blev ruderne også inddraget.

Alt var naturligvis ikke lige godt. Nogle malede med kedelige standard-bogstaver, uden figuren, pilen og dedikationen – de tre kendetegn for den ægte graffiti-kunst på dette tidspunkt. De trivielle værker kaldtes – og kaldes stadig – for »Throw-ups«, hvorimod mere kunstneriske frembringelser kaldes »Burners«.

Efterhånden udviklede der sig en hel lille krig mellem de to udtryksformer. De ægte graffiti-kunstnere erklærede »Wildstyle War«. Deres værker blev vildere og flottere end nogensinde. Et billede kunne nu fylde en hel togvogn eller måske to!

Myndighederne og jernbaneselskabet besluttede at indføre kraftige modforholdsregler, bl.a. fordi passagererne klagede over, at de ikke kunne se ud af vinduerne. Man afsyrede togene, indførte politipatruljer, fængselsstraffe, indhegnede togene om natten med det såkaldte NATO-hegn og lod glubske hunde løbe frit rundt bag indhegningen, osv.

Det var vanskelige tider for graffitimalerne. Alligevel fortsatte de med at overmale eller »bombe« togene, selv om de ofte måtte gå langt for at finde en sikker »arbejdsplads«. De måtte passere strømførende skinner, uafskærmede broer eller snævre tunneler, når de skulle undgå myndighedernes og jernbaneselskabets påfund.

Trods alle disse besværligheder fortsatte graffitimalerne med deres kunst. Paradoksalt nok var det, der standsede dem til sidst, ikke myndighederne eller jernbaneselskabet, men en ny maler ved navn Cap. Cap brugte også spraydåse – ikke til masterpieces – men til at oversmøre de andres mærker med. Og Cap fik snart følgeskab af andre, der satte en ære i at ødelægge den ægte graffitikunst.

De seriøse graffitikunstnere måtte søge nye græsgange. De overvejede at male på de mange biler i storbyen, men opgav det igen. For det første var der ikke plads til rigtige masterpieces, og for det andet ville det blive opfattet som en virkelig grov krænkelse af den private ejendomsret – noget, der betragtes som en dødssynd i USA.

Det hele endte så med, at mange graffitikunstnere begyndte at male på lærred, hvilket naturligvis gav anledning til diskussioner. Nogle hævdede, at spontaneiteten nu gik fløjten. Andre fremhævede, at kun tags og throw-ups (egentlig opkastning, altså graffiti som er lavet meget hurtigt og spontant) kunne forbindes med ægte spontaneitet. Masterpieces og burners krævede altid planlægning og skitsearbejde.

Uanset om man har det ene eller det andet synspunkt, er graffiti i dag en del af vores hverdag. Graffiti-stilen indgår i mange produkter – briller, træningsdragter, styler, cykler, sko, ja endda slikkepinde – og priserne på original graffitikunst er stærkt stigende.«

Således fortæller Martin Stoyanov. Hertil kan tilføjes, at som sagt var disse graffiti forhadte af myndighederne, fordi det koster det hvide ud af øjnene at rense tog og mure; men i sig selv var disse billeder hverken politisk, kønsligt eller på anden måde kontroversielle. Det eneste, der var meningen med dem, var at få sit navn, sin skrift placeret så mange steder som muligt. Men dyrkelsen af *navnet* i flot garnering var som skabt til den internationale kunsthandel, der altid er på jagt efter nyt og netop handler med »navne«. Ved hjælp af en solid markedsføring, som blev støttet af forskellige kulturpersonligheders dybsindigheder (6) og villige kunsthistorikeres udlægninger (7), blev graffiti noget, der kunne udstilles de fine steder,

f.eks. på Louisiana i 1984. Nu var det bestemt ikke længere kradserier, nu var det kunst. Og det dannede publikum nikkede andægtigt.

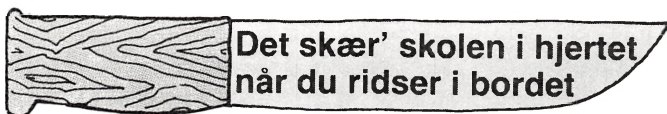
Louisiana-udstillingen medvirkede til at wildstyle-graffitien blev kendt i Danmark. Det gjorde også den amerikanske film »Wild Style«, og fjernsynet bragte udsendelse derom. Desuden er der kommet adskillige prangende bøger om emnet.

Ideen med at skrive sit navn på mure og vægge er en stamtradition i graffitiens historie. Den findes så langt tilbage, man kender graffiti, og trives, som enhver ved, mangfoldige steder, lige fra lokummer til kirker, fra Rundetårn til de gamle træer i Dyrehaven, hvor forelskede har skåret og stadig skærer deres initialer ind i et hjerte. Rids i vinduesruder kendes også fra ældre tid. Nogle steder findes der ligefrem ophobninger af navne. Enhver der har ventet på tog på Charlottenlund station vil vide, at stationsvæggen er dækket af datoer og navne på folk, der også har ventet. Mange af datoerne går adskillige årtier tilbage.

I et forarbejde (8) til sit store værk *Orm og Tyr* har forfatteren Martin A. Hansen funderet over denne dyrkelse af navnet: »Det er stadig almindeligt at Folk ridser eller skriver deres Navn paa sjældne Steder, i svære Træer, i gamle Kirkemure. Nogle skriver det ogsaa i Nødtørftshuse, og alt dette skrivers kan forekomme os Daarskab og Tarvelighed. Men maaske er der en Rest af Fromhed deri, uden den skrivende ved det. Eller en Længsel. Om en stakket Stund er du borte, men dit Navn staar skrevet med Blyant hist og her paa sjældne Steder hvor du var. Og der holder Blyant længe. Jeg husker jeg i et Kirketaarn saa en Blyantskrift: Anders og Mathilde St. Hansdag 1853. Hvem ved mere noget om Anders og Mathilde? Selv deres Gravstene er nok længst forsvundne. Men her i Taarnet er lidt Sødme igen fra hin blussende Midsommerdag. Parret gaar forbi dig, som et Solstrejf gennem Døren, om du dvæler lidt ved Blyantskriften.«

Men hvad var og er drivkraften for de unge, der også i Danmark, i nattens mulm og mørke dekorerer togvogne, vanskeligt tilgængelige mure m.m.? Den 27. juli 1986 spurgte Jens Branner i Politiken en af de unge graffiti-kunstnere, den 14-årige Mads Brügger ud om dennes bevæggrunde. Når jeg citerer hele artiklen er det fordi den i sammenhæng på fortræffelig måde placerer graffitien i ungdomskulturen. »Den rødhårede Mads Brügger, 14 år, betragter med sine blege og beslutsomme øjne det natteater, som begynder på en udvalgt mur ude ad togsporene ved Svanemøllen, hvor det har en vis propagandaværdi – for det er jo alligevel berømmelsen, der trækker.

Først er der to kammerater, som tegner de første konturer op med en lys farve, andre bliver sendt ud som vagtposter. Så fyldes de meget koloristiske

Det skær' skolen i hjertet når du ridser i bordet

Reklamen har kastet sig over graffiti. Et eksempel er dette pædagogiske klistermærke, udformet af Karsten Kofoed Blem som et af en serie i forbindelse med skoleskema udgivet af Bikuben.

Der har altid været forskellige meninger om graffiti. Poul Martin Møller gav i sin venlige parodi på sognebeskrivelserne »Lægdsgaarden i Ølseby-magle« (vist nok skrevet 1820) denne beskrivelse af et ridebillede. Af beskrivelsen fremgår det, at han ikke sætter dets kunstneriske værdi højt: »Et Fresko-Maleri (. . .) træffes paa Køkkenvæggen, ridset med Kul, 5 Kvarter fra Gulvet. Maleriet kan umulig forstyrre det rene Begreb ved at vække Tanken om Hund, Hest eller Ko. At Kunstneren selv paastaar, hans Hensigt var at skildre den graa Kat, omstyrter ej vor Synsmaade. Geniet har henrevet ham uden hans Bevidsthed og bragt ham til at fremstille en hel Dyreklasse.«

farver på, og endelig trækkes konturen op med sort, så hele billedet kan træde frem. For Mads Brügger er det nærmest som at opsætte et teaterstykke med de dyre spraydåser til 50 kroner stykket, og i nat skal der bruges 14. Mads Brügger har hidtil klaret sig udenom strisserne, men en kammerat blev taget, da han malede 500 meter fra en politistation. I samme øjeblik betjentene kom, kravlede han op i et træ og faldt ned og forstuede anklen, og så blev han kørt hjem af politiet, og alle hans dåser blev konfiskeret.

– Det er spændingen, forklarer Mads Brügger, ligesom at være rebel under revolutionen. Men nu er graffitien ved at uddø. Det ødelægger hele spændingsmomentet med den graffiti, som kom på Louisiana og skabte det paradoks for ungdommen, at borgerskabet på den ene side begyndte at købe graffiti-malerier for dyre penge, mens vi unge blev snuppet af politiet for at male på togvognene. Hvis du bliver betalt for det, så bliver du jo bare som en due, der har brækket vingen, siger han svævende, og det faremoment forsvinder, som bør være i al kunst.

Mads Brügger har nu selv fået bevilget 6000 kroner fra Kulturministeriet til de dyre spraydåser. Han er blevet udvalgt blandt 25.000 andre unge til at lave en film om graffiti for Kulturministeriet. Og så får han måske en aftale med DSB om at kolorere en mur – men det er nu gået meget bureaukratisk for sig, og det graffitiværk, vi skal lave til DSB, det bliver mest for at vise fremgangsmåden, hvordan man spraymaler.

Han ansøgte Kulturministeriet om penge til en film, der skulle vise hele graffitiens historie, både den legale og den oprørske . . . Mads Brügger og

hans jævnaldrende kammerater har selv lavet både drejebog og manuskript. Det rullende galleri skal filmes, Subway Art, der kom fra New York med de her graffiti-malede undergrundstog, men herhjemme blev ambitionen bare at male en togside færdig, og selv det er blevet håbløst, efter DSB har fået hunde og sikkerhedsvagter.

– Hvis DSB bare ville lade seks graffiti-malede vogne køre i omløb om året, siger Mads Brügger, så ville mange unge stoppe den destruktive vandalisme i kupeerne, hvor graffitikunstnere smører deres signaturer ud over stolesæderne som en hævn over DSB, der har givet kunsten så ringe vilkår.

Mads Brügger vil gerne snakke med selve mestrene inden for graffitien, Freeze og Dimmer – Dimmer er det fyld man lægger på graffitiens bogstaver, den ene af mestrene har taget sit navn efter det, forklarer han med ærbødighed. Jeg kender dem ikke så godt, men jeg har set dem engang. De er graffitiens Michelangelo og Picasso, og så er der de legendariske amerikanere som Seen, den som har set, dem ville jeg også gerne have i filmen. Men DSB og politiet skal selvfølgelig også have lov til at være med som vores forfølgere.

Han vil mene, at dengang den ny kunststrømning opstod i 1982-83 med den første graffiti på pakhuset i Frihavnen ved Nordhavn Station, da var det jo ikke så kunstfærdigt, som det er nu – så jeg spolerede næsten min moders kælder. NATO-graffitien havde kun de pompøse politiske slagord, og der er lokumsgraffitien med filosofiske notater. Men endelig har vi fået den egentlige graffiti-kunst, Wild Style, der adskiller sig fra alt det andet, som kan være meget charmerende, det har bare ikke de store kunstneriske mål.

Røde Mads Brügger har aldrig været en af de her døde disco-fisk, som bare flyder med strømmen og har mistet fantasien. Han stiftede i 13-års alderen bekendtskab med Michael Strunges opfattelse af disco-folket, Tolkien bragte ham ind i litteraturens verden, og så begyndte han at læse filosofi, Sartres eksistentialisme, Frihedens Veje – men det blev lidt intellektuelt for mig, forklarer han, det gik bedre med digte af Michael Strunge. Først havde han dog 11 år gammel kastet sig over det spæde edb.

– Men tro nu ikke, at alle vi normale unge er blevet edb-vrag, siger han. Jeg var kun opslugt af edb i halvandet år fra jeg var 11. Da havde ungdommen en vision om, at det var det nye kundskabens træ, som faktisk kunne bruges til alt. Men efterhånden begyndte edb faktisk at blive lidt trivielt for mig. Jeg fandt ud af, at jeg var begyndt at kede mig, at jeg var gået i baglås kreativt – lige pludselig vågner man op af den fagre edb-drøm, den krakelerer, og man finder ud af at det bare er en maskine som alle andre, en leg, et spil. Det er mest dem, som ikke nåede toget, der er så

6000 kr. i bøde for erklæret kærlighed

*Fra Dagbladet
Land og Folk 30.
december 1986.*

Det kan være dyrt at erklære sin kærlighed i Ringsted. Det har en ung og forelsket graffiti-kunstner måttet sande, efter at han har betalt en bøde på 6000 kr., for hvad politiet betegner som hærværk.

Den 16-årige »Vimmer« – som han kalder sig i forbindelse med sine graffiti-malerier – er forelsket i 14-årige Malene, og da Malene forleden kom hjem fra et par dages ophold i Jylland, stod kærlighedserklæringen fra Vimmer på skolens mur.

»Malene, jeg elsker dig.

Vimmer«, stod der med store farvestrålende bogstaver på Dagmarskolens mur. Så store var bogstaverne, at de kunne læses helt fra Ringsted station. Og så store var de, at Falck måtte tilkaldes for at rense muren for kærlighedserklæringen. Vimmer kunne ikke rigtigt løbe fra, at det var ham, der havde malet på skolens mur, så han valgte at acceptere at betale de 6000 kr. i bøde.

Malene og Vimmer kommer i øvrigt sammen nu, fortæller Malene. (RB)

ivrige nu, de vil stadig tro på, at de er blevet lukket ind i paradiset have med kundskabens træ, indtil de begynder at kede sig og det bliver en fantasidrøbende fagre nye verden, og så tror jeg edb-verdenen vil forsvinde tilbage der hvor den hører hjemme i de offentlige institutioner og erhvervslivet.

Kreativiteten uddøde ikke hos Mads Brügger med edb, den kom igen i graffiti som en slags protest mod forurening og død – jeg følte mig tvunget til at søge tilflugt i fantasien, fortæller han, ligesom når man som lille drømte om at blive Batman og bare kunne det hele. Det er den fantasi, som kommer til live igen hos graffiti-malerne. En graffiti med utopier om stjernebyer, hvor man kan transportere alting ud i rummet, men samtidig de skræmmende visioner af mennesker, der lever i klokker efter en atomkrig.

– Det kommer i bølger, skyllet op fra fortiden. I virkeligheden er graffiti helt tilbage fra de gamle hulemalerier, en angst udtrykt fra menneskets urtid.«

Lidt graffiti-historie

Om man skal begynde graffitiens historie med hulemalerierne i Sydfrankrig og Nordspanien, som Mads Brügger antyder, kan diskuteres. En anden, lige så diskutabel måde at gøre det, er at henvise til den tekst, som Gud med sin finger skrev på væggen hos kong Belsazzar, sådan som det er beskrevet i Daniels bog kapitel 5: »Mené mené, tekél ufarsin!« stod der.

Det skal betyde: Gud har talt dit riges dage og gjort ende derpå. Du er vejret på vægten og fundet for let. Dit rige er delt og givet til Medien og Persien.

Fastere grund under graffitiens historie fik man dog, da man begyndte at udgrave Pompeji, som var blevet begravet under lava og aske ved Vesuvus udbrud i år 79 e.Kr. På husmurene stod der både valgpropaganda, frække bemærkninger, drillerier og meget andet. Så mange uartigheder var der, at en person på muren havde skrevet: »Jeg beundrer dig mur, at du ikke er faldet i ruiner, du bærer så mange skribenters afskyeligheder.« Også dengang skrev man graffiti til hinandens graffiti: »Alle skriver her på væggen, undtagen mig.« De mange inskriptioner gjorde livet i spøgelsesbyen levende for arkæologerne. For filologerne blev de kærkomne kilder til studiet af dagligsproget. Inskriptionerne findes udgivne af Ernst Diehl (9), og Helen Tanzer (10) har pustet liv i dem. Klassiske forfattere som Plinius den yngre, Martial og Plautus har i øvrigt nævnt graffiti i deres værker (11).

Den engelske historiker G.G. Coulton (12) var i 1915 den første til at gøre opmærksom på de middelalderlige graffiti i kirkerne og deres betydning som kilder bl.a. til oplysning om kirkebygningernes historie. Han interesserede sig især for bygmestrenes arbejdsskitser, positionsmærker, bomærker m.m. Egentlig systematisk indsamling og udforskning af middelalderlige graffiti fra et bestemt områdes kirker fik man dog først i 1967 (13) med V. Pritchards smukke bog »English medieval graffiti«. Hun undersøgte landsbykirkerne i en stor radius omkring Cambridge og gjorde fine fund, både indskrifter og billeder, indimellem rene perler af tegnekunst. Hun prøvede at tolke billederne, hovedsageligt ved at sammenligne med andre billedkilder, og hun prøvede at udrede forskellige graffiti-traditioner. Vigtig er hendes understregning af dateringsproblemerne, som er afgørende for en virkelig forståelse af middelalder-graffiti.

Som V. Pritchard er inde på, så kan studiet af graffiti ikke isoleres fra studiet af billed- og ordkunst i øvrigt. De bør f.eks. sammenholdes med andre mere frimodige billeder, som fandt en plads, omend ydmyg, i kirkerne. Jeg tænker specielt på misericorderne (14). De var placeret under sædet på korstolene, for at celebranterne også kunne hvile sig, når de skulle stå op, og denne lave placering åbnede for et frispog, der minder lidt om graffitiens. – Men vi har jo også frimodige kalkmalerier i Danmark. Der var vide rammer for frispog i de middelalderlige kirker; men *hvor* vide var de? En vurdering af de middelalderlige kirkers rammer for frispog, for officielt sprog og modsprog, er påtrængende.

I Danmark er et studium af middelalderlige graffiti som en del af den samlede hellige og verdslige billedverden næppe kommet igang endnu. I værket »Danmarks kilder« er udgiverne blevet mere og mere opmærksomme på emnet, og flere og flere graffiti bliver opdaget i kirkerne. Den ene

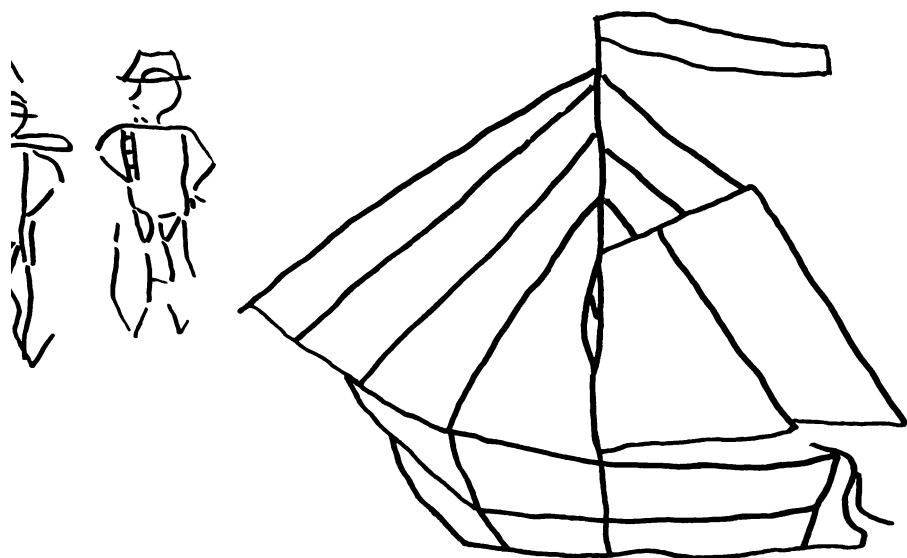
af redaktørerne for »Danmarks kirker«, Elna Møller (15) skrev i 1968 en morsom artikel, hvori hun fortalte om nye og gamle fund i kirkerne. Ejendommeligt nok går Anders Bæksted i sin håndbog »Danske indskrifter« (16) let hen over graffiti. Han nævner begrebet og henviser til et par bøger om inskriptionerne i Pompeji. Dog vil der naturligvis i de talrige navneindridninger i danske kirker være muligheder for at supplere studiet af den officielle epigrafik med studier af den mere uofficielle. V. Pritchard gør i sin ovenfor nævnte bog meget ud af dette emne.

Martin Blindheim (17) fra Universitetets Oldsaksamling i Oslo har siden begyndelsen af 1950'erne beskæftiget sig med de mange graffiti, han dengang opdagede i de norske stavkirker. I 1985 (18) kom, som en foreløbig slutsten på dette arbejde, hans pragtfulde bog »Graffiti in norwegian stave Churches«. Ikke blot har han på fortræffelig måde gengivet billederne og gjort dem klare for læseren; men han ledsager også disse lette fugle, springende heste, portrætter, grise, løver og underlige tegn med nogle vigtige synspunkter. Først og fremmest dette, som han argumenterer overbevisende for, at de mange indendørs graffiti er udført af håndværkere, der var med til at bygge kirken, og at de er udført før biskoppen indviede kirken. De udendørs graffiti er derimod udført senere af folk på stedet. Hensigterne med de forskellige grupper af tegn og billeder er han forsigtig med at tage alt for håndfast stilling til. Tidsfordriv ligger bag en del af dem, en del er kristne symboler, og nogle er muligvis profylaktiske, altså forebyggende eller ligefrem ondtafværgende tegn. Kan man ikke på flere måder sammenligne disse billeder med trylleformlerne? Også de er, om jeg så må sige, skåret og ridset hen over en svært gennemskuelig blanding af kristelig og mindre kristelig tro, af magi og overlevering. Kunne der tænkes at være direkte forbindelser?

Der ligger mange gåder og venter på deres løsning, når det gælder de middelalderlige graffiti. Disse flygtige billeder, som næppe var tiltænkt en eftertids nysgerrige og vurderende øjne, må man nærme sig på kattepoter. På en måde har man fornemmelsen af at være meget tæt på de mennesker, som lavede dem, så *private* virker de, så nøgne; på en anden måde føler man sig mere på afstand af dem, end af de færdige kunstværker, som håndværkerne var bestilt til at lave. De havde et mere helstøbt og gennemskueligt, et mere officielt sprog at henvende sig i. Graffitiens uofficielle sprog har vi endnu ikke gennemskuet, det mumler og nynner og gækker os ved sin tilsyneladende tidløshed.

Til de nævnte bøger om gamle graffiti bør føjes Asger Jorns pragtværk »Signes gravés sur les églises de l'Eure et du Calvados« (19). Det er bl.a. i denne bog om de skandinaviske graffitomaners hærgen i Nordfrankrig, Guttorm Gjessing hævder at kunne trække forbindelser mellem bronze-

Rentegninger af afgnidninger af indridsninger på egepanelerne i Tønder gamle byfængsel, nu i Tønder Museum, foretaget af Eske K. Mathiesen.

De fire fængselsceller, der blev indrettet 1811 og fungerede indtil 1916, er et sandt arsenal af graffiti, panelerne er dækket af dem. Under første verdenskrig sad her russiske krigsfanger, og det har sat sine spor på væggene. Der er mange indskrifter med kyriliske bogstaver.

I disse billeder kan man ordentligt studere, hvordan den folkelige billedkunst arbejder med menings- eller fortælleperspektiv, dvs. det vigtige fremhæves, uanset at det strider mod den fine kunsts regler for perspektiv.

Det var ikke de store forbrydere, der sad her, mest subsistensløse, som frivilligt søgte ly vinteren over, eller håndværkere, der var blevet sat ind for værtshusuorden. Et godt håndslag præger ikke så få af skæringerne, og poesi er der skam også:

*Gefährlich ist es am Leim zu lecken,
Und schrecklich ist des Tigers Zahn,
Doch – das Schrecklichste der Schrecken ist
Den Kupferschmied am Arsch zu lecken,
Denn – da sitzt Grünspan dran.*

Det mest interessante af billederne her på siden er måske det med begravelsen. Er den militærisk eller er det et uniformeret ligbærerlag? Og er kisten virkelig åben eller har kunstneren blot ønsket også at vise liget i kisten?

alderens helleristninger og senere tiders graffiti, en idé der i samme bog imødegås af Michel de Bouard (20) og i anden sammenhæng af Martin Blindheim (21). Jorn har i flere sammenhæng interesseret sig for graffiti, og på Silkeborg kunstmuseum opbevares bl.a. de af ham tilvejebragte fotografisamlinger af graffiti fra gotlandske kirker. De indgår i S.I.S.V. (Skandinavisk institut for sammenlignende vandalisme). Det blev oprettet af Jorn med Gerard Franceschi som fotograf i årene 1961-66. Arkivet er endnu ikke tilgængeligt. Det omfatter godt 25.000 optagelser af oldskandinavisk og europæisk kunst, indtil omtrent år 1500.

Jorn ser i høj grad på billederne som billedkunstner. Han bruger øjnene, hvilket er uhyre forfriskende. Tolkningerne kan man undertiden diskutere. I det hele taget er overfortolkninger en nærliggende fare ved studiet af ældre graffiti, – såmænd også ved nyere. Det, som ligner en hed tryllerune, kan være rent tidsfordriv. Og tænk, hvad den fulde mand i Pompeji ville have sagt, hvis han havde set, hvor alvorligt generationer af filologer har taget hans små sjoferter?

Hvad kan graffiti fortælle?

Når man står over for graffiti, det gælder særlig de ældre, melder der sig en følelse af nærvær. Man er pludselig tæt på et menneske, en håndskrift og en situation for længe siden. På samme måde, som man kan finde tegninger og tekster, *marginalia*, i marginen på gamle håndskrifter, bliver graffiti til en slags tegninger i marginen af kulturhistoriens store bog. Her slap det ud, de små forkerte bemærkninger og billeder, som ikke fandt plads i den regelrette, officielle fremstilling. Ligesom den irske munk (22) i det gamle håndskrift skrev et lille vers om solsorten, som han med ét hørte midt i arbejdet, således har latinskoledrengen i Sæby (23) set det friske havlys strømme ind ad vinduet og har i korstolen skåret sit drømmeskib med luft i sejlene.

Graffiti er det uofficielle sprog, selvom graden af uofficielhed er et interessant kapitel i alle tilfælde når det gælder graffiti i kirker. Men graffiti repræsenterer i alle tilfælde ofte meninger, holdninger og andet, der ikke slap ud på anden måde. Undertiden er graffiti ligefrem modsprog, har i alle tilfælde ofte modsprogets opfordrende og aggressive tone. En større eller mindre ulydighed – foruden en duft af tidsfordriv – klæber til genren, eller genererne. Som jeg har antydnet rummer begrebet flere genrer eller udtryksformer. Er graffiti, som det står på muren, f.eks. billede eller tekst? Hvornår bliver teksten til billede og hvornår bliver billedet til tekst?

Hvem laver graffiti? Man ser aldrig nogen i aktivitet. – Bortset fra

Hovedsagen i dette xylografi fra 1864 »Paa Strandvagt ved Als Sund« er selvfølgelig granaten, der laver ravage. Men ved siden af døren har en soldat på vagt tegnet billedet af sig selv og sin drømmepige Sidse. Museumsinspektør Elna Møller fortæller iøvrigt, at hun – under sine kirkeundersøgelser – er truffet på adskillige ridsebilleder lavet i kirketårnene af vagtsoldater under de slesvigske krige.

Billedet stammer fra Axel Liljefalk og Otto Lützens »Vor sidste kamp for Sønderjylland«. København u. å.

wildstyle-graffiti ved man meget lidt derom. Alle samfundslag synes at være aktive, men der findes mig bekendt ingen undersøgelse deraf.

Hvorfor studere graffiti? En af veteranerne i udforskningen og indsamlingen af graffiti, den amerikanske professor Allen Walker Read (24) svarer: Fordi de er fremstillet af folket og kan skaffe indsigt i folks holdninger.

Udforskningen af graffiti kan uden tvivl skaffe interessant materiale til både folklorister, historikere, kunsthistorikere, sprogforskere, arkæologer, sociologer – ja har allerede gjort det, viser litteraturen. Men der er muligvis særlige emner, som studiet af graffiti i særlig grad kan belyse. Lad mig blot nævne ét: Erotisk liv og erotiske holdninger. Under alle omstændigheder vil de kommende års udforskning af graffiti føre til, at folkets røst i kulturhistorien vil blive lidt tydeligere. Til visse tider måske noget øllet og vrøvlet, til andre tider uartig eller ligefrem skarp og oprørsk.

Man kan vaske skoleborde rene, man kan hvidte lokumsvægge over. Man kan true med bøder og fængsel, og man kan på mange måder prøve

at regulere den ældgamle, tilsyneladende uopslidelige aktivitet. Men graffiti er ukrudt, og de kommer igen som tidsler og mælkebøtter gør det. Graffiti bryder sig pokker om både god smag, dannelse og forbud – og om de æstetiske omklamringer de har været udsat for på det sidste.

Bibliografisk opsamling

Hensigten med denne artikel har været at fortælle lidt om graffiti, især ved at omtale nogle bøger om emnet. Her til sidst skal jeg anføre nogle artikler og bøger, der ikke kom med i selve fremstillingen, og som ikke er nævnt i noterne. De bøger, jeg i det hele har nævnt i denne artikel, skal ikke give det ud for en fuldstændig bibliografi. Emnet har mediernes, folks og forskernes bevågenhed i disse år, og det betyder, at der bliver skrevet meget. Interesserede vil i Dansk artikelindeks og (indtil 1978) Dansk Tidsskrift Index og Aviskronik index kunne finde adskilligt mere; det vil også være tilfældet i Internationale Volkskundliche Bibliographie, der har haft opslagsordet graffiti siden 1969-70. Jeg må i sandhedens interesse sige, at jeg ikke selv har læst alle de skrifter, jeg nu anfører:

- Abel, Ernest L. & Buchley, Barbara E.: *The Handwriting on the Wall: Towards a Sociology and Psychology of Graffiti*. London 1977.
- Alexander, Bob: Male and female rest room graffiti. *Maledicta*, vol. II, 1978, side 42-59.
- Anderson, R.C.: Danish Drawings of fifteenthcentury Ships. *The Mariners Mirror*, vol. XXIII, 1937.
- Appuhn, Klaus D.: *Graffiti*. Die bibliophilen Taschenbücher Nr. 351. Dortmund 1982.
- Appuhn, Klaus D.: *Graffiti II*. Die bibliophilen Taschenbücher Nr. 471. Dortmund 1985.
- Borsook, Eve: *The Mural Painters of Tuscany*. Oxford 1979.
- Brassai: *Graffiti*. Stuttgart 1960. (En mesterfoto­gra­fs skildringer af graffiti­en på murene i Paris).
- Charoux, Jac.: *London Graffiti*. London 1980.
- Cooper, Martha & Chalfont, Henry: *Subway art*. London 1984.
- Dagrin, Bengt: *Världen er skiti! Leve graffiti!* Stockholm 1980.
- Freeman, Richard: *Graffiti*. London 1966.
- Holst, Hans og Welin, Ulla S. Linder: *Graffiter*. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder V, sp. 407-410. København 1960.
- Haastrup, Ulla: *Tegne- og linjekunst*. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XVIII, sp. 162-163. København 1974.

- Jentsch, Thunar: Cologne Graffiti. Die bibliophilen Taschenbücher Nr. 457. Dortmund 1985.
- Jones-Baker, Doris: Old Hertfordshire Calendar. Chichester 1974.
- Jones-Baker, Doris: The Folklore of Hertfordshire. London 1977.
- Jones-Baker, Doris: The Graffiti of Folk Motifs in Cotswold Churches. Folklore vol. 92:ii, 1981. (Doris Jones-Baker har varslet en bog om »English Folklore in Graffiti«.)
- Kilroy, Roger: Graffiti: The Scrawl of the Wild: The Great Graffiti of our Times. London 1979.
- Kohl, Herbert & Hinton, James: Golden Boy as Anthony Cool. A Photo Essay on Naming and Graffiti. New York 1972.
- Krenkel, Werner: Pompejanische Inschriften. Leipzig 1961.
- McLean, William: Contribution à l'étude de l'iconographie populaire de l'erotisme. Recherches sur les bandes dessinées et photohistories de langue française dites »pour adultes« et sur les graffiti de Paris et de ses alentours. Paris 1970. (Collection Érotisme populaire.)
- Nelli, Andrea: Graffiti a New York, 1968-1976. Lerici 1978.
- Reisner, Robert: Selected Scrawls from Bathroom Walls. New York 1967.
- Reisner, Robert: Graffiti, Two Thousand Years of Wall Writing. New York 1971.
- Reisner, Robert & Wechsler, Lorraine: Encyclopedia of Graffiti. New York 1974.
- Stocker, Terrance L., Dutcher, Linda W., Hargrove, Stephen M., Cook, Edwin A.: Social Analysis of Graffiti, Journal of American Folklore 85. (1972), 356-366.
- Togebj, Ole: Skriften på væggen. Mål & Måle 4, 1984. Side 20-32.
- Yu, Timothy & Jang, Jonathan: The Thinking Man's Graffiti: Public Opinion from College and University Restrooms across the Nation. Berkeley, Calif. 1975.

Til sidst et emne, som har været strejft i det foregående: Lokumsgraffiti. På dansk findes to udmærkede bøger om emnet. Den ene er Ulrik Roos og Michael Rütz: Retiradekunst. København 1968. Denne billedbog – der også skal ses i sammenhæng med 60ernes såkaldte seksuelle frigørelse – er en dokumentation af særligt de erotiske lokumsgraffiti. Den anden er Anders Enevigs »Lokumsdigte og retiradevers. Graffiti – når det er værst«. Odense 1980.

Men den altid vågne folkemindesamler Evald Tang Kristensen var allerede 1924 opmærksom på emnet. I et brev (25) til arkivar Hans Ellekilde på Dansk Folkemindesamling giver han udtryk for, at »Den

Christen Dalsgaard malede i 1877 billedet »En dreng, der ikke maa komme ud, før han har læst sin lektie.« Det er hentet fra Knud Søeborgs bog Christen Dalsgaard og hans Kunst. København 1902.

Poesi, der findes optegnet på Statsbanernes Lokummer, særlig ovre på Fyen, er ligefrem overvældende saftig. Men i Kjøbenhavn er det da endnu mere.« Ellekilde svarer seks (26) dage efter, at han skam ikke er blind for emnet, »jeg har i al Fald paa Artilleristernes Lokum set (en) af de morsomste Parodier paa EfterklangslYrik som jeg nogensinde har set. Det lyder saalunde:

Solen synker. Dagen lider
mens jeg sidder her og skider
Strengene i mit Bryst sig rører,
mens jeg langsomt Røven tørrer.«

Såvidt jeg ved, uddybede Ellekilde ikke siden sin interesse for denne folkepoetiske genre.

Noter

1 DFS 1987. 2 F.eks. Asschenfeldt's danske graffiti. København 1985. Flere Asschenfeldt's illustrerede graffiti, samlet og udvalgt af Roger Kilroy. København 1985. Endnu flere Asschenfeldt's illustrerede graffiti, samlet og udvalgt af Roger Kilroy. København 1985. Asschenfeldt's illustrerede graffiti, samlet og udgivet af Roger Kilroy, København 1985. Kristian Kristiansen: Skriften på væggen – de bedste graffiti. København 1986. Torben Olsen: Graffiti 1984. København 1984. Torben Olsen: Graffiti Folkets røst. København 1985.

Torben Olsen: Schlüter er en bytter. København 1985. Torben Olsen: Skolegraffiti. København 1986. Niels Søndergaard: Graffiti. København 1983. Niels Søndergaard: Graffiti for viderekomne. København 1984. Graffiti Ordbog. Vægskriblerier fra A til Z. (Originaltitel: Bob Barclay: A Dictionary of Graffiti.) Oversat og bearbejdet af Eli Krüger. Bagsværd 1984. 3 København 1984. 4 Se f.eks. Ulf Palmenfeldt: Folkhumor i fotostat. Stockholm 1986. 5 København 1985. 6 F.eks. Norman Mailer i Mervyn Kurlansky, Jon Naar & Norman Mailer: The Faith of Graffiti. New York 1974. 7 Se f.eks. bidragene i kataloget til udstillingen på Louisiana 8. september – 7. oktober 1984 »New York Graffiti«. 8 Kirkebanken. Et udkast. Askov 1952. Side 18-19. 9 Ernst Diehl: Pompeianische Wandinschriften. Kleine Texte für theologische und philologische Vorlesungen und Übungen 56. Bonn 1910. 10 Helen H. Tanzer: The common people of Pompeii. A study of the graffiti. The Johns Hopkins University Studies in Archaeology. No. 29. Baltimore 1939. 11 Se note 10, side 5. 12 G.G. Goulton: Mediaeval Graffiti. Proceedings of the Cambridge Antiquarian Society, vol. XIX, 1915. Coulton har også diskuteret og eksemplificeret emnet i sin bog Art and the Reformation. New York 1928. 13 Cambridge 1967. 14 Dorothy & Henry Kraus: The hidden World of Misericords. London 1976. 15 Elna Møller: Tegn og underlige gerninger. Festskrift til Mogens Koch. København 1968. 16 København 1968. 17 Martin Blindheim: Ristninger. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XIV, spalte 346-350. København 1969. 18 Oslo 1985. 19 København 1964. Asger Jorn har også i to andre bøger omtalt og anvendt graffiti: Tegn og underlige gerninger. Århus 1969. Indfald og udfald. Århus 1972. 20 Asger Jorn: Signes gravés . . . side 111. 21 Se note 16. 22 »Skriveren i skoven«. Oversat af Eske K. Mathiesen i bogen »Fra spætternes have«. København 1976. Side 59. Se også noterne side 90-92. 23 Korstolene i Sæby kirke er spækket med graffiti. C. Nørrelykke har skrevet om dem i Vendsyssel Tidende, 19. juli 1964. »De gamle munkestoles tale om drømme og mennesker.« Arne Emil Christensen jr. har skrevet specielt om skibsbillederne i Sæby kirke: Skipsristningene i Sæby kirke. Årbog Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 1969. Side 82-100. 24 Graffiti as a Field of Folklore. Maledicta 2, 1978. Side 15-31. (Indeholder fine litteraturhenvisninger.) Read udgav også Classic American Graffiti. Lexical Evidence from Folk Epigraphy in Western North America. A Glossarial Study of the Low Element in the English Vocabulary. Maledicta Press Publications 6. Waukesha, Wisconsin 1977. (Bogen blev første gang udgivet som privattryk i 1935.) 25 Se Eske K. Mathiesen: Tyve breve til folkemindesamleren Evald Tang Kristensen. Foreningen Danmarks Folkeminder 1983. Side 61. 26 DFS 1929/143 Breve til Tang Kristensen. Hans Ellekilde 22. december 1924.

Tak til bibliotekar Åse Rørdam for hjælp undervejs.

Summary

Graffiti, new and old

Eske K. Mathiesen's article »Graffiti, nye og gamle« gives us an idea of much of the more or less serious literature there is on graffiti. Apart from this the article contains samples from a collection of graffiti in Nørrebro, Copenhagen, and a number of comments on research into graffiti.

Nogle lejlighedssange fra Stukkens København

Af Finn Clement Hansen

Tyveriet

Lejlighedssangen! Hvor skal man placere denne bastard? – som lever en kummerlig tilværelse, kun brugt og beundret et kort øjeblik for senere at sygne hen, sammenfoldet eller -krøllet i en lomme, i heldigste fald i en selskabstaske.

Uanset at lejlighedssangen fortæller præcis den samme historie om de store ting i livet som poesien og prosaen i de indbundne værker fra forlagene, må den tage sig til takke med blot at fungere som et rituelt led i festens liturgi. Lige præcis hér – og ingen andre steder – kan den ånde; både på grund af og på trods af dens væsen, som er tyvens, parasittens, plagiatets og pastichens.

Taget ud af sin sammenhæng vil den derfor være et nemt offer for kritik.

Sådan gik det for eksempel en gang for en lejlighedssang, der var så populær, at den blev model for »mange hundrede Hjemmepoeter« (1). Den fik snuden for langt frem, bildte sig ind at være noget. Derfor tog litteraturkritikeren H.G. Topsøe-Jensen affære og spiddede visen på sin litterære pen. Under betegnelsen »folkepoesi« fik den tørt på i en artikel i tidsskriftet Danske Studier i 1926.

Grundmodellen for de mange varianter, der til Topsøe-Jensens forbavselse var i omløb, var en parafrase over Carl Plougs tekst »Husker du i Høst« til » (. . .) Heises noget sødligt smægtende Musik« (2). Ved at lægge analysen på sangtekstens rent sproglige og fortællende niveau er det imidlertid en smal sag for kritikeren at påvise det absurde og groteske som opstår af sammenstødet mellem forlæggets litterære idé og det fremmede rum, sangen faktisk fungerer i: »Poeten har ikke blot efterlignet 'Lille Karen' i det stadige Omkvæd til alle Versene (. . .), men han begynder – som Plougs Sang jo gør det – alle Stroferne undtagen den sidste med sit 'husker du –'. Virkningen bliver overordentlig besynderlig. Der spørges ikke blot, om det unge Menneske husker sine Barndomsaar, men ogsaa om han – nu

om Aftenen – husker Konfirmationen i Kirken, hvad man jo oprigtig må haabe« (3).

Men hvis man ignorerer tyveriet, som nu en gang ER genrens væsen, og i stedet dykker ned i tekstens mytiske univers samtidig med at der foretages en kontekstuel læsning – det vil sige »medlæser« den historiske samtid –, kan den aflokkes en fortælling om livsstil, bevidsthed og moral hos de mennesker, der bruger sangen.

Kilderne

I Dansk Folkemindesamling ligger vel et par tusinde lejlighedssange – trykte, dupliserede, indbundne –, hvoraf tre større samlinger påkalder sig særlig interesse.

Det drejer sig for det første om forlæggeren og viceproducenten Julius Strandbergs sange til familie og venner, samt bestilte sange – foruden en mængde tekster forfattet af anonyme kolleger. Tekster fra denne samling – for de flestes vedkommende skrevet i perioden 1880 til 1900 – vil overvejende danne baggrundsmateriale for nærværende artikel.

For det andet skal nævnes typografen William Dates lejlighedssange; denne samling dækker et tidsrum af 70 år, fra århundredskiftet til 1970. Efter Besættelsen startede Date et dupliseringsbureau, hvorfra han modtog bestillinger på lejlighedssange i et omfang, så han kunne leve af skriveriet. Produktionen steg støt og kulminerede i slutningen af 50'erne og op gennem 60'erne.

Endelig skal Odense-bogtrykkeren Laurits Niensens (1895-1974) samling fremhæves; mest på grund af en sprudlende opfindsomhed med sangenes udformning. En stor portion af disse mange hundrede sange kunne danne grundlag for en selvstændig redegørelse om lejlighedssangens æstetik (4).

Hvorvidt samlingerne er repræsentative for de respektive perioder og miljøer kan der ikke argumenteres holdbart for ud fra et kriterium der er anlagt på sammenligning, idet der ikke eksisterer tilstrækkeligt materiale til en sådan sammenligning på DFS. Men hvis man vælger det udgangspunkt, at personerne bag (og i) sangteksterne udtrykker sig i overensstemmelse med de normer (eller den ideologi) som er fremherskende i samtiden, må *dette* kriterium for repræsentativitet være opfyldt.

For Strandberg gælder det, at han kører en forretning med pæn succes i storbyen København. Gennem hans tekster (lejlighedssange, såvel som skillingsviser og kortprosa, m.m.) udkrystalliserer sig et billede på borgerliv og -identitet i en tid med økonomiske, politiske og kulturelle omvæltninger.

Her overfor har vi en William Date, som – et halvt århundrede senere – skriver sange for et bredere lønarbejderlag; en social gruppe som begynder

at ane nye horisonter op gennem et par årtier med konstant stigende vækst og velstand.

Lejlighedssangene fra disse to samlinger udgør med andre ord upåagtede kilder til et stykke bevidsthedshistorie fra to hektiske epoker, hvor den ene ende viser et triumferende storby-borgerskab og den anden, en helt ny optimisme hos en klasse, tilsyneladende »på vej op«.

Selv om materialet på DFS fortjener en samlet beskrivelse og vurdering, er det dog for omfattende for de rammer en artikel sætter. Og da ærindet her snarere er analyse end beskrivelse, vil interessen derfor, for nærværende, kredse om Strandbergsamlingens lejlighedssange, hvorfra er udvalgt enkelte, repræsentative, eksemplarer.

Livsstil og ombrud

Op gennem de sidste tre årtier af 18-hundredtallet ændrer København totalt udseende. På basis af en, til tider noget usikker, indtægt fra spekulationsbyggerierne på broerne og en ekspanderende industri, omformes det indre København til et monument over det nye borgerskabs selvsikkerhed og magt. Som det er sket i andre af Europas metropoler i løbet af et halvt århundrede, tillægger den økonomiske magtelite sig en livsstil som sætter sit præg på alle ydre forhold – lige fra mode til arkitektur; og det i en sådan grad, at disse forhold synes at bemægtige sig bæreren af denne livsstil. Fra at være en overstadig manifestation på styrke, bliver den et eksil, hvorfra man ikke kan træde uden at komme i konflikt med overleverede normer.

Som en konsekvens heraf etableres to helt adskilte verdener – det vil sige, eksilet accepteres – og man isolerer sig selv og familien i en lukket verden, hvor den gamle orden hersker.

Den eneste forbindelse udadtil formidles gennem familiens overhoved, manden. Han sørger for at det økonomiske og politiske liv fortsætter den udvikling som er i uigenkaldelig og stadig stærkere fremdrift, sørger for familiens opretholdelse i overensstemmelse med de givne love. Og i hjemmet hersker den statiske idyl, hvor hustruen sørger for børnenes opdragelse ved hjælp af den gamle, overleverede orden. Forbindelsen ud til det virkelige liv erstattes af et eksotisk interiør.

Når hustruen – i beskedent omfang – konfronteres med livet uden for hjemmet, sker det ved besøg i de nyopførte kulturpalæer: teatre, restaurationer, udstillinger, forlystelseshaver; for her hersker den samme idyl som hjemme, det vil sige fiktionens og imitationens.

... Og så er der jo selskaberne og festerne!

Alt efter lejligheden, hvad enten det nu drejer sig om en konfirmations-

*Kvinden er anbragt som en dekorativ genstand blandt de øvrige effekter i interiøret.
(Foto: Københavns Bymuseum).*

fest for et af børnene, en fødselsdagsfest – eller måske et bryllup – vil alle elementer i festen indgå som signaler for den borgerlige families selvforståelse, identitet; lige fra sammensætningen af menuen og selskabets »uniform« til den obligatoriske lejlighedssang.

Opdelingen af virkeligheden i to verdener, familie- eller intimsfæren som den ene og det offentlige som den anden, er en idékonstruktion grundfæstet i et maskulint univers; men i dén egenskab, netop af idé, er den en let nedbrydelig konstruktion.

Så meget desto mere søger både den retslige og den almene »fornuft« at fastholde bedraget for det menneske (den bevidsthed) der er underlagt konstruktionen. For eksempel gjaldt det helt op til 1880 for kvinder, at de var umyndige indtil deres 25. år, men selv da, hvis de giftede sig, umyndige i ægteskabet. Selv om loven blev lempet i 1880 ved en tilføjelse der gav

hustruen råderet over midler, hun skaffede ved selverhverv, havde det i lang tid ingen praktisk virkning; for, som den daværende justitsminister konstaterede ved lovens fremlæggelse: »I mange tilfælde vil en sådan lov ikke have synderlig betydning, fordi konen faktisk ikke tør eller ikke vil modsætte sig manden« (5).

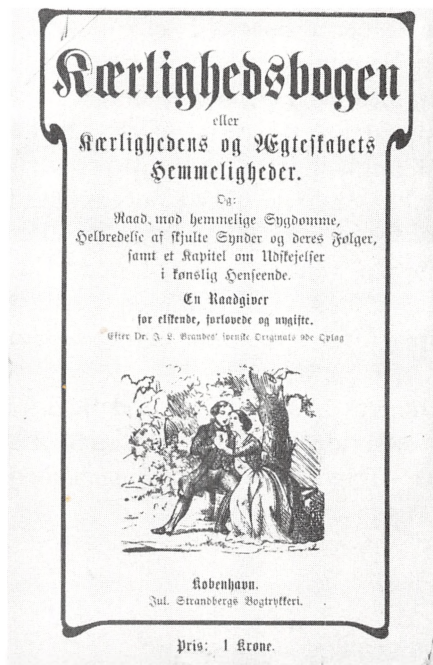
Moralen

Medens der således på den ene side eksisterer en retslig og ideologisk interesse i at fastholde et familiemønster der skal garantere for en stabilt fremadskridende udvikling i almenhedens navn – med manden som koordinator af de politiske og økonomiske sammenhænge – løber samme, patriarkalske, omverdensforståelse i stadig højere grad ind i modsætningerne til den borgerlige idyl; modsætninger som den rivende udvikling sætter.

For eksempel betyder den hastigt stigende tilvækst af lønarbejdere i storbyens underbetalende industri en tvungen kriminalisering af livsforholdene i det proletariske miljø. Mændene har ikke overskud til at klare forpligtelserne overfor familien – arbejdsdagen er på mere end ti timer, og lønnen rækker ikke til meget for kone og en stor børneflokk; han ryger på druk og lader konen tilbage med ansvaret. Mange kvinder tvinges, grundet disse umulige vilkår, til at tage det dårligst betalte arbejde, og en del ender i prostitution som en sidste udvej.

Her på gaden møder de så borgerskabets mænd, som må kompensere for opretholdelsen af den hjemlige dyd ved at ryge på galejen. Hustruen derhjemme er først og fremmest mor og opdrager for »sine« børn – dernæst husholderske. Kun med mådehold og under anonymiserende mørklægning må hustruen leve op til de ægteskabelige forpligtelser.

I en håndbog for »Kvinden som Hustru og Mor – hendes naturlige Bestemmelse og hendes Pligter« gives en smagsprøve på tidens moral, idet der løftes en advarende pegefinger mod »(. . .) Betændelser (. . .) som følge af unaturlig Tilfredsstillelse af Kjønndriften« (6). For sådanne tilbøjeligheder må der dæmmes op med den rette opdragelse; som det kommer til udtryk her i en lignende håndbog, hvis målgruppe, ifølge omslaget, er unge piger – kommende hustruer og mødre: »I denne Tid skal en sædelig og fornuftig Moder vogte paa sin Datters Omgang og især komme til Kundskab om, hvem hun i Skolen har knyttet sig nærmere til. Der vil ofte blandt hendes Skole- og Legekammerater forekomme Pigebørn, der enten fra et fordærvet Hjem eller fra Omgang med umoralske, udsvævende Tjenestefolk medbringer Belæring af en saadan Art, at den vækker Anelser og Følelser hos den unge Pige, som hun ikke altid omtaler i Hjemmet« (7).

... og dobbeltmoralen

Der manes til kamp mod den sydende og gærende sanselighed uden for hjemmets beskyttende mure. Men de fleste tiltag fra dydens bannerførere får en stik modsat virkning end den tilsigtede.

De ovenstående citater er et udpluk fra en »håndbogs«genre der cirkulerer i store oplag i slutningen af århundredet og i de første årtier af 1900-tallet. I Strandbergs dagbog fra 1901 gives et vidnesbyrd om bøgernes succes, idet forlæggeren den 27. oktober kan indføre: »Jeg læste Korrektur paa nyt Oplag af 'Det smukke Køn'«, kun godt et halvt år efter at førsteoplaget kom i handelen. Af Strandbergs dagbogsnotater omkring udgivelsen, kan vi se at bøgerne gik som varmt brød næsten før tryksværten var tør. Den 20. marts skriver han: »Den nye Bog 'Det smukke Køn', som jeg nylig skrev, udkom i Dag, og vi solgte adskillige Expl. (. . .) « (8).

Forfatterens intentioner har muligvis været drevet af ægte bekymring og indignation over den omsiggribende dekadence, men forlæggerens lancering giver mere end et fingerpeg om genrens egentlige – måske utilsigtede – funktion, nemlig som skjult pornografi. Hør blot, hvordan *forlæggeren* Julius Strandberg – som jo besidder *forfatterens* viden om det sprængfarlige stof – spiller på forholdet mellem det tabu-besatte og den sødmefylde

gysen ved overskridelsen i sit forord til bogen om »Kærlighedens og Ægteskabets Hemmeligheder«: »Den læser, der af Bogens Titel vil lade sig forlede til den Tro, at han deri kan finde Næring for sandselige Følelser og Tanker, kan (. . .) spare sig Ulejligheden med dens Gennemlæsning«.

Hvem ville ikke på nuværende tidspunkt føle sig pirret af den stærke advarsel? Ovenikøbet – som et ekstra raffinement – lader forlæggeren bogens anden del forsegle med følgende begrundelse: »Naar Bogens sidste Del fremtræder tillukket, da er det ikke for at pirre Nysgerrigheden eller give Vink om, at man ved at aabne den, kan vente en slibrig Underholdning. Hensigten er netop at forebygge, at den ved Henliggen i aaben Tilstand skal give Anledning til kaad Spøg for den, der ikke bryder sig om Belæring« (9).

Sådan! Strandberg spiller her i eminent grad på de psykologiske mekanismer som indeholdes i tabuets overskridelse: skyld- og skamfølelse i forbindelse med undertrykt seksualitet – frygten for og dragningen mod det forbudte.

Dobbeltmoralens udstilling

Men dobbeltmoralen henstår ikke ukommenteret af sin samtid.

Dele af det intellektuelle borgerskab, anført af folk som Georg Brandes, den norske digter Hans Jæger, maleren Kristian Krogh, kommer med provokerende meningstilkendegivelser i offentlighedens forskellige medier.

Med udgangspunkt i kvindens undertrykte position, formuleret ved at ægteskab og prostitution er ét fedt, søger de at påvise en – efter deres opfattelse – af de største hindringer for gennemførelse af den borgerlige liberalismes idé. Der er egentlig ikke tale om social indignation eller krav om økonomisk lighed, men om forfægtelsen af et moralsk, humanistisk lighedsprincip for mand og kvinde. Derfor er det parolen om den fri kærlighed der er på dagsordenen: skal manden have lov til at løbe hornene af sig før ægteskabet (i betrængte tilfælde, også i ægteskabet), ja, da må kvinden i frihedens navn kunne tillade sig det samme.

Over for dette synspunkt insisterer Bj. Bjørnson i sit teaterstykke »En Handske« på mandlig afholdenhed før ægteskabet, en holdning der bakkes kraftigt op af Dansk Kvindesamfund med et krav om sædelighed for begge køn.

Sædelighedsfejden, som slagsmålet kaldes, giver i et årti stof til krydret underholdning i dagspressen. Brandes gør hånlige udfald mod »den fødte Missionær« Bjørnson i sin nye avis Politiken (10), og den norske digter svarer igen med rasende artikler, hvori Brandes rives sine »lumpne Guttestreger« i næsen (11).

Men midt i kampens tumulter hænder det, at enkelte bevarer overblikket og udpeger kernen i problemet. Således skriver en kvinde, »frk. Sofie Kauffeldt« i Politiken: »(. .) det nytter kun lidt, at vi har Handsketeorien for, at Mændene ikke er værdige til at eje os, naar Praktiken for Majoriteten af Kvinderne er den, at de ikke kan forsørge dem selv og derfor maa være glade til, at Mændene vil gifte sig med dem« (12).

Lejlighedssangen som fortælling

Svært trængt af de højrøstede krav om lighed mellem kønnene, »fri kærlighed« og – ikke mindst – det usædelige liv som føres lige under vinduerne, fastholdes den hjemlige, statiske idyl i et fortrængningens mesterskab; og ved festlige lejligheder gennemspilles et sæt af ritualer, som – i både kropslig og sproglig henseende – styrker fortrængningen og afstiver myten om kønnenes og klassernes naturgivne funktioner i samfundslivet.

Ved en sammenlæsning af lejlighedssangene kan der opstilles et sæt af gennemgående mytiske enheder. Afhængig af den konkrete anledning, er bestemte enheder dominerende. I konfirmationssangen, for eksempel, vil det typisk være barndommens uskyld der fremhæves som dét grundlag, hvorpå den unge skal bestræbe sig at bygge sit voksne liv. Dernæst står den unge i et gældsforhold til sine forældre, en gæld som skal indfris ved en efterlevelse af den ed, der er aflagt i kirken. Hovedelementerne er altså her uskylden og ærefrygten.

I bryllupssangen er begrebsparret omtydet, således at uskylden nu fremstår som et sæt af egenskaber der betegner den ideelle hustru: troskab, lydighed og ærbarhed. Ærefrygten er nu ikke så meget et anliggende mellem den enkelte og Gudfaderen, men mellem hustruen og Gudfaderrepræsentanten: manden.

Hvor konfirmationssangen og bryllupssangen udsiger formaninger og krav, er fødselsdagssangen – når det gælder et ungt fødselsdagsbarn – en liste over dyder, ved hvis efterlevelse den unge vil være i stand til at overvinde forhindringer i fremtiden; for den ældre vil sangen opregne et tilsvarende dydsregister – nu blot i datidsform, idet der udfoldes en beretning om succes'en, hvormed fødselsdagshelten overvandt forhindringerne på sin vej gennem et dydigt levned.

Men konfirmationssangen og bryllupssangen besidder en større dramatisk fylde, fordi det er hér skurken – den beskidte virkelighed – lurer mellem sprækkerne.

En lejlighedssang er en fortælling, med en fortællings struktur og forløb.

Fødselsdagssangen har balladens natur, med fødselsdagsbarnet i heltens

rolle; hun eller han skildres i et episk forløb med den omtalte skurk helt fremme i fuldt dagslys. I denne position er han (virkeligheden) ikke farlig – for han har et ansigt. Tag et typisk forløb af en sang, hvor »Else« eller »Egon« bliver påmindet om dengang, da de faldt ned fra en skammel og brækkede benet, og/eller købte nyt hus, og/eller besøgte tante og onkel i en bestemt begivenhedsrig sommerferie, og/eller da de var specielt opofrende over for de syge forældre, bedsteforældre eller søskende – osv, osv.

I forbindelse med de to andre begivenheder, konfirmationen og brylluppet, er langt alvorligere ting på spil. Her gælder det eksistentielle grundvilkår – »livets egentlige værdier« – Troen og Kærligheden; begreber der opfattes som hævet over almindelig fornuft, og derfor omgærdes med en tilstræbt lyrisk patos i lejlighedssange der er knyttet til dyrkelsen af disse ideer.

Fortællingen (lejlighedssangen) bliver imidlertid absurd – set på en tidsmæssig afstand af hundrede år – når den skal kante sig uden om dét levede liv – nemlig seksualdriften og dens afledte fantasmer (dvs. fantasiens ressourcer i det ubevidste) og handlinger – der er forudsætningen for begrebernes eksistens.

Pigen

I det følgende skal vises, hvordan teksternes tvangsmæssige sterilitet kun lige akkurat dækker over den fortrængte seksualitet – hvordan de på udmærket vis eksemplificerer den viktorianske dobbeltmoral:

Afsøgningen foregår ud fra antagelsen, at lejlighedssangen – som enhver anden tekst – ud over at »dække«, samtidig nødvendigvis må afsløre sit egentlige budskab; den spiller – kunne man sige – på to scener samtidig, hvilket betyder, at man må skelne mellem de temaer der ordnes i overensstemmelse med litterære konventioner og spilleregler på den ene scene – og det sangteksten indskriver på den anden scene, tilbagetrukket som følge af den herskende ordens censur. Her pulserer det forbudte; uformuleret, men ikke mindre virksomt.

Betydningerne er identiske i de to scenerum i den forstand, at det der er fordrevet til »den anden scene (med tekstkritikerens ord (13)) ofte vil vise sig at være betingelsen for det, der siges og tematiseres på den første; (. .) og sådan, at dets fordrivelse ikke desto mindre på ejendommelig måde kan være markeret i den manifeste tekst« (14).

En kvindelig konfirmand får i 1884 disse ord med på vejen, i en sang på tre strofer:

Flyv, Fugl! Flyv, var du stængt i Bur saa længe
Stræk dine Vinger nu ret.
Flyv over Marker og lysegrønne Enge
Bliv ej paa Halvvejen træet.
Verden er skøn i den livsvarme Sommer
Hyllet i Morgenens rødt.
Flyv, Fugl! flyv – naar tilbage du kommer,
Sig mig saa hvad du har mødt.

– Mangen en ung, som i Livet udtræder
Ligner en Fugl mod det blaa:
Styrer med Lyst fra de hjemlige Steder,
Higer, det fjerne at naa.
Synes en Tid og vel til sig at vinde
Lykkens det guldspundne Garn;
Tænker dog siden med Vemod i sinde:
»Lykkeligst var jeg som Barn«. –

Dagmar, du kjære! Saa bly og saa stille,
du ligner Fuglen kun lidt.
Sommerfugel er du, uskyldig og lille,
Flagrer vel heller ej vidt,
Finder i Hjemmets den venlige Have
Blomster og Sollys saa let.

– Sommerfugl! Blomster vi bringe som Gave,
Modtag vor Ønske-Bouket.

(DFS 1970/16: XXVIII,B)

Sangen her er eksemplarisk for tekster til den kvindelige konfirmand. På overfladen – eller den ene scene – læner den sig kraftigt op af tidens litterære udtryk (»de litterære konventioner og spilleregler«). Forlægget, »Flyv, fugl, flyv . . .« lokker forventningerne i retning af Sehnsucht-tematikken, som er symptomatisk for den romantiske digtning. Det Moderne Gennembrud har endnu ikke gjort indtryk på lejlighedsdigterne.

Som i Christian Winthers digt, er hovedtemaet det trygge, hjemlige overfor det ukendte, det mystiske. Men mens Winther forbinder det fremmede med løfter om opfyldelse af lystfyldte drømme (»Er jeg en Sanger, saa bør jeg jo vide Kærlighedens smigrende Lyst . . .«), fremmaner lejlighedssangens tekst et dunkelt, truende billede – et udvisket »noget« ude i livet. De voksne véd, hvad dette »noget« består af og opfordrer

konfirmanden til, uden videre, at godtage opstillingen af et angstbillede, fremkommet ved manipulation med virkelighed og fiktion. Idealet – eller fiktionen – for menneskelighed (læs: uskyld og kvindelighed) fremstilles som det virkelige, det ægte; her overfor stilles dén omverden, der faktisk er befolket med mennesker af kød og blod, som et bedrag, udtrykt i sætningen: »Synes en Tid og vel til sig at vinde Lykkens det guldspundne Garn«. Advarslen om det bedrageriske ligger i ordet »synes« og i eventyrklicheen »det guldspundne Garn«.

Over for de lokkende »Marker og lysegrønne Enge« sættes »Hjemmets den venlige Have«.

Og hvad finder den dydige, disciplinerede pige her?

Jo – hvis hun arter sig, det vil sige *ikke* strækker sine vinger som en fugl, men flagrer yndigt som en sommerfugl, vil hun, i det helt nære, finde at blomsterne og sollyset vil forlene hende med en glæde som så rigeligt opvejer »den livsvarme Sommer hyllet i Morgenens rødt«.

Sommerfuglemetaforen indeholder et kvindeideal som kan genfindes i særdeles kontante formuleringer i samtidens »oplysende« litteratur; blandt andet følgende citat, udvalgt fra bogen, »Anvisning til at gøre Lykke hos Herrerne«:

Allerede i forordet bekræftes sommerfuglen i sin skæbne: »Det er Kvindens Bestemmelse og Ønske at knytte sig til en Mage, – det kan ikke nytte at nægte det, om end der er nogle faa Undtagelser fra Reglen« (15). Her er på ingen måde tale om sanselighed i forbindelse med det andet køn, men om et kald i overensstemmelse med naturgivne love til at udfylde en tjenende plads – men yndefuldt og anonymt: »Sidder man paa en Stok«, hedder det senere, »skal man (=det arme pigebarn) bøje Kroppen en Ubetydelighed forover. Staaende maa man ikke lægge Armene paa laverestaaende Møbler. Man maa ikke vrikke afsted som en Gaas, naar man gaar, men holde eensartet Gang...« – og videre: »Det kan ikke gentages ofte nok, at en Pige maa vogte sig for at ville glimre ved Klogskab. Hun maa finde sig i at blive overbevist; Hun maa ikke indlade sig i heftige Diskussioner og endnu mindre forlange at have det sidste Ord. Herrerne holder ikke meget af de kloge Kvinder« (16).

Advarselssignalerne i konfirmandindens sang er »Fugleflugten«, »den livsvarme Sommer« og »Morgenrøden« – begreber der er forbundet med henholdsvis fare, flygtighed og falskhed.

Flyvningen er betydningsbærer for driftsmæssigt bestemte fantasmer i det ubevidste; den har at gøre med lystfyldt ønske om driftsopfyldelse, og i forlængelse heraf, angst for afstraffelse (= nedstyrtning) (17).

Allerede i Antikkens myteunivers har vi en Ikaros som kommer grueligt galt afsted, fordi han vover sig så langt op mod solen i sin vogn, at de

bærende voksvinger smelter: han styrter i dybet. Og i den freudianske psykoanalyse – som, interessant nok, i sin klinisk-videnskabelige oprindelse i høj grad bygger på iagttagelser gjort blandt det wienske borgerskabs kvinder mod 18-hundredtallets slutning – er flyvedrømmen indkredset som et gennemgående symbol i drømmelivet. Ved fortrængning af driftskravene og i bestræbelserne på at ignorere de fantasier drifterne sætter, opstår et sammenstød mellem fortrængningens årsag og den lystfyldte energi; årsagen er lig truslen om straf fra den omgivende verden, hvad enten det drejer sig om den abstrakte »almene fornuft« eller en faders og moders direkte trussel om korporlig afstraffelse i tilfælde af usædelig adfærd, medens det er i flyvningen, flugten – den glidende og duvende bevægelse – at den frydefulde, sanselige lyst gemmer sig. Det straffende element er risikoen for styrtet i afgrunden.

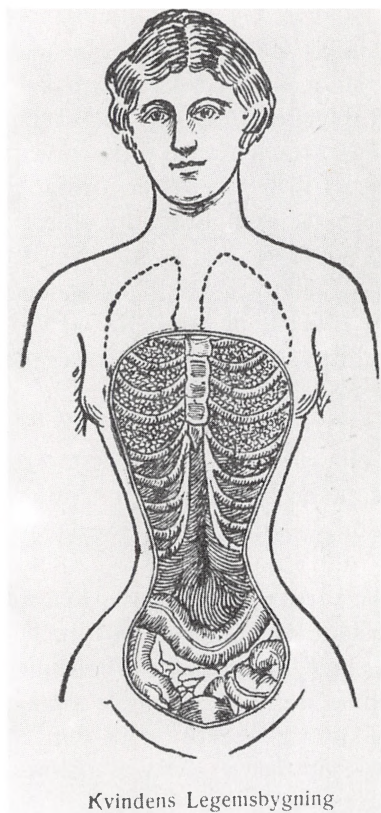
Dette ubevidste betydningsgrundlag er fælles for alle festens deltagere, som hver og en glæder sig over tekstens smukke billeder, men samtidig »svinger med« på angsten og ophidselsen som lever på det fantasmatiske niveau.

Grundtemaet i sangteksten, som er anslået i flyvebeskrivelsen mellem det kendte og det ukendte rum, gives konstant næring gennem fortælleforløbet; man kan sige, at temaet fastholdes og gennemspilles i forskellige variationer. Eventyrklicheen »det guldspundne Garn« og de grønne marker som modsætning til den »hjemlige Have« knytter direkte an til temaet. Men graver vi længere ned i tekstfigurerne – motiverne – vil det afsløres, hvor enerådende lysten/angsten udfolder sin energi:

Det er den voksnes efterrationalisering der fortaler sig ved, på »den anden scene«, at lade den ellers højtbesungne, uskyldsrene barndom afsløre sig som en indestængt tilværelse. I følge den etablerede fornuft er barnelivet naturligvis beskyttet og trygt i samme forstand som kanariefluglens i sit bur. Imidlertid bærer den voksne seksualitet på erfaringer som afromantiserer kanarieflugletilværelsen: der *var* reelt tale om indespærring, men det skal der ikke tales højt om, for den lyst der var spærret inde, er et begreb som ikke eksisterer officielt.

Umiddelbart refererer bur-billedet til det gode, kærlige familieliv, hvor der i virkeligheden er tale om isolering af driftslivet.

I forbindelse med indespærringen – især af den kvindelige seksualitet (jfr. hustruens æstetiske funktion i plydsinteriøret) – vil det være nærliggende at tage et sving omkring »dame«moden i denne epoke; en pæn kvinde bærer korset, tournure, underdel, knapstøvler og lang kjole. Men det, der præsenterer sig som mode, æstetik, fornøjelse, er også noget andet – nemlig indespærring; kvindens krop: en attraktiv, men uindtagelig fæstning (med mindre man(d) da har et lovligt ærinde).

Kvindens Legemsbygning

47. Hal-Drægt med Vasier-Trægers. 48. Hal-Drægt med Bartelie.

Illustration i en håndbog for »kvindens kønshygiejne« (18). Modebillede fra 1880 (Københavns Bygmuseum).

Opfattelsen af kvindekroppen er i den grad identisk med fæstningens facade, at en »håndbog« for kønshygiejne kan postulere en legemsbygning, der fra naturens hånd er udformet som et timeglas (se illustration).

Set i lyset af denne indespærringens strategi er et dementi af sangtekstens bydende »flyv!« egentlig ganske unødvendigt. Men så meget desto stærkere fungerer ironien i første strofes udpenslet natur-lyriske drømmebilleder; og endnu mere effektivt fungerer anden strofes »afsløring« af bedraget ude i den »skønne verden«.

Og derved øges samtidig spændingen (NB!: stadig i det ubevidste, på det fantasmatiske niveau) mellem den lyst der er forbundet med flugten og – her overfor – angsten for at træde uden for den givne orden. Bemærk, hvorledes sproget i anden strofe vulgariseres i bestræbelserne på at understrege konsekvenserne ved at realisere flugtdrømmen: De unge, som ligner, men absolut ikke er (i betydningen bør være) fugle, styrer med

»lyst« og »higen« efter fjerne mål. Ordvalget ligger så meget på tværs af den ellers tilstræbte poetiske tone, at det er fristende at gribe til, hvad psykoanalysen kalder »fejlreaktion«, for forståelsen af denne poetiske glidning. Med fejlreaktion menes ubevidste impulser som trænger gennem censurinstansen i det bevidste og (ofte) udtrykker lige præcis det modsatte af dét, der faktisk skulle formuleres; analogien mellem »lyst« og »higen« og seksuel lystfølelse burde være indlysende.

I sangens afsluttende strofe gen-etableres den poetiske balance; fuglen er kommet ned ved jorden, har undergået en forvandling til sommerfugl. Dog! – kunne man indskyde – Dog flyver dyret stadig! omend så tilpas inden for rækkevidde (i »Hjemmets Have«) at der er mulighed for, til enhver tid at kaste et net over det.

Men så dramatiske foranstaltninger vil sandsynligvis aldrig blive påkrævet, for meddelelsen er gået rent ind hos modtageren, konfirmandinden, som ikke anser det for noget offer at skifte det ene bur ud med det andet. Hustruaspiranten modtager Ønske-Bouket'en i oprigtig glæde.

Senere skal det vise sig, om hun er stærk nok til at gennemføre en tilværelse som bygger på de idealer og krav, sangen er konstrueret over . . .

For det er evident, at borgerskabets kvinder måtte betale en pris for opretholdelsen af hjemmeidyllen, der var mindst lige så bittert betalt som for kvinder der blev tvunget ud i prostitution. Manden kunne, som nævnt, kompensere for den strenge hjemmemoral ved at gå til prostituerede; i øvrigt havde han et større socialt råderum for sublimering af seksuel energi.

Den kvindelige isolering indebar – forstærket af et evigt moraliserende bombardement fra en ydre, uforståelig verden – en stor risiko for en »indespærring« i neurotisk angstberedskab. Hvem kan stå imod over for det pres, at være konstant opspændt mellem, på den ene side en påtrængende lystfølelse – og på den anden side skam, skyldfølelse og angst, afstedkommet ved benægtelsen af lystens eksistens? Lysten vendes til had, selvhad, følelseskulde – kort sagt: neurose.

Tidens gængse opfattelse af kvinden svinger derfor mellem betegnelsen for den tilpassede som »bly og stille« (jfr. konfirmationsteksten) og den utilpassede som hysterisk eller hypokondrisk. Den historiske efterrationalisering har imidlertid vist, blandt andet ved psykoanalysens og psykiatriens mellemkomst (det vil sige: den kritiske psykoanalyse og antipsykiatrien), at det faktisk forholder sig omvendt: at den »syge« reagerer rationelt, og derfor sundt, på et urimeligt psykisk pres. Hvorimod tilpasningen egentlig udtrykker et destrueret jeg.

Som tidligere nævnt må denne konfirmationssang til pigen Dagmar siges at være repræsentativ for tekster til den kvindelige konfirmand i 1880'ernes borgerlige miljø. Dog er der én, tilsyneladende besynderlig, afvigelse fra

genren, idet det almindeligste er en understregning af festlighedens kristne grundlag; man møder konstant vendingen: »Dit Løfte har Du givet . . .«, som rimer så belejligt på »Livet«; for det formanes, naturligvis, at løftet gælder »hele Livet«.

Man vil se, at der selv i den mest gennem-profaniserede tekst vil være indskudt en lille påmindelse om »løftet«. Se for eksempel, hvordan en strofe fra en sang til en kvindelig konfirmand i 1885 »afbalanceres« senere i sangen;

først en meget bastant, men realistisk konstatering:

De Handlende da én og hver
I Hænderne sig gnider;
Konfirmationen er da nær,
Med den de gode Tider.
Og stillet frem bli'er Stads og Smyk-
ker, Købelyst at vække,
Og Bøgerne med Guld paa Ryg
Marchere op i Række.

. . . og et efterfølgende påbud om efterlevelsen af den kristne etik, det afgivne løfte ved altret, indskudt i sidste strofe sideordnet med det mere håndgribelige udtryk for den herskende orden: Forældrene:

(. . .)
Hold da fast det, Forældre, Gud,
Alt godt, der er at finde!
(Ved Magdalene Petersens Konfirmation
den 11te Oktober 1885.)

Selv om Alfaderen (eller forældrene for den sags skyld) ikke nævnes ved navn i Dagmar-sangen, er der alligevel ikke en tydningsmæssig afvigelse fra den netop citerede, hvor det ophøjede understreges pligtskyldigst med navn og adresse. For instanserne er i høj grad til stede i Dagmars sang, blot »taler« de her gennem tekstens koder om konsekvenser, der vil følge ved brud på den herskende orden. Ordensinstitutionerne som udgør pigebarnets omverdensrespekt, er til stede i komprimeret form i »Hjemmets den venlige Have«, som under den lyse, venlige overflade, trods alt er et reservat, hvor enhver ting er på sin plads – ikke mindst den »fornuftige« og »rigtige« kvinde.

Drengen

Sangen til drengekonfirmanden beherskes af et lignende tydningsherredømme. Men da seksualiteten er anerkendt som en naturgiven – omend dyrisk – mandlig egenskab, er drengesangen ikke i samme grad ladet med denne pirrende em af fortrængning.

De farer, den unge mand skal se sig konfronteret med senere i livet, er af mere praktisk karakter; konkrete, ufarlige – eller farlige på en håndgribelig facon. Forbuddets »Du må ikke!« i pigesangen erstattes af påbuddets »Du skal!«; fremtiden skal erobres af mandfolk.

Men endnu er den unge kun et sådant »in spe«, så den voksne kan tillade sig at anlægge en munter distance til skuespillet:

»Der er Konfirmander i Byen«, kan Københavnerne læse den 12. oktober 1893; » (. .) På selve Højtidsdagen er den unge Herre (om de unge Damer tør jeg ikke tale) vel nok en smule usikker. Men næste Formiddag spiller han Billard med en Mangel på Rutine, der højlig imponerer Markøren, som dog er vant til adskilligt. Kaster dernæst fra Rundetaarn et Blik ud over Verden, der ifølge Gaarsdagens Bordtale 'tilhører ham', og viser sig om Aftenen i 'Kisten'. Bliver af den kortskørte franske Sangerinde øjeblikkelig udset til Gaga og af det øvrige Publikum til Sydebuk. Kæmper haardt for at sluge et passende Kvantum svensk Banko (. . .) « (21).

Konfirmanden er udstillet til venlig latter. Men i parodien gemmer sig en præcis skildring af accepteret mandlig adfærd. Her handler det om initiativ og erobring.

I følgende tekst, en 5-strofet sang til drengen Alfred, den 1. april 1894, udfoldes koderne omkring denne maskuline myte:

Den Dag, da man optræder som Konfirmant,
Saa skulde man egentlig drøfte
Sin Kristendoms Tilstand og Tiden, som svandt,
og ret tænke over sit Løfte,
Og lunt spekulere paa Prækenens Ord,
Samt love at gaa i Forældrenes Spor,
Og stille og rørt fæste Øjet mod Jord,
Kort sagt, være yderlig yndig.

Desværre, tidt glemmes den mindende Røst,
Man sværmer for andre Idrætter,
Ja, mange har lumsk en ugudelig Lyst
Til Kager og til Cigaretter.

Og mange sig føle i Synden saa glad,
Og tænke paa Sjøv og jeg ved ikke hvad,
Og paa Lommepenge og godt lavet Mad,
Ak ja, Tiderne er saa onde.

Og saa denne Sorg: man er glat som en Væg,
Nu, da man dog veed, man er Herre;
Den Tanke: Hvordan mon du nu skal faa Skæg?
Uf, den er dog virkelig værre.
Og mon Folk kan se, at man er konfirmert,
Mon ej man som Menneske tér sig forkert?
Og hvem der si'er DU, de skal blive notert,
Alt det skal der dog tænkes over.

Hvordan skal man få givet Pengene ud,
Som nylig man fik i Foræring?
Ja, og saa tilsidst, – hvordan faar man en Brud,
For nu har man nok til fortæring.
Skal man gaa med Hat eller bruge Kasket,
Cigaren, skal den være stærk eller let?
Gid Jakken var opslidt, det var dog saa net,
Om Damerne saa En i Kjole.

Se saadan behandles saa tidt denne Sag,
Men derfor det Gode ej hæmmes,
Og selvom nu Tanken kan spredes én Dag,
Naar senere Løftet ej glemmes,
Naar Alfred vil mindes det, og holde Stand,
– Og det vil vi haabe, han vil og han kan –
Saa bliver med Guds Hjælp han nok til en Mand,
Hurra, Alfred Rasmussen længe leve!

(Ved Alfred Michael Rasmussen's
Konfirmation, den 1. April 1894)

... men i modsætning til den ironiserende avisartikels uforpligtende betragtninger, stiller hyldestsangen til den mandlige konfirmant et (uopfyldeligt) krav om forenelse af den moralske orden med accepten af den mandlige »natur«. Det volder ikke vanskeligheder i sangen til »Dagmar«, fordi det er hendes »natur« at underkaste sig – blot skal hun ledes på rette vej.

Hvad gør man?

I sangen til Alfred tackles problemet ved at vende tingene præcis på hovedet. I Dagmar-sangen postuleres fiktionen som virkelighed i symbol-ladet poesi, mens det chauvinistiske – det reelt levede – mandeliv i Alfred-sangen placeres som en fiktion i sangens eksistentielle fortælling om løftet til Gud og forældrene. Mandebilledet får samme komiske, lidt uskadelige fremtoning som de komiske intermezzi, kendt fra den alvorlige opera eller det store drama på teatret.

Men komikkens uskyld undermineres (stadig på tydningsniveauet der opererer i det ubevidste) i de tre mellemstrofer; en underminering som egentlig allerede varsles ved førstestrofens »Saa skulle man egentlig«. Ordene »skulle« og »egentlig« er den fortaelse der fører tydningen over på benægtelsens princip – forstået sådan, at de tre mellemstrofer nu fungerer som enhver voldsom (og evt. detaljeret) benægtelse: modsat den formulerede hensigt.

Tydningmekanikken i benægtelsen kendes fra andre sammenhænge, hvor den ligeledes fungerer »bag om ryggen« på os; i komedien for eksempel, hvor den underfundige nar – en Henrik eller en Pjerrot – dramatisk hengivent og med høj røst sværger overfor sin herre, aldrig (mere) at kalde ham »en hanrej, et fjols, en tyran . . .«. Det skorter ikke på iveren, hvis herren eventuelt ønsker edsaflæggelsen gentaget.

– Eller fra kriminallitteraturen med det klassiske replikskifte, hvori den adspurgte fortaler sig – røber sin skyld – ved at benægte at have kvalt kvinden der blev fundet død i parken. Kriminalkommisæren indskyder sit »Aha!«, med løftet pibe, »hvorfra kunne De vide, at hun netop blev kvalt?!«

Set i fortaelsens og benægtelsens perspektiv er det derfor forsvarligt at læse bagom ironien i konformationsteksten her; den står, så at sige, »nøgen« tilbage og udsiger begejstringen for den »ugudelige Lyst« til »Kager og Cigaretter«, udstråler sanselig glæde ved at være »i Synden saa glad«. Bag tilsløringen kan således den uskyldige konfirmationssang læses som en slægtning til samtidens revyviser, kun med den forskel, at tilsløringen og antydningen i disse bruges bevidst.

Men ud af tågerne og hørmen i festsangen dukker imperativet »Du skal!«

En herre; ansvarsfuld samfundsborger; – kendes, foruden ved sit mandige, skæggede ydre, ved at være i besiddelse af æresfølelse, han forstår at sætte sig i respekt, så »hvem der si'er DU, de skal blive notert«. Endvidere forstår man sig på økonomi, overvejer, »hvordan (man) skal faa givet Pengene ud« på den fornuftigste måde. Sidst, men ikke mindst, er det

vigtigt at erobre en passende brud, når der er »nok til Fortæring«. »Fortæring« er her ment i betydningen: økonomisk formåen; klar tale . . .

Alligevel er det snublende nærliggende atter en gang at søge omkring koderne, den symbolske omskrivning, for driftsønsker. Fortæringen, tydet som maskulin erobringspligt/trang (Du skal!) skildres jævnt påtrængende gennem tekstforløbet. Der blændes op for konsumbilleder som handler om indtagelse af kager, rygning af cigaretter og cigarer, veltilberedt mad.

Der skal vel ingen garvet psykoanalytiker til at fornemme forbindelsen mellem kropsåbningen (her: munden), der konstant fodres med genstande af forskellig art, og det genitale drama.

Sammenfattende om de to teksttyper – pigeconfirmandens og dreng-confirmandens – er det vel rimeligt at fastslå, at de indgår i – og udtrykker på et mytisk niveau – en pædagogisk praksis, hvis hovedingredienser er angst og skam hvilende på fortrængte drifter. Igennem en kompleks struktur af betydninger der kommunikeres på et fantasmatisk niveau fremmanes idealet af mandeliv og kvindesind. Og idealet er nært forbundet med forventninger til/krav om udfyldelse af (køns-)bestemte funktioner i samfundslivet, for at det skal kunne fungere optimalt.

Manddom og hustrupligt

Det er mere problematisk at udvælge en repræsentativ bryllupstekst – selv om tydningen også her kredser omkring figurerne, vi har set i konfirmationsteksterne. Problemet hænger sammen med den omstændighed, at der nu foreligger et fælles erfaringsgrundlag for alle festdeltagerne – gæster såvel som brudepar:

Myten om barndommens renhed – udlagt i konfirmationstekstens statiske model – kan nemlig ikke længere fastholdes, endsige overføres til en fortælling, hvor forplantningen er et uomgængeligt tema. Kampen mellem den (nu) bevidste antydning og den skamfulde tilsløring overfor dette tabu, som jo altså er dét nødvendige onde der garanterer for slægtens videreførelse, fører til en sprængning af den statiske model.

Desuden fordrer forpligtelsen over for brudens og – som følge af epokegørende begivenheder afstedkommet af den mandlige erobreren»natur«, f.eks. succes i erhvervsmæssig henseende, – især brudgommens livshistorier et bredere fortællerum end det, den symbolladede poesi eller de satiriske sekvenser (Alfred-sangen) kan tilbyde.

Bryllupssangen befinder sig med andre ord et sted mellem konfirmationssangens moraliserende tomgang og fødselsdagssangens harmløse epik.

Konsekvensen bliver en afsøgning af andre genreområder, som kan

De 34 forførte unge Piger i København,

Alle kvinder bærer Klæde paa en laant Maade: at en
og samme Pigen, som nu bærer under Anseelse
og vender sin Zaal.

Samt Beretning.
København.
Tilf. hos Brød. Rosenham.

De 50 forførte unge Piger i København,

Alle kvinder bærer Klæde paa en laant Maade: at en
og samme Pigen, som nu bærer under Anseelse
og vender sin Zaal.

Samt Beretning.
København.
Tilf. hos Brød. Rosenham.

Pige-Forføreren i København,

En i alle Maader har berømt 50 ufløjelige Piger
af dettes Familien, hvilket i sine Anseelser har haft
irregulære Følger.

En Beretning.
København.
Tilf. hos Brød. Rosenham.

Til viseproducentens fordel viser det sig, at den oprindelige version med 34 pigers forførelse var en stærk underdrivelse. I tredje version af trykket kan der trækkes en direkte linie frem til moderne dagblades »headline-effekt«; den daglige læser af Ekstra Bladet eller BT er på fornavn med voldsofferet som har været forsidestof nogle dage. Samme indforståethed ligger i overskriften: »Pigeforføreren«. (DFS 1970/16, XXIV, A).

rumme både den bevidste antydning og tilsløringen, såvel som epikken; her skal nævnes tre genrer, hvorfra der lånes:

For det første den *middelalderlige elskovsvisen*.

For det andet, *komedien*, som i lejlighedssangen kommer til udtryk som en blandingsform, med elementer fra revy og syngespil.

Og endelig er *skillingsvisen* et hyppigt forekommende forlæg.

De tre nævnte typer er indlysende genreforlæg, idet valget af formen i sig selv kommunikerer betydning. Antydningerne omkring tabu'erne leveres umiddelbart, uden at efterlade spor i skriften. I forkortet form kan man sige, at »middelalderballaden« leverer myten om heltens list i bestræbelserne på at nedbryde den jomfruelige vægring; medens komediens psykologi er latteren der fremtvinges ved en afsløring af det, ofte sanselige, liv der føres bag ryggen på en forhyklet fornøft. Lignende betydninger føres med over i »skillingsvisen«; men dérudover bærer den sensationens og vulgaritetens præg.

I 80'ernes og 90'ernes København fungerede skillingstrykkene i høj grad som boulevardpressen gør det i dag. Begivenheder af grotesk eller pikant karakter var lynhurtigt i omløb på gaderne som vise, med tilhørende beretning. Man kunne læse om manden der sprang ud fra Rundetårn,

Moral for Dilettanter,

eller

En ganske ny Vise om Sigrid og Einar, der af Mangel paa Forsigtighed og Uvovare fik deres Hjerter stukket i Brand; forfattet som et advarende Exempel og helliget

Brudeparret.

Den 11te September 1897.

Offertext forbudde.

Slagelse.

„Slagelse-Voksen“'s Bogtrykkeri.

En Vise om

Skorstensfejeren og Sidse,

eller hvorledes Boudpigen lærte at tage rigtig paa Skorstensfejeren's Skaft, og lærte Ting, som hun aldrig havde anet.

En:

Her er Liv og Loier.

Hjohenhavn.

Jul. Strandberg's Forlag.
Gaard i Boghandelen, Holmensgade Nr. 18.
Strandberg & Mønstergaard Bogtrykkeri.

(DFS 1979/1 XXIV, A).

En sang til brudeparret Sigrid og Einar. Forsideillustrationen har man lånt fra skillingstrykket om manden der forførte 50 unge piger. (DFS 1979/1, XXVIII, B).

samme dag det var sket; eller om »De 50 forførte Piger« som føljeton, efterhånden som sagen udviklede sig efter forførerens anholdelse.

Et ekstremt eksempel på den vulgære medbetydning en festdeltager kunne tænkes at læse ind i lejlighedssangen som har lånt fra skillingstrykket er visen om Skorstensfejeren og Sidse. For Sidse lærer nemlig »at tage rigtig paa Skorstensfejeren's Skaft, og lærer Ting, som hun aldrig havde anet« (se illustration).

Mon ikke bryllupsgæsterne har fniset medvidende under afsyngningen af sangen til »Sigrid og Einar« (se ovenstående illustration) ved passager som: »Til Hjertenøglen nok saa fort/et Nøglehul han fandt«? På et mere raffineret, men alligevel anmassende, symbolsk plan er der et umiskendeligt slægtsforhold til skorstensfejersangen, hvor den sorte mand »trak (frem) det lange Skaft/ Og brugte det med dygtig Kraft«!

Det er vel heller ikke uinteressant, at bryllupssangens forsideillustration er identisk med et af skillingstrykkene om »Pige-Forføreren i København«.

Betydningen som ligger i de ydre rammer smitter til en vis grad af på den sproglige fremstilling; men vulgariteten opfattes som ufarlig, fordi den er tæt forbundet netop med genren. Heri ligger tilsløringen: Selskabets

deltagere har samme trygge distance til det uartige i bryllupsteksten, som til det sjofle eller sensationelle indhold i skillingstrykkene, der er i omløb på gaderne; »det handler ikke om mig selv – men om alle dem, derude!«

I folkeviselånet afmonteres seksualiteten ved hjælp af et fortælleforløb, der forholder sig helt adækvat til den sædelige mytologi. Man får at høre, hvordan de unge mødte hinanden – med en pointering af mandens »reelle hensigter« og den unge piges »renhed«; dernæst fremhæves egenskaber der skal dokumentere en bestemt social status; for mandens vedkommende især, at han er i stand til at brødføde sin kommende familie. For kvinden, at hun har fået den rette opdragelse.

I en sang til »Henriette og Otto«, 1890 (med Roselil og hendes moder som forlæg), vandrer »Ridder Otto saa tankefuld i Sind«, fordi »Amor, den Strik (var) listet derind«. Men at han har reelle hensigter får vi senere at høre. Der afsættes hele tre strofer til formålet – som er, ydermere at forsikre, at de af naturen så uforskammet påtvungne horn er løbet af, samt at der er tyndet behørigt ud i fortidens suspekterte vennekreds:

I Foreningen blev der et farligt Hurlumhej,
»Fornøjelsesraaden« han rendte sin Vej.
ha, ha, ha, saa, saa, saa, saa!
/:

Ej mere til Damerne han smisker og ler,
Kun paa sin Henriette han straalende ser
/:
/:

I Vennekredsen ogsaa er bristet et Led,
Nu er han forlovet, saa ved vi Besked.
/:
/:

– Og Henriette er en dame af den rigtige karat; hun kaster sig ikke i armene på sin beundrer, når de mødes på gaden. Når herren »hilser og smiler«, nøjes hun med at »nikke og le«. »Le« vil i denne sammenhæng naturligvis sige: at le i smug – fnise; bestemt ikke at skraldgrine:

Og stadig, tilfældig der mødtes de To
Han hilste og smilte, hun nikked' og lo:
/:
/:

(fra »Ved Henriette og Otto Petersens
Bryllupsfest den 1ste Maj 1890«, som er på 14 vers)

(DFS 1979/1, XXVIII, B).

Anderledes kontant kan antydningens kunst udfolde sig under dække af den joviale plathed som er betegnende for revyen; i følgende eksempel – der indbygger revyens plathed i vaudevillens struktur – beskrives det første møde mellem de unge således:

At Pigebørn er slikne, er en sær almindelig Sag
Ja Drengene er det osse – men saa hændte det en Dag,
at Frøk'nen og de andre – naa jeg siger ikke hvem,
stak Fingrene i Fløden, de kan tro at den blev slem.

... så indføjes, med kursiveret skrift, et listigt recitativ:

*Høyer saa Syndens Mærker paa de unge Læber, saa
det kunde ikke nægtes, at man havde været der.*

Strofen afsluttes med omkvædet:

: Men det er ikke saadan
naar man sidder paa den
og gjerne vil af igen:

(Lidt Vrøvl ved Brudefærden
i Asminderød Kro den 28. Oktober 1890.)

Ved de -de Elskov Siger vandt
 det er forherdeligt men smukt
 talte Verden et helt Gæst,
 Skuespillet kan ikke i,
 Helga vil ikke mere spille,
 det gaar bestemt Komedien ilde,
 hvis hun blot Kunsten var bleven tro,
 fik vi «Fru Phister» Nummer to. ::

Gæstene blive nu minneløsdige og syngte:

Mel.: Men hvad skal vi med det maist

:: Men hvad skal vi med hans Sludder,
 denne Sang bli'er altfor lang. ::

Mel.: En Skaal for det blinkende Sverres Raad.

Saa skal jeg nu skynde mig at slutte den a',
 men dog skal jeg robe lidt fortiden,
 se Tiden *haa* farte blev besvaret med ja —
 dog mer vil vist bringe mig i Vinden,
 at hun dog nok har nedsat,
 da hun saa, at «det truk op»,
 saa meget gaar endnu, men saa jeg siger stop,
 ellers blev de vrod
 og mig i Hoedet smed
 dette mit Produkt
 og det var inte suukt.
 dog Enden blev jo god og saa er al Ting godt
 velis, lad os give dem da et Læve.

F. S. 7.

S
 Saa liden
 Bil i Haven

Det beste som man videnk altid gør,
 naar man i denne Amneslald gjer Medie,
 det ved de alle nok, jeg der paa lande bor,
 generalis man ta'er og la'er sig fode,
 Se det har ogsaa *Helen Zoster* gjort,
 saa der har jeg et nogen Plads snart,
 ja havde hun et gæstet Amsfogstaven
 saa var her aldrig bleven Bil i Haven.

Mel.: Vil De, vil De osv.

Vil de, vil de, vil de, vil de, vil de med mig
 from i Tiden ga,
 skal de, skal de, skal de, skal de, skal de noget
 mere lære fra.

Mel.: Det er ikke sandt, at alle paa den.

A: Fjælbom er ikke, er en stor almindelig Sag.
 Ja Drogen er det osse — men saa kandle det en Dag,
 at Froknen og de andre — men jeg siger ikke hvem,
 skal Fingrene i Phoben de Læn tro at den blev stem

*Heve sine Sandens Mæske paa de nye Læbe, saa det
 kunde ikke nægtes, at man havde været der.*

:: men det er ikke sandt
 naar man sidler paa den,
 og ganne vilde af igen. ::

Musikalsk Hæfte nr. 100. Forfatteren
 af Musik og Mel. Hæfterne sendes
 til alle Abonnenter.

Omslagets tekst klinger af syngespil (se ill.).

Men tekstforfatteren har ladet sig rive med af den pikante omstændighed, at bruden – hvilket afsløres ved sangens slutning – er kunstnerinde med en fortid på de skrå brædder; og måske i den letbenede ende? I hvert fald lader forfatteren til denne sang sig fange af revyens bramfri tone, på bekostning af vaudevillens mere diskrete klang af romance.

Til sammenligning berettes i en anden bryllupssang (til Anna og Laurits, 1896. Se ill.) i en stilren, vaudeville'sk strofe, hvorledes de unge ved brylluppet kan høste frugten af trofast, langvarig kærlighed:

Erindrer De, at der paa Nørregade
 Er flere Skoler, end jeg nævnet har?
 Om lille Anna dengang Elskov ha'de
 Til Laurits, – om hun ham i Hjertet bar?
 Hvad veed vel jeg – kun dett her jeg siger:
 De unge var, da de forlovet blev. –
 O Venner! Priset være de Smaapiger,
 Som til en trofast Kærlighed det drev.

(»Kærlighedens Triumf« 9. April 1896)

„Kærlighedens Triumf“.

Beretning

om den underskønne **Anna Priese** og den gæve **Lauritz Andersen**, om hvorlunde de i 7 Aar trofast holdt sammen og om hvorlunde denne Kærlighed belønnedes ved kirkelig Stadfastelse og Bryllup

Torsdagen den 9. April 1896.

København. - Trykt hos Enevoldsen & Andersen.

Her bekræftes de anførte lovmæssigheder for tidens bryllupssang, hvilket først og fremmest vil sige tilstedeværelsen af modsætningsparret antydning/tilsløring. Sangomslaget, den ydre æstetik, giver den kildrende antydning af det forbudte, mens tekstens indhold dementerer sanseligheden.

Men sangen til »Høyer« i sangen fra Asminderød Kro, han, der »saa Syndens Mærker« på brudens læber? Her er måske undtagelsen der bekræfter reglen?

Ja! . . . og nej!

Ja – fordi hverken det fortællende forløb eller den anvendte symbolik dementerer den sanselighed som er knyttet til formen; snarere tværtimod: Hele forløbet spændes op omkring brudens skuespillerfortid – eller rettere, en fælles viden om denne; hver enkelt strofe holder gryden i kog.

I første strofe lægges der op til skandale. Forfatteren (for-)fører gæsterne ind i en »Geschichte«, hjulpet på vej af forlægget »Ved Bau der slog en Kugle ned«. Man får sine værste anelser bekræftet i følgende strofe, hvor det afsløres at Høyers udkårne er tysk. Navnet »Helga Zøylner« sladrer.

Det burde næsten være løgn, synes forfatteren at sige – selv om han bedyrer det modsatte (jævnfør i øvrigt den førromtalte »afsløring« der ligger i benægtelsen og fortalesen):

Det første som man vistnok altid gør,
naar man i denne Jammerdal gi'er et Møde,
det ved De alle nok, jeg derpaa bande tør,
gemenligvis man ta'er og la'er sig føde.

Se det har ogsaa Helga Zøylner gjort,
saa der har jeg ei nogen Plade smurt,
ja havde hun ei grebet Vandringsstaven,
saa var her aldrig bleven Bal i Haven.

Så følger den allerede citerede strofe, med »Syndens Mærker . . .«.

Forlægget, »Det er ikke saadan naar man sidder paa den«, er en vise fra Nationalrevyens sommerforestilling »Mellem Himmel og Jord« i 1899, det vil sige året før brylluppet mellem Helga og Høyer; og hvem ved! måske mødtes de to under omstændigheder der kan sammenlignes med originaltekstens vovede komsammen i Tivolis ballongynger? Den indkodede »misforståelse« i revyteksten (se nedenstående) sørger i det mindste for en ubesværet betydningsformidling til den falliske vandringsstav i ovenstående strofe:

I Tivoli Ballonen gynger Gikken gakkem
Jens og Marie sig i Kurven ømt en Omgang faar
Saa gaar der paa Maskinen Bræk den render ikke
rundt
Der hænger de i luften han vil ned og hun faar ondt.
Ja, det er ikke saad'n naar man sidder paa den
osv. . . .

Skruen strammes herefter en ekstra tand; den lidt lumre gejst vedligeholdes, der pirkes til spændingen omkring det skandaløse, idet en mellemtekst »tilraader en lille Afbrydelse« i sangen »med en lille Styrkelse«. Det signaleres, at der er tale om grove løjer, hvorfra man må have en pause for ikke at tage skade på sin sarte sjæl.

Og så – i den efterfølgende strofe – kulminerer forløbet i en forventet bekræftelse på de foregående antydninger; man frydes over at se det på tryk, dette skandaløse: Høyers udkårne *er* virkelig »sådan én!«.

Men . . . præcis nu – med intuitiv psykologisk timing – indsættes dementiet, tilsøringens parallel, hvorved også denne, tilsyneladende bevidst vovede, bryllupssang falder på plads i den overordnede moralske mytologi.

For gysen fortaber sig i trygheden, straks den åndeløse tilskuer bliver

tilbudt ironien; ironien som besværgelse – en besværgelse der er så effektiv som vievand på den djævelbesatte:

Ved de da Elskov Seier vandt
– det er forfærdeligt men sandt –
tabte Verden et født Geni,
Skuespillet kan lukke i . . .

Sådan! Ordenen er genoprettet; skuespillerinden har giftet sig til fornuft, og . . .

(. . .) vil ikke mere spille,
det gaar bestemt Komedien ilde,
hvis hun blot Kunsten var blevet tro,
fik vi »fru Phister« nummer to.

Denne fru Phister var en kendt og populær skuespillerinde gennem trekvart århundrede, men blev ikke regnet for lødig af kritikken. Helga må derfor føle taknemmelighed over at være reddet fra en tilværelse på »den forkerte hylde«.

Dramaet er egentlig til ende, men i en epilogisk, sidste strofe afdæmoniseres endegyldigt den vovede gennemspilning af temaet; men med den afgørende forskel fra det foregående, at kærligheden nu er blevet afseksualiseret, tilpasset, »normaliseret«. Således »rødmede« den udkårne på anstændig vis, dengang »da hun saa, at det trak op«, og selv om der måske fandtes lidt dunkle skygger på fortidens vej, kan forfatteren, de forsamlede og brudeparret konstatere i fællesskab:

(. . .)
dog Enden blev jo god og saa er alting godt,
velan, saa lad os da gi'e dem et Leve.

. . . idet selve brylluppet er beviset på, at den egentlige kvindelighed vandt sejren i sidste ende.

. . . *Og de levede*

Som en kuriøs, men alligevel perspektiverende kobling mellem de omtalte lejlighedssange og tidens krav til sædelighed i almindelighed og kvindelig dyd i særdeleshed, skal her til sidst citeres fra et par af »håndbøgerne« fra Strandbergs forlag:

»Ser vi hen til Skabelsen og Naturens Orden, er Manden (Hannen) udrustet anderledes end Kvinden: HENDES [originaludtrykkets udhævelse] hjerne er mindre; hun er underkastet adskillige svaghedstilstande, som Manden ikke er behæftet med, og hun egner sig ikke til, i fysisk henseende at indtage Mandens Plads som Kriger, Sømand, Forsvarer af Arnen saa lidt, som hun kan træde i hans Sted ved de grove Arbejder« (22).

Og videre, mere specifikt om det nødvendige og frelsende ægteskab, hvori den tyske frøken Zøylner, som sine medsøstre, skulle kunne udleve sit sande, kyske jeg: »Hustruens fornemmeste Pligt er at passe sit Hjem, hygge og pleje om sin Ægtefælle og opdrage sine Børn. Forsømmer en Husmoder sit Hjem, er i Reglen dette ødelagt, Børnene kan kun faa en sørgelig Opdragelse, og for sent vil hun angre, at hun ikke har bestræbt sig paa at forstaa sin Opgave ret« (23).

Endelig afkræves hustruen en forståelse for presset der ligger på manden som forsørger: »Der kan oftere være Anledning for Konen til at bære over med Mandens Svagheder, end for Manden til at bære over med Konens, idet Manden ved sin Kamp for Udkommet oftere er udsat for Ærgrelser og Genvordigheder, som aldrig kan naa Hustruen. Kan hun da ved sin Venlighed bortjage de Skyer, hun ser lejre sig paa hans Pande, saa har hun forstaaet sin Opgave i det ægteskabelige Samliv« (24).

Endnu et eksempel på sammenstødet mellem idé/bevidsthed og virkelighed; på den ene side fremholdes nemlig intimsfæren som det sted, hvor »egentlig menneskelighed« kommer til udtryk. På den anden side nedprioriteres rummets betydning – og dermed også den lovpriste menneskelighed – i forhold til en økonomisk virkelighed: som samtidig er forudsætningen for trygheden i klunkemiljøet.

Litteratur og kildemateriale

- Breidahl, Axel: Københavnerliv, bd. I. København 1967.
Dybdahl, Vagn: Dansk Socialhistorie, bd. V. København 1982.
Ebbesen, Clara: Anvisning til at gøre Lykke hos Herrerne. København (se note 26).
Egebak, Niels: Psykoanalyse & Videnskabsteori. København 1980.
Freud, Sigmund: Psykoanalyse. København 1982.
Pasteur, Edith: (Jul. Strandberg: red.): Det smukke Køn. København 1901.
Strandberg, Julius (red.): Kvindens Kønshygijne. u.å.
Strandberg, Julius (red.): Kærlighedsbogen. København 1874.
Tamm, Ditlev & Jørgensen, Jens U.: Dansk Retshistorie i Hovedpunkter, bd. I. København 1973.
Topsøe-Jensen, H.G.: i »Danske Studier 1927«, p. 21-24: Et stykke Folkepoesi fra vore Dage.
Weber, Richard: Kvinden som Hustru og Mor. Kristiania. u.å.

Der citeres fra følgende sange:

Ved Henriette og Otto Petersens Bryllupsfest den 1ste Maj 1890.

Ved Magdalene Petersens Konfirmation den 11te Oktober 1885.

Ved Agnes Hartvigs Konfirmation den 5te Oktober 1884.

Sange ved Alfred Michael Rasmussens Konfirmation den 1. April 1894.

(alle: DFS 1970/16: XXVIII,B)

samt:

»Kærlighedens Triumf«. Beretning om den underskønne Anna Prieze og den gæve Laurits

Andersen . . . , torsdagen den 9. April 1896.

Lidt Vrøvl ved Brudefærden i Asminderød Kro den 28. Oktober 1890.

(begge: DFS 1979/1: XXVIII,B)

Noter:

1 Danske Studier, p.21. 2 op.cit., p.24. 3 loc.cit. 4 De nævnte samlinger findes i

tekstarkivet i DFS; Strandberg: 1970/16, 1975/4 og 1979/1; William Date: 1978/1; Laurits

Nielsen: 1973/22. 5 Dansk Socialhistorie bd. V, p.25-26. Se i øvrigt lov nr. 75, kap. II af

7. april 1899; ifølge dennes § 11 »tilkommer Raadigheden over Fællesboet Manden alene« –

stadigvæk! i Dansk Retshistorie p.152. 6 Kvinden som Hustru og Mor, p.14. 7 Det

smukke Køn, p.5. 8 Julius og Olaf Strandbergs dagbøger: DFS 1970/16: XXV,A.

9 Kærlighedsbogen, p.3-4. 10 Politiken d. 11.9.1887. 11 Morgenbladet d. 27.9.1887.

12 Politiken d. 6.9.1887. 13 Frit citeret efter Psykoanalyse & Videnskabsteori, p.235.

For en bredere markering af det teoretiske grundlag bag læsningen af disse lejlighedssange, kan

tilføjes følgende citat: »Det specielle ved fremtrædelsesformen er, at den er en fordrejning (.)

af den 'virkelige bevægelse', der på sin side først og fremmest er et begreb i Marx' teoretiske

diskurs, som muliggør en forklaring af fordrejningsmekanismerne (.)«. I Freuds teori om for-

holdet mellem de førbevidste og de ubevidste processer og bevidsthedsformerne, » (.) finder

man en lignende fordrejningsmekanisme, (.) fremtvunget af en bestemt censur-instans, der

ifølge teorien fungerer på overgangen mellem de forskellige systemer. Også her er der da tale

om en 'virkelig bevægelse', nemlig driftsimpulserne, driftsønskerne, og en fordrejet fremtrædel-

sesform: drømme, fantasmer, fortælelser, forglemmelser etc.« Psykoanalyse & Videnskabsteori

p. 231. 14 loc.cit. 15 Anvisning til at gøre Lykke hos Herrerne, p.3. 16 op.cit., p.20

og 28. 17 I denne »læsning« foretages nogle teoretiske forkortelser, som ikke vil kunne

findes i psykoanalysen som færdigpakgede formuleringer; der er naturligvis belæg for en

sammenkobling af drømmesymboler og lyst/angst, som gjort her, men da der ikke, blot

tilnærmelsesvis, kan fremlægges en indføring i psykoanalysen inden for de her afstukne

rammer, må et citat fra en af passagerne, hvor Freud beskæftiger sig med drømme, kompensere

for den manglende indføring: »De skal ikke tage Dem nær, at de herlige flyvedrømme, vi alle

kender, må tydes som almindelige seksuelle ophidselsesdrømme (.)«. Efter at have fastslået,

at flyvefantasier hænger nøje sammen med specielt mandlige legemssærpræg, fortsætter Freud:

»De skal (.) ikke anføre som indvending, at kvinder kan have de samme flyvedrømme. Tænk

i stedet på, at vore drømme er ønskeopfyldelser, og at ønsket om at være mand hyppigt findes

hos kvinden, bevidst eller ubevidst. Ingen, der er anatomisk kyndig, vil finde det mærkeligt,

at det er muligt for kvinden at realisere dette ønske ved de samme sanseindtryk som manden.

Kvinden har jo i sine genitalier også et lille lem, der har lighed med det mandlige. (.)«

Psykoanalyse, p.127-128. 18 Kvindens Kønshygijene, p.113. 19 Modebillede fra 1880,

Københavns Bymuseum. 20 DFS 1970/16: XXVIII,B. 21 Københavnerliv, p.267.

Kilden, et københavnsk dagblad, er ikke anført. 22 Det smukke Køn, p.50. 23 Kærlig-

hedsbogen, p.20. 24 op.cit., p.23-24. 25 Udgivelsesårene for håndbøgerne fra Strand-

bergs Forlag er fastsat ud fra dagbogsnotater, idet der ikke er anført udgivelsesår i bøgerne.

26 Førsteoplæggets udgivelsesår er usikkert, men må dog ligge før 1897, jfr. Jul. Strandbergs

dagbogsnotater fra 6. januar 1897, ifølge hvilke han »læste Korrektur paa nyt Opl. af

'Herrerne' . . .«. Ifølge en faksimileudgave fra 1970'erne er originalen »udarbejdet af Clara

Ebbesen i København 1889«. Se litteraturliste.

De tre jomfruer

En studie i et østjysk sagn

Af Thomas Johansen

Historien om den forsvundne ring, der dukker op igen efter at være blevet slugt af en fisk, indgår i sagnet om de tre jomfruer, der er knyttet til den nu nedlagte Bjarup kirke og egnen deromkring.

Efter at have fremlagt de optegnelser, der kendes fra Bjarup-egnen (*A-D*) fremsættes den tanke, at historien meget vel kan have en religiøs baggrund: Fisken symboliserer Kristus, og det at ringen genfindes i den fangne (døde) fisk, symboliserer, at Kristus måtte dø, for at menneskene kunne opnå saligheden, altså symboliseret ved ringen.

Det konstateres, 1) at Bjarup kirke var opført i 1100-tallet, 2) at historien om den forsvundne ring også kendes i andre danske sagn (*E-K*) og i sagn uden for Danmark (*L-X*), og 3) at historien kun sjældent er knyttet til kirker.

Til afslutning konkluderes det: Da historien om den forsvundne ring formentlig har en kristen baggrund, kan det meget vel tænkes, at munkene i Øm kloster har brugt den for at trøste den lokale befolkning. De var nemlig særligt hårdt ramt af pesten og den store landbrugskrise i 1300-tallet.

Geografisk baggrund

Øst for Silkeborg, 11-12 km i retning mod Aarhus ligger umiddelbart nord for landevejen en mose kaldet Bjarup mose, på hvis modsatte side gik den gamle landevej gennem byerne Linå, Bjarup og Dallerup. Bjarup kirke lå nord for denne vej på et lavt bakkedrag ud mod mosen og er nu nedbrudt, men stedet er kendeligt på et jernkors, som forfatteren Thor Lange har ladet rejse i 1915. Han boede i sin barndom på Kalbygård ved Flensted, godt 2 km mod østsydøst.

Sagnet (1)

A. »Der boede tre jomfruer på *Bjarupgård*, den ene hed *Bjarup*, den anden *Dallerup* og den tredje *Linå*. De byggede de tre kirker, der fik navn efter

dem. Hvor Bjarup mose nu er, var der en sø, som de skulde sejle over til deres tre kirker; men en gang de sejlede over, faldt den ene hendes guldring ud i vandet. Så siger hun til de andre: »Det er lige så umuligt at få den igjen, som at søen kan blive tør.« En tid efter fik de nogle fisk til foræring, og så fandt de guldringen i en stor gjedde. Søen blev også tør, men nærenstid de skjærer törv der og kommer en tolv, fjorten törv dybt, så slår bunden op lige med ét, og de synker, hvis de ikke ser at komme op. Det har de sagt i min tid. Når bunden slår op, kan der komme levende fisk op i vandet.

De tre jomfruer sejlede tit over søen. En dag kæntrede skibet med dem, og de druknede alle tre i et høl lige uden for *Mollerup*, de kalder *Fruehøl*; det fryser aldrig den dag i dag er. Det var deres begjæring, at de måtte blive jordede i Linå i den høj, der er i Ris's have, og så længe den blev urørt, skulde der ingen ildebrand blive af nogen betydning, ilden skulde ingen magt få. De blev virkelig også begravede der« (2).

Det motiv, der består i, at en ring (eller anden genstand) tabes i vandet men skaffes til veje ved at den fisk fanges, der har slugt den, er meget udbredt i sagnlitteraturen – det repræsenterer det næsten umulige.

I den her angivne formulering må sagnet opfattes som en opbyggelig fortælling, der viser, at en from person har de højere magter på sin side, specielt her hvor jomfruens fromhed viser sig ved, at hun har bygget en kirke. Søens udtørring er irrelevant for handlingen, eftersom den ikke er nogen betingelse for, at hun får sin ring tilbage, men andre optegnelser har derimod udtørringen som betingelse for ringens tilvejebringelse og forklarer derved Bjarup moses opståen.

B. Her udråber jomfruen en forbandelse over den, der er skyld i tabet af ringen, hvad der opfattes som et tyveri, og virkningen af denne forbandelse, eller som nogle optegnelser udtrykker det, banlysning, er, at søen tørrer ud, og fiskene følgelig ligger på den tørre søbund. Den første fisk, der bliver bragt til Kalbygård, indeholder ringen.

Den ændrede forklaring på ringens tilvejebringelse afspejler en anden holdning hos mennesket i forhold til de højere magter. Det mirakuløse, der består i, at jomfruen får sin ring igen, kan ikke godtages som fremkaldt af guddommelige kræfter alene. Derfor indføres motivet med søens udtørring som årsag. Faktisk en lige så stor mærkværdighed, men den accepteres, da udtørringen sker på foranledning af en persons udtalelser, hvad der kan tages som et udtryk for den betydning det talte ord tillægges (3). Der er altså tale om en verdsliggørelse af sagnets indhold.

I nogle af optegnelserne er der i forbindelse med søens udtørring indført

et dramatisk motiv, der går ud på, at den først bruser op eller går over sine bredder, og et sted kommer meddelerens skepsis mht. hvorvidt en sø kan optræde som tyv, til orde:

». . . og så satte hun den i band, der havde taget ringen. Det blev så søen, og der var mange der forsikrede, at de hørte, den skreg, idet den blev sat i band« (4).

I andre tilfælde anses »fiskeren« som tyv, og her bliver søen – i modsætning til ovenstående, hvor den er objekt for afstraffelsen – det instrument, hvorved straffen effektueres, endda på to forskellige måder:

». . . udstødte hun Forbandelse over Søen eller rettere den, der havde taget Ringen. Søen skyllede over sine Bredder. Fiskeren med sin Familie druknede . . .« (5).

»Jomfruen skal have skyldt fiskeren for, at han skulde have taget ringen, og så lyste hun søen i band, for at han ikke skulde fiske mere« (6).

Den ændring af forholdet mellem ringens tilvejebringelse og søens udtørring som ses ved sammenligning af optegnelsen *A* med dem, der er anført under *B*, kan følges et trin længere:

C. »*De tre Kirker i Linaa, Dallerup og Bjarup* (denne er nu nedbrudt) ere byggede af tre Søstre, der heed ligesom Kirkerne, af disse har »Jomfru« Dallerup sat Bjarup Sø (er nu en Mose mellem Mollerup og Dallerup, hvori et Sted kaldes Tyrehullet, fordi en Tyr er druknet der) i Ban, fordi hun tabte sin Guldring deri; hun fortrød det vel senere, men kunde ikke kalde det tilbage igjen; hun gav en Klokke til Balle Kirke, og reiste til Paven for at faa Tilladelse til at gifte sig med en Geistlig« (7).

D. »*De tre Jomfruer: Over Bjarup Sø* seilede man til Herregaarden Kalbogaard; da Søen blev sat i Band, skraalede og brølede den, og saa groede den til« (8).

I forhold til de tidligere gengivne optegnelser viser *C* tydelige tegn på en interesseforskydning, dels fordi motivet vedrørende ringens tilvejebringelse mangler, hvorved sagnet kommer til at fremtræde som et rent stedsagn, og dels fordi oplysningen om at jomfruen gav en klokke til Balle kirke (beliggende umiddelbart nord for Silkeborg) hører til et helt andet sagn; optegnelsen *D* kan næppe kaldes mere end et brudstykke.

Da der ikke er noget specielt mærkværdigt ved en moses opståen, kan vi her tolke optegnelsens blotte eksistens som det sidste levn af motivet om ringens genfinding.

Sagnets afslutning omhandler tabuforestillinger i forbindelse med jomfruenes grav, som næsten alle optegnelser henlægger til en gravhøj ved den

så kaldte Gandisgård i Linå, vel et udtryk for at Linå er den ældste by og det befolkningsmæssige tyngdepunkt på egnen.

Forstyrrelsen af gravfreden vil medføre de plager, som bønderne frygtede mest: Ildebrand og kvæggpest, men andre nævnes, og meddelernes holdning til disse forestillinger spænder fra fast tro til udtalt skepsis:

»Saalænge man sparer Højen, hvori de 3 Søstre ligge, kommer der ingen Ildebrand i Linaa (der har nok været, men den blev slukket, siger hun — (9).

En anden vil bevise rigtigheden af sin tro ved at anføre resultatet af en overtrædelse, hvad der imidlertid skyldes noget helt andet:

»En mand grov i höien og slöjfedes den, men siden tid døde præsterne i Linå al tid, inden de havde været der i 10 år. Den gamle mand, der fortalte mig dette, föjede til, at det er derfor præsterne i Linå sogn nu er flyttede til Silkeborg, de tör ikke bo i Linå« (10). – Virkeligheden er, at grundet på Silkeborgs vækst blev Linå d. 14. dec. 1855 dettes anneksogn (den første præst efter denne ordning var i øvrigt Jens Chr. Hostrup) (11).

En tydelig skepsis kommer frem i følgende: »Linaae Kirke beholder ingen Præst længer end 7 Aar, fordi en Præst i gamle Dage, da nuværende Riises Gaard var Præstegaard, har berøvet en Gravhøi i Haven dersteds i hvilken de 3 Søstre ere begravede. L. Laursen [meddeleren] bemærkede i denne Anledning, at der i de sidste 20 Aar har været 6 Præster ved Linaa Kirke, saa Løgn kunde det ikke være« (12). – Iflg. en anden optegnelse (13) var den pågældende en pastor Lihme (Jens Faber Lihme, 1820-1830).

En klar historisk association findes i ». . . så længe folkene ikke flyttede gårdene ud, skulde der ingen ildebrand opstå i byen. I min faders og bedstefaders tid var der ingen ildebrand i Linå, men siden de flyttede gårdene ud, har der været ildebrand der flere gange« (14).

Til sidst anføres et eksempel, hvor overtrædelse af tabuet i form af overpløjning af gravhøjen (der her er lokaliseret til Bjarup Kirke) bevirkede, at Tyrens hul flød over og udslettede Bjarup by. Dette Tyrens hul er en kilde, der skal være opstået på det sted, hvor man fandt fisken, da søen var forsvundet, og dette var et tegn fra Gud til jomfruen om at hendes hidsighed, som hun angrede, var hende tilgivet (15).

Når vi ser tilbage på de gengivne optegnelser, viser det sig, at sagnet består af tre veldefinerede afsnit:

Forudsætningerne for handlingen
Handlingen

Epilogen der handler om tabuforestillinger i forbindelse med jomfruens grav

Handlingen har som forudsætning, at jomfruen ønsker at foretage en kirkefærd, og at kirken og hendes bopæl, Kalbygård, ligger på hver sin side af søen. – Optegnelserne *A-D* viser en forskydning af forholdet mellem ringens genfinding og søens udtørring, og endelig fremgår meddelernes forskellige holdninger til tabuforestillingerne af epilogen.

Sagnets symbolik

Forbindelsen mellem et symbol og det, der symboliseres, beror på, at disse to emner har mindst een egenskab fælles, således at symbolet ved en association fremkalder forestillingen om det symboliserede. Dette er af abstrakt og uhåndgribelig natur – vanskeligt at udtrykke sprogligt – hvorimod symbolet som regel er et emne, der er velkendt fra hverdagen. Jfr. lignelserne i de fire evangelier. Men som følge af at forbindelsen mellem et symbol og det symboliserede kun hviler på en fælles egenskab, vil symbolet ofte være flertydigt, ja ambivalent, og omvendt kan det, der symboliseres, være repræsenteret ved flere symboler. Skal en symbolsk vurdering af et sagn forsøges, er det derfor nødvendigt at se på den sammenhæng, hvori de optrædende personer og ting optræder.

Det foreliggende sagn har en religiøs forestillingskreds som baggrund og handler om striden mellem skæbnen og den guddommelige vilje.

Hvis i den første optegnelse ringen opfattes som en materiel kostbarhed, betyder jomfruens passive reaktion (16) umiddelbart, at hun sætter det åndelige over det materielle, men de højere magter tillader ikke, at en hellig persons ejendele går tabt.

Udover ringens konkrete værdi, symboliserer den imidlertid lykke i alm.: »Tilvejebringelsen af den tabte ring betyder genvinding af den tabte lykke; det kan være rigdom, sundhed . . .; også saligheden« (17). Da ringen herved kan opfattes som et adgangstegn til Paradiset, er jomfruens voldsomme reaktion i optegnelserne *B* forståelig, og eftersom Kristus ofte symboliseres ved en fisk (18), kan ringens genfinding antyde, at han må dø for at gøre det muligt for mennesker at opnå saligheden.

Historisk baggrund

I 1183 testamenterede biskop Svend af Århus Kalbygård til cistercienserklostret i Øm ved Mossø (19), og Bjarup kirkes alder kan sættes til tiden 1130-70 i det store kirkebyggeris tid. Det er et faktum, der støtter ideen

Thor Langes kors på Bjarup kirkes ruin.

om de tre kirkers fælles oprindelse, at Bjarup og Dallerup kirker har været ens både mht. størrelse, placering på kirkegården, dennes størrelse og indgang; om dette også gælder Linå kirke kan ikke længere fastslås, men det kan nævnes, at afstanden fra Bjarup kirke til de to andre er nøjagtig den samme (3.08 km). En forbindelse til Øm kloster indiceres for Dallerup kirkes vedkommende derved, at der i denne kirke er fundet grave af samme alder som dem i klostret (20).

Bjarup kirke skulle betjene folkene i de tre byer: Bjarup, Bottrup og Volstrup, som ikke eksisterer mere. Efter alt at dømme er de gået til grunde under den store landbrugskrise i 1300-tallet, der varede fra 1320-40 og århundredet ud, i forbindelse med den sorte død, der rasede i sidste del af samme århundrede. Denne antagelse støttes af, at Bjarup nævnes i 1350 (som Byrkæthorp), men siden kun som Bjarup mark (21).

Kirken har imidlertid været i brug i 1524, da den svarer landehjælp og i 1528-29, da den må aflevere en klokke til omstøbning (22); kirkegården har været i brug helt op til begyndelsen af 1800-tallet – på et kort i

Matrikelarkivet står den anført som »Gl. Kirkegaard«. Men efter reformationen ser det sort ud, ikke alene for Bjarup kirke, men også for de øvrige kirker under Silkeborg len.

Et kongeligt påbud fra disse år giver et billede »af en hel Del forfaldne Kirker og Præstegaarde og ganske smaa Sogne, som ikke er i Stand til at underholde deres Præst, . . . Lensmanden [Hans Stygge] skal da sammen med Superintendenten forsøge om han kan faa baade Præster og Sognemænd til at forlade de smaa Kirker »oc søge till thett neste Sogen ther up tilligendes ere« (23). – Dette har været afslutningen på Bjarup kirkes historie.

Søens udtørring er »foregaaet gradvis gennem Aartusinder, efter som Landet har hævet sig. Fra Dalsiderne har mægtige Regnskyl eller Tøbrud ført Kalk med sig, som det har udslemmet af Jorden og bundfældet i det næsten stillestaaende Vand undtagen i Tyrens Hul« (24).

Ringmotivet i andre danske sagn

E. 20 km østsydøst for Bjarup ligger Stilling-Solbjerg sø, hvorom et sagn fortæller, at i en præstegård ved søen forsvandt en sølvske, hvorfor konen på gården beskyldte tjenestepigen for at have taget den. For at rense sig mod den falske anklage opsendte pigens en bøn; næste morgen havde søen skiftet leje, og skeen fandtes på en sten, hvor søen havde været (25).

F. I en anden optegnelse fra samme egn hedder det: »Fruen i den Gaard havde en Gang tabt en Ring, og hun beskyldte en Pige for at have stjaalet den. Saa sagde Pigen, at fordi hun havde skyldt hende for Uret, vilde hun ønske, at Fruen maatte blive lige saa fattig som hun selv var. Mange Aar efter mistede Fruen alt, hvad hun ejede, og en Dag, som hun stod og gjorde Fisk ren, fandt hun sin Ring i en Fisk. Hun havde altså tabt den i Søen, og Fisken havde slugt den. Nu fortrød hun, at hun havde skyldt Pigen for Uret« (26).

Skeens og ringens tilvejebringelse viser her, at anklagen var falsk. Der kan i øvrigt ses en analogi mellem *A*, *E* og *B*, *F*, idet den forurettedes (jomfruens henholdsvis pigens) reaktion er afdæmpet i de to første tilfælde men voldsom i de to andre.

Vi forlader nu Østjylland og finder i omegnen af Ringkøbing et sagn om Timgård, der ejedes af rigsmarsken Peder Gyldenstjerne (1533-94). En optegnelse heraf knytter sig nært til *A*:

G. »En frøken gik ud til en sø, der var norden for borggården ved Timgård, og vilde to sig, og der tabte hun hendes guldring i søen. Hun klagede sig

ved det, da hun kom ind igjen, for den kunde hun jo aldrig finde, det var lige så umuligt, som der kunde blive bygt en borggård der. Så varer det til dagen efter, da kom fiskeren og han havde tæjen en fisk, de skulde have til deres onden. Der finder de guldringen i den. Da hun nu havde sagt de ord, bestemte hendes broder og fader, at de skulde gå i opfyldelse, og så blev borggården opført . . .« (27).

Her forsvinder ringen som i *A* ved en tilfældighed, men i en anden optegnelse er der tale om en bevidst handling:

H. »Peder Gyldenstjerne friede til en datter på *Vestervig kloster*. Så kom hun hen at besøge ham, og han udtalte sig med, at han vilde bygge et slot i et morads uden for gården, hvor der var dybt og klart vand. Hun tog da en guldring af hendes finger og smed derud, idet hun sagde, at lige så umuligt det var at finde den ring, lige så umuligt var det at bygge et slot her. Han vilde dog prøve det. En tid efter fangedes der en fisk i moradset, og da de gjorde den ren, fandt de en guldring i fisken. Peder Gyldenstjerne byggede slottet, hvoraf der endnu findes spor . . .« (28).

I. I en tredje optegnelse frier Peder Gyldenstjerne til en smuk adelsfrøken, som imidlertid kaster sin ring i søen med ordene »Lige så lidt som I nogen sinde finder denne ring, lige så lidt vil jeg nogen sinde være eders husfrue.« Ringen findes nu i en fisk, og damen må – åbenbart nødtvunget – indfri sit løfte (29).

Optegnelserne *A*, *G*, *H* og *I* er fælles om udtalelsen: »Det er lige så umuligt at få den igen, som . . .«; i *H* og *I* bliver den bortkastet af ejeren selv og hvad angår betydningen af genfindingen for vedkommende, da repræsenterer den noget positivt i *A*, *G* og *H*, men det er ikke tilfældet i *I*.

Herved kommer denne sidste optegnelse til at danne en overgang til en gruppe sagn, der optræder på flere lokaliteter i Danmark:

J. »Fruen paa Herredshøj i *Stepping* hun stod en Gang oppe paa Gaarden og kastede en Ring ned i Aaen, som løber lige ned for . . ., og sagde, at lige saa umuligt som det var for hende at faa Ringen igjen, lige saa umuligt var det for hende at blive fattig. Dagen efter kom en Fisker op paa Gaarden med en Fisk, han havde fisket i Aaen der nedenfor og vilde sælge den. Da den blev skaaren op, fandt de Ringen. Hun døde paa en Mødding ovre i *Kolstrup*« (30).

I alle de tilsvarende optegnelser indvarsler fundet af ringen altså, at dens ejer vil miste sin rigdom.

En anden version af samme sagn er interessant – ikke i så høj grad fordi vi her får at vide, hvorfor det går fruene sådan – men fordi det er et

kirkebyggeri, der ruinerer hende. To så forskellige egenskaber som hovmod og fromhed findes altså hos den samme person.

K. Efter at ringen er fundet, hedder det: »Hun havde imidlertid begyndt paa Opførelsen af *Sommersted* Kirke, og det tog lidt efter lidt hele hendes Formue. Hun blev alligevel ved at bygge paa den og fik den ogsaa færdig, men de sidste Penge til Opførelsen tiggede hun sammen . . .« (31).

Ringmotivet i sagn uden for Danmark

Den tabte ring (eller anden kostbarhed), der genfindes i en fisk, forekommer som motiv i mange sagn også uden for Danmark (32). På grundlag af forskellige optegnelser vil vi nu forsøge at opstille en typologi, der hviler på sagnenes indhold, mens den tidsmæssige rækkefølge træder i baggrunden.

Motivet indeholder de to begivenheder, ringens forsvinden og dens genfindning, hvor interessen fæster sig ved de omstændigheder, hvorunder bortkomsten finder sted, da det er afgørende for den følgende handling og for den betydning genfindingen har for ejeren.

Typologisering af sagnene

Det første, vi naturligt – også med de danske forekomster som baggrund – vil lægge mærke til, er følgende:

Er der en intention bag ringens forsvinden? – og i bekræftende fald, hvad går denne intention ud på?

Hvis der er en *intention*, kan det ske, at den bortkastes eller fjernes af

- ejeren selv
- en anden med ejerens samtykke
- en anden mod ejerens vilje

Bortkastes den af ejeren selv eller en anden med hans samtykke, vil ejeren

- opnå et gode (eller afvende et onde)
- vise sin overlegenhed, altså prale
- sone en tidligere begået handling

Men er det mod ejerens vilje, vil den pågældende person

- bringe ejeren i forlegenhed eller skade vedkommende
- berige sig selv

Hvis der derimod *ikke* er en *intention*, skyldes ringens forsvinden

- en person der handler uafvidende
- en tilfældighed

Endelig kan *ringens genfinding* være bevis på, at en, der er blevet anklaget for at have stjålet den, er uskyldig. Da dette er uafhængigt af, om der bag dens forsvinden ligger en intention eller ej, må sådanne sagn regnes som en type for sig, således at vi i alt har tre hovedtyper.

Ringen bortkastes eller fjernes

Motivet benævnes ofte »Polykrates' ring«; den pågældende beretning skyldes Herodot (5. årh. f.Kr.) og anses for den ældste skriftligt overleverede forekomst (33).

L. Polykrates havde i det 6. årh. f.Kr. gjort sig til herre over øen Samos og var kendt for altid at have heldet med sig. Hans ven Amasis skrev da til ham: »... jeg synes ikke om din store Lykke, da jeg ved at Guddommen er misundelig. . . . Ti jeg ved aldrig at jeg har hørt nogen omtale, som ikke tilsidst endte med at blive helt ulykkelig, naar han havde Held med sig i alt muligt. Lyd derfor nu mit Raad og gør følgende, forat dit Held ikke skal skade dig: . . .« Han råder ham til at skille sig af med noget, han i særlig grad værdsætter, og dette offer skal afvende Nemesis, der efter græsk tankegang var en personifikation af gudernes modvilje mod den, der i for høj grad havde heldet med sig.

Polykrates vælger nu at ofre sin kostbare ring ved at kaste den i havet, men en uge efter fanges en fisk, der har slugt den. Ofret er altså blevet afslået, og P. bliver senere dræbt »paa en Maade det ikke er værdt at skildre . . .« (34). – Ringens tilvejebringelse viser altså, at skæbnen ikke kan ændres.

Under overskriften »Kan aldrig blive fattig eller Polykrates ring« beretter Liungman:

M. »I nutiden fortælles sagnet dels om en mand, som i kirken påstår aldrig at kunne blive fattig, men som ved hjemkomsten finder sit slot i flammer, dels om en rig frue, som under en lignende påstand kaster sin ring i vandet men får den igen på nøjagtig samme måde som Polykrates og siden slutter sit liv i dybeste fattigdom. Sagnet . . . synes spredt i både Danmark, Norge og Sverige, i hvilket land den endog genfindes i versificeret form, samt desuden i Finland, Baltikum, Tyskland, England, på baskisk sprogområde og i Portugal med udløbere til Afrika og Filippinerne –« (35).

Denne sagntype viser et andet forhold over for de højere magter end hos Polykrates; mens han indtager en underlegen holdning over for guderne, begår ringens ejer nu hybris, som efter græsk tankegang vil sige at optræde udfordrende over for dem – hvad der uundgåeligt fører straffen med sig.

Mens ringens bortkastelse i *L* og *M* er en handling, der er orienteret mod fremtiden, er den i de følgende orienteret mod fortiden.

N. »Karl den Store plejede at fortælle om sin stamfar, Arnulf af Metz [død o. 640]: Tynget af sine synder skal han have kastet sin ring i Mosel med det formål at gøre bod og først føle sig fri, når han så ringen igen. Efter nogle års forløb – han var da allerede biskop – bragte man ham en fisk, der havde ringen i sig« (36).

O. Kong Gregorius, der uafvidende havde giftet sig med sin mor (det græske Oedipus-motiv), »kom til havet. En meget uforskammet fisker tog imod ham og spurgte, hvad han ville der, og kongen svarede, at han ville angre med den hårdeste bod. Og se, fiskeren viste ham en klippe. Gregorius bad ham om at blive lænket til den. Da det var sket, og fodlænken var låst, kastede fiskeren nøglen til lænken i havets dyb og sagde: »Den dag man finder denne nøgle vil din angers tid være forbi.« På den tid døde paven og Helligånden talte til kardinalkollegiet: »Gregor, synderen, skal være pave«. Man opsøgte fiskeren, som indbød til et måltid, og da en fisk blev skåret op, kom nøglen til syne (37).

Her kommer den kristne tanke tydeligt frem: Den, der erkender sine synder, og som pålægger sig selv en bod, får tilgivelse.

Den næste beretning, hvori kong Salomon (10. årh. f.Kr.) er ringens ejer, danner en overgang mellem *N*, *O* – eftersom bodsmotivet også forekommer her – og den type, hvor ringen forsvinder mod ejerens vilje: Dæmonen Aschmedai bemægtigede sig ved en list Salomons ring, kastede den i havet, og Salomon selv blev for sine synders skyld forvist i tre år. Da bodstiden var omme – Salomon var da kok hos kongen af Ammon – genfandt han ringen i en fisk (38).

Hvis ringen bortkommer mod ejerens vilje, kan det betyde, at en med forsæt vil bringe vedkommende i forlegenhed eller vanskeligheder.

Til denne type hører en legende om Kentigern eller St. Mungo, Glasgows skytshelgen (død 612):

Q. En konge har foræret en ring til sin dronning, men hun er ham utro og giver den til sin elsker, en smuk kriger. Kongen aner uråd; han får lejlighed til at fjerne ringen og kaster den i fjorden Clyde, hvorefter han kræver den tilbage. I sin nød påkalder dronningen Kentigern, og denne

klarer sagen ved at fange den fisk, der har slugt ringen. Til gengæld må dronningen love at vogte sin opførelse i fremtiden (39).

Tabet kan dog også skyldes et regulært tyveri, som det fremgår af nedenstående slesvig-holstenske sagn, hvor det ganske vist er noget andet end en ring, der stjæles:

R. »I Stintebüll var engang en af hovedkirkerne ved stranden indviet til St. Pancratius, og dertil valfartede mange. Engang blev der stjålet et par gyldne tøfler fra den hellige mand. Så rejste der sig et uvejr, og tyven, der ville flygte ud af landet, druknede. Men tøflerne blev fundet hos ham, da han var blevet skyllet ind til stranden af bølgerne . . .« (40).

Ringens bortkommer

I en nordtysk legende »De tre gaver« er den forsvundne ring erstattet af et pengebeløb og den genfundne ring af en diamant, og tabet skyldes en person, der handler uafvidende:

S. Tre studenter forærer en fattig væver 100 dollars, som han – uden at sige det til nogen – gemmer blandt nogle pjalter, som hans kone sælger uden at vide noget om pengene. Næste år kommer studenterne igen men finder væveren endnu fattigere end før. Historien gentager sig, og da studenterne atter kommer, bliver de vrede og tilkaster ham et stykke bly. Det låner hans nabo som sæk til sit net mod at give væveren den første fisk, han fanger. Denne indeholder en stor diamant, som væveren sælger for 1000 dollars og bliver derved den rigeste mand i landsbyen (41).

T. Ofte er det dog uheldet eller den onde skæbne, der er skyld i ringens bortkomst, således som det sker i den indiske digters Kalidasas (4. årh. f.Kr.) skuespil Sakuntala. Her giver kong Dushyanta S. en ring, men det sker nu, at S. uden hensigt fornærmer den koleriske vismand Durvasa, der forbander hende og udvirker, at kongen ikke vil kunne genkende hende, før han ser ringen. Da S. næste gang møder kongen, er ringen borte. En fisk, der indeholder ringen, bliver fanget, og fiskeren er nær ved at blive straffet, fordi man tror, at han er tyven, men alt vender sig til det gode.

U. Fra den jødiske Talmud, en samling af kommentarer til bibeltekster (indtil o. 500 e.Kr.), stammer fortællingen om den fromme Josefs perle, som han havde syet fast i sin hue; da han en dag var ude at sejle, kom en stormvind og rev huen af ham. Da han om fredagen købte en fisk til ære for sabbathen, fandt han perlen deri (42).

V. En kristen parallel er beretningen om Konrad, provst af St. Severin i Köln og af Xanten: »Da han engang på rejse til Xanten vaskede sine

hænder i floden, gled en værdifuld ring af hans finger og faldt i Rhinen. Næste år rejste han . . . igen til samme by; på det sted hvor han havde mistet ringen, mødte han nogle fiskere, og han spurgte dem, om de måtte have fanget nogle fisk. De svarede: »Vi har en laks, men den tilhører provsten af Xanten, og derfor tør vi ikke sælge den.« Men da man sagde til dem: »Se, provsten er her«, gav de ham fisken. Da nu kokken skar den op, fandt han den omtalte ring i dens indre. Da han hverken kunne eller ville skjule den, viste han den til provsten, og han kendte den straks og tog imod den, ikke uden stor forundring (43).

Med denne fortælling er vi tilbage ved udgangspunktet, sagnet om de tre jomfruer, optegnelse *A*, for hvis vi ser bort fra bemærkningen dér: »Det er lige så umuligt . . .«, som er irrelevant for handlingen, fremgår det, at de to sagns indhold er analoge.

Som afslutning på omtalen af denne hovedtype kan nævnes de sagn, hvor fisken bliver tilkaldt og frivilligt afleverer ringen (44). Dette motiv er dog væsensforskelligt fra det, vi hidtil har beskæftiget os med, der er karakteristisk ved, at en forsvindende lille mulighed bliver virkelighed. Her drejer det sig derimod om en person, der har den evne at kunne hidkalde fisken, men der er ikke tale om en mulighed, der virkeliggøres.

Ringens genfinding er et bevis på uskyld

Denne type findes også udenfor Europa, men de optegnelser, hvormed den er repræsenteret i Danmark, *E*, *F*, har på den anden side forbindelse til et sagn fra Slesvig-Holsten:

X. En kostbarhed forsvinder inde i det grevelige slot – hvorved genfindingen i en fisk er udelukket. Tjenestepigen anklages og bliver henrettet, men engang da man fjerner et panel, kommer ringen frem; en tam ravn har taget den, og nu må greven gøre bod ved at indstifte et legat (45).

Ved et tilbageblik på de gengivne sagn ses det, at de alle handler om menneskers forhold til de højere magter, skæbnen og den guddommelige vilje. Skæbnen lader sig ikke påvirke og tåler ikke at man fører sig frem på dens bekostning, men inden for den jødisk-kristne forestillingskreds er retfærdighed et ledende princip; den, der angrer, får tilgivelse, og den, der retter sig efter de religiøse forskrifter, har Guds velvilje. Hvad angår betydningen for ringens ejer af dens tilvejebringelse, er den negativ i *E*, *F* samt *I-M* og *X*, men positiv i alle de øvrige.

Overvejelser om sagnets opståen

Når man står ved Bjarup kirkes ruin, der markeres af Thor Langes kors med indskriften: TANTVS LABOR NE SIT CASSVS (46), er det umuligt at frigøre sig for spørgsmålet om, hvordan sagnet om de tre jomfruer er blevet knyttet til dette sted.

Som det er fremgået, er sagnmotivet med den forsvundne ring, der genfindes i en fisk, vidt udbredt. Da sagnet endvidere har kristen baggrund, kan det formodes, at det er den kristne kirkes brug af eksempler, der har bevirket, at motivet er kommet hertil.

Et eksempel (exemplum) var en kort beretning, der indgik i middelalderlige prædikener med det formål at understrege en moral eller illustrere et punkt i den kristne lære. At netop beretningen om Polykrates har været anvendt som eksempel, fremgår af Tubachs fortegnelse (47), og hos franciskanermunken Johannes Pauli (f. ca. 1450) finder vi en prøve på den belæring, som kunne uddrages deraf:

»Altså skal ingen stole for meget på lykken. Hvis du således mener, at himlen er fuld af bjælder [eller klokker] og at penge, som du kastede ud af fordøren, atter ville løbe ind ad bagdøren, [vil du se, at] de ikke varer længe, men snart forvandler sig. Der er heller ikke noget sikrere tegn på fordømmelse [evt. fortabelse], end når det går en synder helt efter hans vilje, siger St. Gregorius« (48).

Belæringer med et sådant indhold må opfattes som forsøg på at tolke en fortælling med ikke-kristen baggrund i overensstemmelse med den kristne lære, men resultatet kan alligevel forekomme negativt; – det har vel været ment som en trøst for menigheden under de dårlige forhold i 1300-tallets sidste halvdel med landbrugskrise og pest.

Nu er et at forklare motivets optræden, et andet at give en forklaring på selve sagnets forekomst. Vi kan forestille os, at det negative, der ligger i ringens genfinding, næppe i længden kan have virket opbyggeligt på den østjyske menighed, og desto mindre jo længere man kom på afstand af 1300-tallet. En naturlig følge heraf ville da være et ønske om at se noget positivt i fortællingen, samtidig med at Polykrates, en person fjern i tid og sted, ikke virkede særlig aktuel. Idet synet på genfindingens betydning ændrede sig, blev han erstattet med »en from jomfru« – muligvis under indflydelse af middelalderens talrige Marialegender – for at give den utrolige begivenhed en passende kristen forklaring.

At sagnet nævner tre jomfruer, hvoraf de to unægtelig virker ganske intetsigende, kan skyldes sagns forkærlighed for tallet tre, hvis der da ikke

skulle være en historisk basis. De tre kirker havde jo i hvert fald for Bjarups og Dallerups vedkommende visse fælles træk.

Et incitament til at udvikle dette sagn kan vel også have været et forsøg fra munkenes side på at stimulere interessen for kirken hos den lille menighed; hvis det var tilfældet, lykkedes det for dem, eftersom kirken var i brug helt op til reformationen.

Noter og henvisninger

1 Det var ved læsningen af den dagbog, som justitiarius Adolf Ludvig Drewsen skrev under sit ophold i 1850 hos brorsønnen Michael Drewsen, grundlæggeren af Silkeborg papirfabrik (og dermed Silkeborg by), at forf. stiftede bekendtskab med dette sagn. Drewsen skriver: »Jeg mærkede, at den ogsaa her indbrydende Oplysning i Følge med Politik, Rigsdagsvalg o.s.v. var i Begreb med at tage Bønderne i Besiddelse og at udviske deres gamle Minder . . . ja flere af dem dreiede stedse Samtalen hen til det, de havde læst i historiske Skrifter . . . eller til det, de vidste om Dagens Begivenheder, medens jeg stedse maatte passe paa at bringe dem tilbage til det, Forfædrene mundtligt havde overleveret dem, hvis Værd for mig de næppe begreb . . .« (p.143). 2 DS III, nr. 777; JF 8. sml., nr. 266. 3 DS III, nr. 779; DST IV, nr. 308. 4 DS III, nr. 776. 5 DST III, nr. 438. 6 DS III, nr. 779. 7 Drewsen, p. 98. 8 Drewsen, p.101. 9 Drewsen, p.101. Meddeleren er den 83-årige smedeenke Karen. 10 JF 8. sml., nr. 148. 11 Bisgaard, p.75. 12 Drewsen, p.98. 13 DS III, nr. 779. 14 DS III, nr. 776. 15 Svane, p.230. 16 Jfr. DS III, nr. 780: »Hun vilde ikke lede om ringen, men begav sig ufortrødent til kirken.« 17 Hwb VII, sp. 721f. 18 Hwb II, sp. 1528. 19 Trap, 5. udg. VIII 2, p.590. 20 Meddelt i 1942 af lærer Niels Asbæk, Hammel. 21 Danmarks stednavne XII, p.112. 22 Danske magazin, 4. rk., bd. 2, p.42 (1873); Ilum Petersen, p.49. 23 Egeberg II, p.11. 24 Asbæk, jfr. 20. 25 Thiele II, p.14. 26 DST IV, nr. 307. 27 DS III, nr. 1352. 28 DS III, nr. 1354. 29 DS IV, nr. 707. 30 DST IV, nr. 310. 31 DST IV, nr. 311. 32 Jfr. Köhler (1900), p.209 hvor der opregnes 35 forekomster. 33 Herodot, II (III-IV bog), p.32 (III, 40). 34 Ifølge oversætterens note blev han sandsynligvis flået. 35 Liungman, III, p.271. 36 Günter, p.83f. 37 Klapper, p.92f (latinsk tekst, p.297f). 38 Clouston, vol. I, p.382; Gaster, p.155f; Günther, p.83. 39 Clouston, vol. I, p.400. 40 Meyer, p.102. 41 Clouston, vol. I, p.401f. 42 Günther, p.83. 43 Wesselski, p.188. 44 Svenska sagor, 4, nr. 7; Boggs, p.69 (fra Spanien). 45 Müllendorf, neue Ausg., nr. 61. 46 »Lad ikke så stor mæje være forgæves«. Fra dødsmsen Dies irae. 47 Index exemplorum, nr. 4102, 3835. 48 Pauli, nr. 635.

Forkortelser

Bisgaard, Otto: Af Silkeborg Handelsplads' historie 1860-1900. – Silkeborg, 1942
Boggs, Ralph S.: Index of Spanish folktales. – Helsinki, 1930. – (FF communications; 90)
Clouston, W.A.: Popular tales and fictions, their migrations and transformations. – London, 1887. – Vol. 1-2
Drewsen, Adolf Ludvig: Fra og om Silkeborg: justitiarius Adolf Ludvig Drewsens dagbog under hans ophold på Silkeborg fra 16. juni til 25. juli 1850. – [Ny udg.]. – Silkeborg, 1944
DS = Danske sagn som de har lydt i folkemunde / samlede og tildels optegnede af Evald Tang Kristensen. – 2. udg. – Kbh., 1980. – Bd. 1-8
DST = Danske sagn som de har lydt i folkemunde: ny række / samlede og for størstedelen optegnede af Evald Tang Kristensen. – Kbh., 1928-39. – Bd. 1-7
Egeberg, Edvard: Silkeborg slot, – Kbh., 1923-24. – Bd. 1-3
Gaster, Moses: The exempla of the rabbis: being a collection . . . – London, 1924
Günter, Heinrich: Die Christliche Legende des Abendlandes. – Heidelberg, 1910

- Herodot* = Herodots historie / oversat af Karl Hude. – Kbh., 1904. – Bd. 1-2
- Hwb* = Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. – Berlin, 1927-41. – Bd. 1-9
- Illum Petersen*, H.: Blade af Linaa sogns historie. – Linaa, 1954
- JF* = Jydske folkeminder / samlede af Evald Tang Kristensen. – Kbh., 1871-95. – 1-13 sml.
- Klapper* = Erzählungen des Mittelalters in deutscher Übersetzung und lateinischem Urtext / herausgegeben von Joseph Klapper. – Breslau, 1914
- Köhler*, Reinhold: Kleinere Schriften zur erzählenden Dichtung des Mittelalters / herausgegeben von Johannes Bolte. – Berlin, 1900
- Liungman*, Waldemar: Sveriges samtliga folksagor. – Sth., 1949-52. – Bd. 1-3
- Meyer* = Schleswig-Holsteiner Sagen / herausgegeben von Gustav F. Meyer. – Neue Ausg. – Jena, 1968
- Müllenhof*, K.: Sagen, Märchen und Lieder. – Neue Ausg. – Schleswig, 1921
- Pauli*, Johannes: Schimpf und Ernst / herausgegeben von Johannes Bolte. – Erster Teil: Die älteste Ausg. von 1522. – Berlin, 1924
- Svane*, Sigfred: Danske helligkilder og lægedomskilder. – Kbh., 1984
- Svenska sagor och sägner*. – Sth., 1942-59. – Bd. 1-12
- Thiele*, J.M.: Danmarks folkesagn / ved Per Skar. – Kbh., 1968. – Bd. 1-3
- Tubach*, Frederic C.: Index exemplorum: a handbook of medieval religious tales. – Helsinki, 1969. – (FF communications; 204)
- Wesselski*, Albert: Mönchslatein: Erzählungen aus geistlichen Schriften des XIII. Jahrhunderts. – Lpz., 1909

Summary

The legend of the lost ring which is found again after having been swallowed by a fish, is part of the tradition of the three virgins – a tradition tied up with the now ruined Bjarup Church.

The records known from the environs of Bjarup (*A-D*) suggest that the story may very well have a religious background: The fish symbolizes Christ, and the finding of the ring in the caught (dead) fish symbolizes that Christ had to die in order that mankind could obtain salvation as symbolized by the ring.

It is ascertained 1) that Bjarup Church was built in the 12th century, 2) that the story of the lost ring is found in other Danish traditions (*E-K*) as well as in traditions outside Denmark (*L-X*) and 3) that it is rare to find the story tied up with churches.

It is finally concluded that, due to its Christian background the story of the ring has very likely been employed by the friars of the Monastery of Øm to comfort the local population, especially harrowed by the pest and highly affected by the agricultural crisis in the 14th century.

Mor Danmark

Valkyrie, skjoldmø og fædrelandssymbol

Af Inge Adriansen

Danmark. Træsnit udført efter maleri af Elisabeth Jerichau-Baumann fra 1851. (Fra Folkekalender for Danmark 1854).

»Kvinderne er det, der gaa forrest i Slaget, naar de først ere fanatiserede; det er Kvinderne, der ere Forkæmpere, der ere de farligste Propagandister for nye Ideer, naar de først ere grebne af dem«.

Elisabeth Jerichau-Baumann.

Mor Danmark er et fædrelandssymbol, som næsten alle danskere straks opfatter og genkender. Prototypen er en kraftig, herlig kvindeskikkelse med oldtidssmykker om pande og hals, der, bærende på sværd og Dannebrog, skrider frem gennem en rig kornmark. Bladtegnere og digtere kan benytte sig af motivet og bearbejde det i sikker forvisning om, at alle danskere alligevel kan genkende det og fatte meningen. Også andre lande har

skikkelser, der personificerer hele nationen, f.eks. har England »John Bull« og USA »Uncle Sam«. Der er her tale om mandlige symboler, mens Danmarks symbol er en kvinde. Det kan synes at rumme en modsigelse, at *fædrelandet* symboliseres af en krigerisk, tiltrækkende *kvinde*, og udgangspunktet for denne artikel har været en nysgerrighed efter at erfare, hvornår Mor Danmark-skikkelsen er opstået, og hvorledes den er blevet synonym med fædrelandet. Det har ført til en lystvandring gennem dansk litteratur og billedkunst i de sidste 200 år, og undersøgelsen har samtidigt vist symbolets forbløffende livskraft og evne til fornyelse.

Det klassiske Mor Danmark-billede er malet under indtrykket af Treårskrigen, men ophavsmanden var hverken dansk eller en mand. Billedet blev skabt af en indvandrer, den polsk-tyske malerinde, Elisabeth Jerichau-Baumann (1819-81), som i 1846 var blevet gift i Rom med den danske billedhugger J.A. Jerichau, med hvem hun flyttede til Danmark i 1849. Det var således en indvandrer, som efter kun ét års ophold i Danmark skabte Mor Danmark-skikkelsen. Men det ville ikke have været muligt for malerinden at lave et billede, der skulle få en symbolagtig karakter, hvis hun ikke kunne støtte sig til en eksisterende tradition. Det er derfor nødvendigt at tage udgangspunkt i fædrelandssymbolikken i sidste halvdel af 1700-årene. Desuden må også skjoldmøer og valkyrier inddrages i undersøgelsen, fordi Mor Danmark umiskendelig tilhører denne særlige kategori af tiltrækkende kvinder.

Valkyrier og Skjoldmøer fra eddaen til romantikken

Skjoldmøer kendes fra den tidligste, nordiske middelalderlitteratur. Det er bevæbnede, handlekraftige og ofte nogle krigeriske kvinder, som i Den ældre Edda omtales som *valkyrier*, mens de i sagaerne og hos Saxo især kaldes for *skjoldmøer*, og i ridderviserne benævnes de som *mø-konger*. I den norrøne litteratur findes der talrige eksempler på valkyrier; i de islandske sagaer fremtræder de ganske vist som resolute, aktive, udadvendte bondekoner, men typen er ikke til at tage fejl af (1). I første halvdel af middelalderen synes litteraturens skjoldmøer og valkyrier at forsvinde til fordel for en ny, mere »pæn« og bleg, ret passiv kvindetype. Denne ændring i det litterære kvindeideal synes at være sket under påvirkning af kristendommen. I folkeviserne finder vi begge kvindetyper, og der er gjort den spændende iagttagelse, at de adelsdamer, som i renæssancetiden optegnede folkeviser, især har nedskrevet viser med skjoldmøer, altså viser med handlekraftige, fremadstormende kvinder, der ville elskes – også på grund af deres styrke (2).

Skjoldmøer og valkyrier forsvandt således som ideal fra litteraturen i

løbet af middelalderen, og de dukkede først op igen, da den nordiske mytologi og litteratur fik en ny blomstring med romantikken. Valkyrier blev nu tegnet og malet af danske kunstnere, og der blev skrevet tragedier, hvori de indgik (3). Den stærke og tiltrækkende kvindetype havde overlevet.

I 1830-erne og 40-erne var det på mode at lave maskarader og tableauer. Her fik unge piger lejlighed til at stille sig til skue på en net og uforpligtende måde, idet der hverken krævedes talent for at agere eller deklamere. I begyndelsen var det især tableauer fra den klassiske oldtid, f.eks. fremstillinger af de tre gratier, som var yndede. Men i 1840-erne kom den nordiske oldtid for alvor i søgelyset, og den gav mulighed for mange udtryksfulde forklædninger. Magdalene Swane, der var født i 1827 i København, fortæller i sine erindringer om, hvorledes hun optrådte som skjoldmø på en maskarade hos en konferensråd: »Jeg var Skjoldmø i hvid Dragt med Hjelm, Landse og Skjold (blaat Skærf og blaa Sandaler op ad Fødderne, man var enig om at finde Dragten og mig smuk). Det var en dejlig dragt, som gjorde megen Lykke« (4). Det var således socialt acceptabelt, ja tilmed attraktivt for unge piger at fremtræde i skjoldmø-skikkelse i årene før Treårskrigen.

Tyre Danebod – Dronning og skjoldmø

I 1695 udgav den lærde præst, Peder Syv i Hellested på Sjælland, en bog med 200 folkeviser, hvoraf der var enkelte nyere viser. Blandt disse var en vise om Tyre Danebod, som han havde fået fra sin kollega på Refnæs, Laurids Kock. Visen findes endnu i dag i bearbejdet form i højskolesangbogen under titlen »Danmark dejligst vang og vænge«. Dens emne er en af de berømteste scener hos Saxo og Sven Aggesen. Her skildres, hvorledes Danmark efter Gorm den Gamle's død blev truet af den tyske kejser, fordi *ledet var af lave*. Dronning Tyre kaldte da alle bofaste mænd i riget sammen og befalede dem at bygge en vold til værn mod fjenden. Med visens ord: »Hvo sig for en dansk vil kende/ møde der med vogn og heste/ volden at befæste«. Dronningens plan vakte bifald, og både skåninger, sjællændere, fynboer, lolliker og jyder stævnedes til Slesvig og gik i gang med at bygge volden, kaldet Dannevirke (se s. 108).

Visens fremstilling af Dronning Tyre svarer både til de norrøne skjoldmøer og til den Mor Danmark-skikkelse, der udvikledes i første halvdel af 1800-årene. Det er ikke urimeligt at antage, at det netop er Laurids Kocks vise, som har været med til at fastholde og udbygge opfattelsen af handlekraftige, aktive kvinder som noget positivt. Visen blev nemlig meget populær i 1800-årene, og det skyldes dels Oehlenschlägers

Dannevirke, litografi efter tegning af Lorenz Fröhlich udgivet af Kunstforeningen i Flensborg 1855. Dronningen ses her i gang med at udstede befalinger til de lyttende mænd. Med sin handlekraft har hun klart et fællesskab med den Mor Danmark-skikkelse, som skabtes i tiden mellem de to slesvigske krige. (Tilh. Museet på Sønderborg Slot).

og Grundtvigs bearbejdnings af den, dels den melodi, som komponeredes til den i 1811 (5). Det er en sangbar, folkelig melodi, som blev udbredt fra 1840-erne. Visen blev til *folkelig sang* fra 1848, da den i Grundtvigs version blev sunget den 21. marts af det store folkeoptog, som gik gennem det indre København til kongen på Christiansborg med krav om regeringsskifte. Sangen lød »som en Salme i den fyldte Kirke«, siger en af deltagerne (6). Der er flere eksempler på, at visen er sunget i Treårskrigen, og efter slaget ved Isted i juli 1850 kunne de danske soldater atter befæste Dannevirke, og her sang de med stolthed »Ledet er i Lave«. (7)

Fædrelands-allegorier i litteraturen frem til 1850

Forestillingen om fædrelandet som en kvinde synes at opstå med romantikken, og den falder i tråd med romantikernes understregning af naturens og

følelsernes betydning på bekostning af kulturen og det rationelle. Kvinden opfattedes som nærmere naturen end manden, og hvis man ville vælge et billede på sine irrationelle følelser overfor fødelandet, så var det naturligt at vælge noget kvindeligt.

Oehlenschläger brugte i 1805 en kvindeligt allegori i digtet »Underlige Aftenlufter«. På en udenlandsrejse sad han en aften ved Saalefloden i Tyskland og hørte en ung pige synge, og han blev grebet af hjemve. I digtet, som er den første danske lyrik, der skildrer fædrelandslængsel, bliver de danske skove til »Hertha's grønne lunde«, det sølvblå hav forlyster sig på »Sjølundas unge bryster« og i slutstrofen foretages en endelig sammenkobling mellem kvinden og Danmark:

»Tidligt misted' jeg min Moder,
O! det gjorde mig saa ve!
Danmark er min anden Moder,
skal jeg mer min Moder se?« (8).

Danmark fremstillet som gudinden Hertha faldt helt i tråd med tidens nordiske renæssance, og Grundtvig brugte et tilsvarende billedsprog, da han et par år senere skrev under indtryk af de nationale ulykker, som var væltet ind over landet i 1807. Digtet »Maskaradeballet i Danmark« var født af harme over folkets sorgløshed midt i ulykken (9). Her skildres Danmark i to billeder, dels som den lidende, blødende gudinde Dana, dels som en bleg, skælvende olding, der forsøger at vække de tankeløse, festende danskere. Det kan ikke forbavse, at allegorien med oldingen kun blev brugt af Grundtvig ved denne bestemte lejlighed. Den var ikke nationalt opbyggelig og egnet til at være et symbol, som folket kunne forbinde sin fædrelandskærlighed med. Det var derimod allegorien med en ung, varm og stærk kvinde, som Grundtvig brugte i talrige digte i de næste årtier. I 1815 skrev han i glæden over freden efter de ulykkelige krigsår digtet »Til Dana«, hvor han priste fædrelandet og dets *kvindelige folkesjæl*.

Gennem fædrelandssange og digte opbygges nu i løbet af to-tre årtier opfattelsen af fædrelandet som en kvinde til et helt fast billedsprog. Gennem den folkelige sang udbredes fra 1840-erne denne forestilling til større dele af befolkningen, først og fremmest til bondestanden og borgerne.

Om en egentlig udviklet *nationalfølelse* i ordets nutidige betydning, dvs. en samhörighed med sit folk og sit land, var der endnu ikke tale under og lige efter Napoleons-krigene. Da var den dominerende følelse endnu 1700-tallets *patriotisme*, en statsborgerlig ånd, der havde sit levende udtryk i kongen, der symboliserede monarkiets uafhængighed. Men jævnsides med statspatriotismen og kongetroskaben udvikledes i de første fire årtier af

1800-årene en fædrelandskærlighed, hvis vigtigste objekter blev folket, sproget, historien og folkeminderne. Denne ændring afspejlede sig i tidens sange. I 1816 skrev B.S. Ingemann en fædrelandssang »Dannevang«, hvori han formåede at forbinde kongetroskaben med den nye følelse for fædrelandet. Først hyldes selve landet, »... i dit Skød er Kærlighed, Fred i dine Skove«, dernæst hyldes kongen som landsfaderen, der er bundet sammen med folket i kærligheden til landet:

»Een er Fader for os her!
Vi har fælles Moder:
Danmark er vor Moder kær,
Danmarks Søn vor Broder! . . .«

Samtiden synes at forstå disse toner, og Grundtvig hylkede Ingemanns sang, »der med underlig Vælde har grebet Danmarks Sønner og Døtre.« (10). Grundtvig fastholdt opfattelsen af fædrelandet som en kvinde i et digt fra samme år, 1816, hvor landet fremstilles som en Dane-Sage, dvs. en norne, med et spejl i sit skjold, hvor nyår forener sig med hedenold (11).

Forestillingen om Danmark og den danske folkeånd som en stærk kvinde, der forbinder fortid og nutid lå fra dette tidspunkt latent hos Grundtvig og dukkede frem i meget af hans digtning. I det vældige kvad »Nyårsmorgen« fra 1824 digtede han om sine syner om landets, folkets og hans egen udvikling og håb for fremtiden. Alt udtrykkes i billeder fra den norrøne mytologi og litteratur, og særligt betagende er hans drøm om – ved hjælp af sine oversættelser af Saxo og Snorre – at vække den danske folkeånd til live. Ligesom kvinden i Saxos sagn om Hadding fremstår i Grundtvigs syn *Moder Danmark*, som vandrer med ham gennem den hedenske underverden til en ismur. Her vrider hun halsen om på en hane, kaster den over muren – og hanen galer, mens muren begynder at smelte: Han er nået *de levendes land* med Moder Danmark som rejsefører.

Denne vision om en gryende dag for folkeånden kom til at slå til. I 1830-erne kom et omfattende politisk og folkeligt røre efter indførelsen af de vejledende stænderforsamlinger i 1836. Der var gære både hos borgere og bønder, som nu så muligheden for at få brudt adelens privilegier og selv få indflydelse på statens styre. Kravene om politisk indflydelse begrundedes både med kærlighed til fædreland og sprog og med ret og billighed. Det nationale og politiske røre udløste sig i omfattende folkefester, bl.a. på Himmelbjerget fra 1839 og på Skamlingsbanken fra 1844. Ved disse fester blev fællessangen dyrket, og i de titusinder mødedeltagere blev en ny fædrelandsopfattelse befæstet. Til Himmelbjergfesten i 1839 havde Blicher skrevet »Danmark! Fostermoder kære!«, som direkte knyttede sig til

Dannevirke-visen i sin slutstrofe, hvor det fastslås, at haven er hegnet og »Ledet er i lave«.

Grundtvig havde i julen 1837 skrevet »Moders Navn er en himmelsk lyd« i glæde over, at censuren over ham blev hævet. Også denne sang blev benyttet ved de store folkefester, f.eks. ved det første Skamlingsbankemøde. I denne sang bliver *modersmålet* til langt mere end vort barndoms sprog, det er kraftens ord, der lever i folkemunde, det er kongers og kæmpers sprog, altså historien, og det rummer vor fremtid, da det alene kan vække vort folk af dvale. I det kvindelige princip »sødt i lyst og sødt i nød« ligger vor fremtid, ikke i magtens og mandens verden. Ved dette møde sang man også Blichers muntre hyldest »Skålerne«, hvor fædrelandet atter fremstilles som en moder:

»Din Skaal og min Skaal!
og alle gode Venners Skaal!
Brødre og Søstre
Ved Dannemoders Bryster . . .«

Billedet af Mor Danmark var nu fastslået, men det kunne være lidt forskellige egenskaber digterne tillagde hende. I Grundtvigs opfattelse var hun mere valkyrie og skjoldmø end hos Ingemann og Blicher, der helst så en varm, yppig moderskikkelse.

Disse billeder blev i 1840-erne indsunget i den del af befolkningen, som var omfattet af det nationalpolitiske røre. Ved udbruddet af Treårskrigen kom der en kraftig national vækkelse fremmet af krigen og grundlovsrøret. To af Grundtvigs sønner meldte sig som frivillige i krigen, og selv tog han livlig del i debatten om grundloven.

I foråret 1848 skrev han under indtrykket af de store farer, fædrelandet svævede i, et magtfuldt digt »Fædreland ved den bølgende Strand!«, som har bevaret sin kraft langt ind i det 20. århundrede og været meget benyttet under Besættelsen. Her fremmanes billedet af den blege, i sorg indhyllede Mor Danmark, men lykken vendes som bladet i skoven, og i sidste strofe spås Fædrelandet, at der venter en god fremtid for det:

». . . du skal blomstrende stå
med din Maj og med dine Kærminder
som en Mø med letrødmende Kinder«.

I flere andre digte fra Treårskrigen fastholdes dette billede af Mor Danmark. Carl Ploug skrev således i 1849 »Nattens dæmrende Taager«, hvor han i 2. strofe beskrev fædrelandet som valkyrie:

»Billedet af en kvinde, dejlig som Freja selv . . .
Billedet sig iklæder Valkyriens høje glans«.

Men først og fremmest var det Grundtvig, som fremførte forestillingen om den kvindelige folkesjæl. I »Kærmindesangen« om slaget ved Isted taler han om »Danmarks Dronningestol«, og i det store, mærkelige digt fra eftersommeren 1850 »Danmark om hundrede Aar« beskriver han to syner for fædrelandets fremtid. I det første bliver landet opslugt af tysk kultur. I den anden version – et stort profetisk fremtidssyn – lever Danmark videre, og folkeånd og modersmål blomstrer:

»Og Danskernes Maal er som Dannekvinden
vidunderlig øm og dog så stærk i Løn,
med Roser ej ene paa Ungdomskinden,
med Ild ej alene i Kys og Bøn:
Med Skjoldmøens Rødme i ædel Harm
med Heltemods-Ild i sin Skjoldmø-Barm«.

Grundtvig offentliggjorde dette digt i sit tidsskrift »Danskeren« den 14. september 1850, og det kan således være tænkeligt, at denne fremstilling af Mor Danmark – som en øm og stærk kvinde – har været en inspiration for Elisabeth Jerichau-Baumanns maleri. I hvert fald er hendes billede en fuldstændig illustration af Grundtvigs slutstrofe om *heltemods-ild i en skjoldmø-barm*.

Fædrelands-allegorier i billedkunsten

Allegorier er billedlige fremstillinger, og de har altid været brugt i billedkunsten i et vist omfang, men vi vil her nøjes med at trække *dem* frem, der viser fædrelandet i kvindeskikkelse.

Den tidligste fremstilling af denne art, som indtil nu er fundet, er en medalje, der er slået i anledning af den frederiksborgske fred i 1720. På medaljens avers (forside) er gengivet Kong Frederik IV, og på reversen (bagsiden) ses det danske rige, omskyllet af havet, og ved sydgrænsen sidder en kvinde med krone på, støttende sig til et skjold med det danske rigsvåben (fig. 3). Foran hende knæler to mandsskikkelser, den ene er Sønderjylland, der holder et ror med de to slesvigske løver og en krukke med påskriften Ejderen, hvoraf grænsefloden strømmer ud, og bag ham ses Neptun. Denne medalje fortæller, at Danmark har sikret sig Sundtolden, symboliseret ved Neptun, og at hele Sønderjylland nu er lagt ind under den

Medalje slået i anledning af den frederiksborgske fred 1720. Her ses Danmark i skikkelse af en kvinde i antik klædedragt med krone og rigsvåben. Foran knæler Slesvig i skikkelse af en mand. (Litografi af medaljen, der findes på Rosenborg slot).

danske krone igen. Kvinden, der symboliserer Danmark, bærer en antik klædedragt og fremtræder nærmest som en romersk gudinde.

Indenfor mønt- og medaljekunsten kan man især i 1700-årene se talrige allegorier på fædrelandet, ofte i form af en kvinde i antik klædedragt og forsynet med rigsvåbenet som attribut, fordi kvinden kan være symbol på hvad om helst.

Der er flere andre billedlige fremstillinger fra 1700-tallet af fædrelandet, men især fra sidste halvdel af århundredet. Dette hænger sammen med stiftelse af det danske kunstakademi i 1754. Her blev historiemaleriet regnet for den fornemste genre inden for billedkunsten. De første årtier blev kun motiver fra den klassiske oldtid anset for at være *historiske*, men i 1770-erne skete der et bemærkelsesværdigt skred i akademiets opfattelse, og billeder med motiver fra den danske historie blev nu anset for at være lige så lødige som billeder med antikke motiver. En ny genre, *fædrelands-historiske billeder*, var skabt.

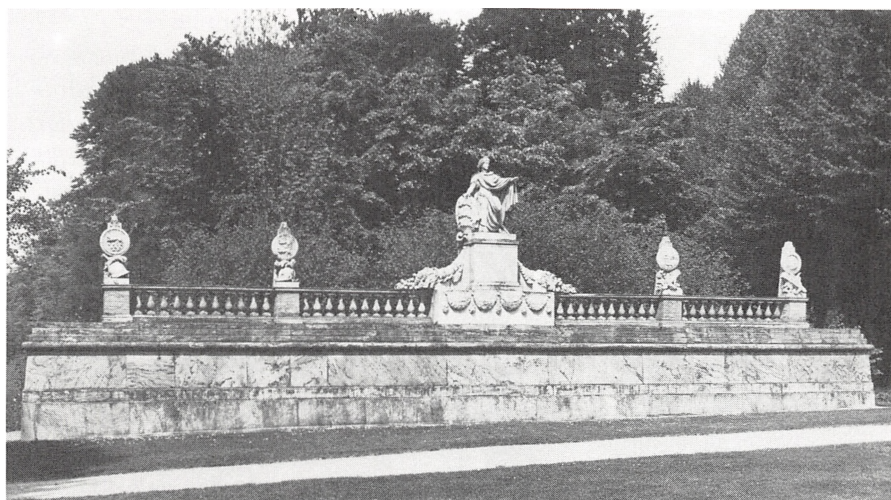
Historiemaleriet prægedes af to hovedtendenser, hvoraf den ene var en officiel udsmykningskunst, som især tjente til udsmykning af slottene til forherligelse af kongeslægten. Den anden var et romantisk, nordisk maleri, der hentede sit stof i den oldnordiske litteratur og i samtidige forfattere som Johannes Ewald (12). Allegorierne på fædrelandet blev forskellige inden for disse to hovedretninger, hvad et par udvalgte eksempler vil vise:

Maleren Nicolai Abildgaard (1743-1809) udførte 10 store historiemalerier af den officielle kategori til riddersalen på Christiansborg. Hovedparten af billederne er gået til i branden 1794, men enkelte er bevaret, og andre kendes som skitser. Et af Abildgaards billeder havde motiv fra Christian I's

Christian III ophjælper Danmark, maleri af Nicolai Abildgaard 1780. Kongen er her den centrale figur og den aktive, der hjælper den knælende, passive gratie, som skal forestille fædrelandet. I samtiden var der kritik af denne fremstilling af forholdet mellem nation og regent. (Foto: Statens Museum for Kunst).

historie og viste kongen i færd med at ophøje Holsten til hertugdømme. Det var en allegori, hvor Holsten i form af en ung kvinde knælede foran kongen, mens to andre kvinder, Oldenburg og Delmenhorst stod ved siden af. Et andet af vægmalerierne fra riddersalen blev reddet, og er i dag vægfelt i Danske Galleri på Christiansborg. Det har titlen »Christian III ophjælper Danmark« og viser kongen, der løfter en knælende ung kvinde (= fædrelandet) op. Kongen er her hovedfiguren og spiller en aktiv rolle over for nationen (se ovenfor). Denne fremstilling blev Abildgaard bebrejdet af den meget patriotisk sindede historiker Tyge Rothe, som mente, at fædrelandet var fremstillet i en ydmygende stilling; derimod kritiseredes ikke allegorien

Danmark, statue i Fredensborg Slotspark udført af J. F. Wiedewelt i 1750erne. Her ses Danmark i antik klædedragt og i en stilling og attitude som en romersk imperator. Rigsvåbenet er nødvendig som karakteristisk, da statuen kunne symbolisere et hvilket som helst land. (Foto: Kunstakademiets Billedsamling).

af fædrelandet i form af en gratie. Abildgaard afviste kritikken (13), og debatten syntes at gå i stå hermed.

Fædrelandet i skikkelse af en ung kvinde i antik klædedragt går igen hos andre af tidens malere. Erik Pauelsen (1749-1790) udførte i 1784 et maleri, der blev indsendt til Kunstakademiet og her sikrede ham optagelse. Maleriet skildrer Kalmarmødet i 1397, hvor de tre nordiske riger blev forenet under dronning Margrethe. Hovedaktørerne er dronningen og hendes fostersøn Erik af Pommern, og de tre nordiske riger fremstilles som tre kvinder, der knytter hænderne sammen som symbol på fremtiden.

Fra 1780erne er også gravmælet over Frederik V i Roskilde Domkirke. Det er udført af billedhuggeren J.F. Wiedewelt (1731-1802) og består af en sarkofag med relief i antik stil på plint, hvortil to sørgende kvindefigurer læner sig. De to kvinder, der symboliserer Danmark og Norge, er i romersk klædedragt og passer helt i den nyklassicisme, som var tidens foretrukne stil.

Til Fredensborg Slotspark havde Wiedewelt i øvrigt i 1760erne udført en lang række skulpturer og to siddende statuer »Danmark« og »Norge«, der var udformet som klassiske statuer præget af Wiedewelts begejstring for antikken (se ovenfor).

Danmark. Nu forsvundet dørudsmykning til Færggården i Juelsminde, udført i begyndelsen af 1800-årene. Fædrelandet kan her optræde alene og karakteriseres af rigsvåbenet. Senere ændredes denne attribut til Dannebrog. (Tegning fra Palsgaard Godsarkiv i Landsarkivet i Viborg).

Lad disse eksempler være tilstrækkelige til at vise, hvorledes det var blevet fuldt acceptabelt for akademi-malere at lave allegoriske fremstillinger af fædrelandet, men endnu spillede nationen dog en underordnet rolle i forhold til den enevældige monark. Dette forhold ændredes først i begyndelsen af 1800-årene, og ændringen kan ikke blot aflæses i den officielle udsmykningskunst, men også i den mere jævne: Danmark i form af en klassisk kvindeskikkelse synes at være indarbejdet i den folkelige bevidsthed i begyndelsen af 1800-årene. Herom vidner en nu forsvundet malet dekoration, der har prydet indgangsdøren til Færggården i Juelsminde. Et udkast til denne dekoration er bevaret i Palsgaard Godsarkiv (14). Det viser en kvinde, der symboliserer Danmark som en af havets stormagter og herskerinde over de omgivende farvande. Hun har søfartens attributter; skibskrone på hovedet, ror og kompas og nøglerne til de tre bæltter ved sine fødder. Og vigtigst af alt er rigsvåbenet, som hun holder i højre hånd. Det er gennem dette, hun personificeres til at være nationen;

monarken mangler derimod til at give karakteristikkene. *Fædrelandet kan nu optræde alene, og allegorien kan alligevel opfattes af beskueren.*

»Fædrelandet« er opsat som dekoration på Færggården i 1817, kort tid efter Napoleonskrigene, og kan tages som udtryk for tidens nationale interesse. Maleriet viser, at der i slutningen af 1700-årene var skabt et billedsprog, som var indgået i bevidstheden hos betydelige dele af befolkningen, og dette billedsprog kunne udvikles, uden at forståelsen blev tabt. I løbet af 1800-årene skete der imidlertid en bemærkelsesværdig ændring med fædrelandet i Juelsminde, idet rigsvåbenet blev udskiftet med et Dannebrogflag (15). Antagelig er dette sket i forbindelse med opmaling af dekorationen. Ændringen fra rigsvåbenet til Dannebrog falder smukt i tråd med den ændrede opfattelse af fædrelandet, som skete i løbet af 1800-årene. Før knyttede man især sine følelser til monarkiet og dets symboler, *kongen og rigsvåbenet*, men i sidste halvdel af 1800-årene skete der under indtryk af grundlovs kampen en klar forskydning til fordel for *landet og folket*. Denne ændrede holdning til symboler blev opfattet af tidens kunstnere:

Elisabeth Jerichau-Baumann – skaberen af Mor Danmark

Elisabeth Jerichau-Baumann kom som en fremmed fugl ind i dansk kunst. Hun fødtes i 1811 på et landsted ved Warszawa, der på dette tidspunkt var et polsk protektorat under russisk indflydelse. Faderen var en tyskfødt fabrikant og hjemmet præget af velstand. I sin barndom oplevede hun den politiske uro i Polen og blev sendt til Preussen i sikkerhed hos nogle slægtninge (16). Omkring 1840 blev hun optaget på kunstsolen i Düsseldorf og uddannet i det romantiske og effektfulde historiemaleri, som var karakteristisk for denne kunstscole. Hun udviklede her en sans for livfulde folkelivs-billeder og fik hurtigt succes med billeder med polsk motiv, der var helt i tidens smag, idet Chopin gennem sin musik havde bragt Polen på mode. Düsseldorf-skolen stod på dette tidspunkt for et såkaldt realistisk historiemaleri, hvor man sigtede på at gøre alle detaljer historisk korrekte. Samtidig var mange af dens malere ret sentimentale i deres emnevalg, og Elisabeth Baumann blev præget på godt og ondt af uddannelsesstedet. Af en samtidig kollega er hun blevet karakteriseret som *det eneste mandfolk* blandt Düsseldorferne (17), og dette udsagn siger både noget om hendes robuste karakter og maleriske sprog. I 1845 flyttede hun til Rom og traf her den danske billedhugger J.A. Jerichau, som hun giftede sig med i 1846. Da de flyttede til Danmark i 1849, gik hun straks i gang med at lære dansk og kom hurtigt til at omfatte det nye fædreland med en glødende kærlighed.

Elisabeth Jerichau-Baumanns opfattelse af det ideelle forhold mellem en

Danmark. Maleri af Elisabeth Jerichau-Baumann, udstillet på Charlottenborg 1851. Malemåden, især koloritten viser kunstnerens tilhørsforhold til Düsseldorfskolen. Hvis man fjernede Dannebrog, kunne den ranke skjoldmø være nationalt symbol for såvel Tyskland som Frankrig – og alligevel er billedet blevet opfattet som meget dansk. (Foto: Glyptoteket).

mand og kvinde svarede helt til samtidens. Hun gik ind i ægteskabet med det erklærede ønske helt at underordne sig mandens vilje. I sine erindringer fortæller hun således om en strålende julefest, hun arrangerede i 1845 for de tyske og de danske kunstnere i Rom. Jerichau orkede ikke at bistå med arrangementet, men »dog blev min Fest meget smuk, det var min sidste selvstændige Bedrift; thi ved at give mit Hjerte bort, gav jeg tillige Afkald paa min Villie« (18).

Ægteskabet blev imidlertid ikke ret lykkeligt; Jerichau skønnede tilsyneladende ikke på den opofrelse, som hans kone tilbød. Han var et verdensfjernt og ret sky menneske, meget forskellig fra hendes flagernde, udadvendte og dog robuste natur. De fik dog efterhånden otte børn sammen. Imidlertid kom ikke blot opdragelsen, men også forsørgelsen til at hvile helt på Elisabeth. Hun genoptog derfor sit maleri med fuld kraft og vandt sig efterhånden mere europæisk berømmelse end de fleste danske malere. Hun udførte talrige bestillingsopgaver, især portrætter, præget af en international salonstil, der gjorde sig i overklassen og hos de europæiske fyrstehuse, som blev hendes kunder (19). De fleste af hendes arbejder af

denne art er i dag helt glemte, men et par markante arbejder står tilbage, malet under indtryk af de farer, hendes nye fædreland blev stedt i: Det er billederne »Danmark« og »En såret kriger«, malet under indtryk af henholdsvis Treårskrigen og krigen i 1864. Det er det førstnævnte billede »Danmark«, som er udgangspunktet for artiklen her. Som vist på s. 118 er maleriet en allegori over fædrelandet, visende en ung og yppig kvinde, som med våben og Dannebrog er beredt til at forsvare sit land. Oldtidsmykkerne om hals og pande er ligesom bronzealder-sværdet med til at understrege fædrelandets ælde og den i historien begrundede ret til at forsvare sig. Billedet er malet året efter, at malerinden er kommet til Danmark og sikkert under indtryk af sejren ved Isted. Billedet blev udstillet på Charlottenborg i 1851 og vakte stor opmærksomhed.

»Danmark« er som nævnt i enestående grad en illustration til Grundtvigs beskrivelse af dannekvinden, der er øm og dog stærk og med heltmod i skjoldmø-barm. Vi ved ikke, om Elisabeth J.-B. har læst Grundtvigs digt, men det er ikke urimeligt at forestille sig det. Hun har haft tilknytning til kredsen omkring Grundtvig og tillagde sig i hvert fald et af de grundtvigske kendetegn, idet hun gik med sølvpil i håret (20). En af hendes venner, forfatterinden Emma Kraft fortæller, hvorledes malerinden ved et selskab på et landsted betog alle ved at synge »Kirkeklokke, ej til Hovedstæder«, da solen var ringet ned (21).

»Danmark« er ikke blot en varm hyldest til malerens nye fædreland, men det synes også at indeholde et skjult selvportræt. Elisabeth Jerichau-Baumann var i livsførelse, arbejde, ægteskab og moderskab en skjoldmø, dvs. en kvinde, som ville elskes både for sin ømhed og for sin styrke.

Malerinde og skjoldmø

Det kan naturligtvis kun være en påstand, at »Danmark« er et skjult selvportræt, men en række samtidige beskrivelser af malerinden viser, at hun var en både stærk og varm natur – og i øvrigt gerne ville leve op til dette billede. Af udseende beskrives hun som en kvinde, der ikke bekymrede sig om sin fremtoning, men alligevel havde en klar udstråling: »Og til hendes Natur svarede hendes Ydre, den brede storslagne Figur med det aabne, af Liv straalende Ansigt, hvis Øine lyste baade af Intelligens og Hjertelag« (22). Hun levede bestemt ikke op til tidens kvindeideal, selvom hun klarede alene at forsørge sin store familie. I samtidens beskrivelser omtales »hendes mægtige, noget fremfusende, men altid geniale Væsen og hendes ikke altid udadledige ordnede Husholdning« (23).

I flere samtidige beskrivelser indgår en episode, der viser hendes usædvanlige styrke: Maleren Marstrand ville en dag have en personlig

Elisabeth Jerichau-Baumann, selvportræt. Billedet synes at være en lidt idealiseret fremstilling af malerindens skønhed, blidhed og tilbageholdenhed. Det er vanskeligt at forbinde dette portræt med de samtidige beskrivelser af hendes robuste udseende og »det aabne af liv straalende ansigt«. Billedet er udateret, men er antagelig fra den periode, hvor hun malede *Mor Danmark*. (Tilh. Frederiksborg museet).

samtale med Jerichau's og kom uanmeldt på besøg. »Da han kom ind i Fru Jerichaus Atelier, fandt han hende staaende oppe på en Trappestige foran et stort Lærred, malende efter Model med Penslen i højre Haand, medens hun havde Hovedet indbundet i et stort Tørklæde for Tandpine, et diende Barn ved Brystet paa den venstre Arm og samtidigt i venstre Haand Paletten og et stort Stykke Smørrebrød, som hun spiste paa«. Den norske professor Dietrichsen, som har gengivet episoden, tilføjer: »Om Historien er korrekt, kan jeg ikke forsikre, men saaledes er den fortalt – og den har al Sandsynlighed for sig og karakteriserer ialfald ypperligt den energiske Kunstnerinde« (24).

Sophie Jerichau som valkyrie. Elisabeth Jerichau-Baumanns datter ses her ud-klædt til karneval i 1871. (Gengivet efter Fr. G. Knudtzon: Ungdomsdage 1927).

Kampen for at anerkendes som »national«

Da Elisabeth Jerichau-Baumann i 1849 flyttede fra Rom til Danmark, var det tredje gang hun kom til et nyt land for at bosætte sig. Hun besluttede straks at blive dansk fuldt ud. En af ægteparrets venner var digteren H.C. Andersen, og han har i en artikel om kunstnerparret omtalt hendes holdning til det nationale: »... i Kjærlighed til sin Mand ønskede (hun) her at voxte fast, at erkjendes som Borgerinde i Land og Kunst...« (25).

Dette ønske blev ikke opfyldt. Samlivet med den ret melankolske og noget menneskesky Jerichau var som nævnt ikke befordrende for Elisabeths livskraftige og udadvendte natur. Men værst var det, at hendes kunst af samtidens smagsdommere med N.L. Høyen i spidsen dømtes som udansk og ikke-national, og han karakteriserede hende som hørende til den

retning indenfor dansk malerkunst, der med et (dengang) nedsættende ord kaldtes »Europæerne«. Høyens hjertesag var *den nationale kunst*, og herved forstod han kunst med motiver fra fædrelandshistorien, folkelivet og den danske natur. Elisabeth Jerichau-Baumanns emnevalg faldt ofte indenfor de her afstukne rammer, men hun opfyldte ikke en anden betingelse fra Høyen for at være en national kunstner: Hun var i sin fremstilling af motiverne præget af Düsseldorf-skolen og lå her fjernt fra de danske guldalder-maleres klassiske tradition.

I en af de seneste vurdering af hendes værker gentages og forstærkes denne kritik. Her omtales hendes »næsten forstemmende Anstregelser for at blive betragtet som Dansk«, og hendes Mor Danmark kaldes »en sentimental Fremstilling«, og den betegnes som »alt andet end redelig og folkelig« (26). Det er barske ord, og den skarpe fordømmelse af hendes kunst skal ikke tages op i denne sammenhæng. Derimod må det nok stiltfærdigt påpeges, at en kunsthistoriker næppe har særlige muligheder for at bedømme om et værk er *folkeligt* – og Elisabeth Jerichau-Baumanns Mor Danmark fik en for et kunstværk helt usædvanlig folkelig gennemslagskraft.

Den manglende anerkendelse fra samtidens førende kunsthistoriker gjorde hende ondt, men det må have været en ikke ringe trøst, at hendes billeder efterhånden blev yndede både hos høj og lav. »Danmark« blev senere købt af brygger Carl Jacobsen, som satte hende meget højt og samlede på hendes billeder.

Om det nationale sindelag hos malerinden var der ingen, der burde tvivle. Hendes valg af nationale motiver, og hendes hurtige tilegnelse af dansk og brug af det nye modersmål talte for sig selv – ligesom talrige episoder gjorde. Fra hendes ophold i Rom i 1871 berettes således om sammenkomster mellem nordiske, tyske og engelske kunstnere. »En aften var der en Tysker, der med en næsten kælen og smægtende Stemme sagde til fru Jerichau, der sad ved Klaveret: »Ach, Frau Jerichau! Spielen Sie doch die Wacht am Rhein!« Der blev tyst i Stuen. Fru Jerichau betænkte sig et Øjeblik. Saa sagde hun: »Ja, men saa skal De først have »Kong Christian«. Hun sagde disse Ord paa Dansk, og straks efter intonerede hun med fuld Kraft »Kong Christian«. Da denne sunde og kraftige Dosis var afleveret, gav hun »Die Wacht af Rhein« til Bedste. Den virkede paa os Ikke-Tyskere, som Havresuppe maa virke ovenpaa Beuf« (27).

Elisabeth Jerichau-Baumann havde forståelse for den store, omvæltende betydning, som den nationale bevidstgørelse medførte. Hun var flere gange i Rusland for at male portrætter af zarfamilien, og i sine erindringer »Brogede Rejsebilleder« giver hun et glimt at det nye Rusland, som ulmede: ». . . det er de slaviske Elementer, der kræve deres længe tilbage-

Preisliche Lieferung — Preis 5 Mark

Tysk valkyrie, 1864. Valkyrien, der symboliserer de tyske stater, retter sit våben mod en aldrende herre, Danmark, som truer de to kvinder, Slesvig og Holsten, der ønsker at være »up ewig ungedeelt.« Den tyske valkyrie har lighed med Frøhlichs Tyre Danebod og med Jerichau-Baumanns Danmark. (Titelblad til Illustrirte Kriegsberichte aus Schleswig-Holstein, Leipzig 1864).

trængte Rettigheder. Det gjælder en Kamp om virkelig Tilværelse, Skinlivet maa høre op, »Fraserne«, de fremmede Sprog! Det er Rusland, der vil frem, Rusland, det djærve, raa Rusland, der har været traadt under Fødder, fordi fremmede Elementer have knust det, det er det gamle Rusland, der har sultet, fordi fremmede Elementer vilde svælge i dets Sved, dets Taarer – det er det, som vil og maa frem. Jeg kan mærke, at otte Aar ere gaaede, siden jeg var i Petersborg, hvor jeg skrev Begyndelsen af dette Kapitel. Da hørte jeg allerede visse russiske, adelige Damer, der ikke vilde tale andet Sprog end deres eget. Kvinderne er det, der gaa forrest i Slaget, naar de først ere fanatiserede; det er Kvinderne, der ere Forkæmpere, der ere de farligste Propagandister for nye Ideer, naar de først ere grebne af dem« (28).

Denne rejsebeskrivelse gør det klart, at billedet af »Danmark« er udført af en kunstner med forståelse for den frembrydende nationalisme og med en stor forventning til kvindernes muligheder for at tage del i denne kamp. Men skjoldmøen Elisabeth synes at have overvurderet sin samtids kvinder. Hverken i Rusland, i Danmark eller i det nordslesvigske, som fra 1864 var under tysk styre, blev det kvinderne, som gik »forrest i Slaget«.

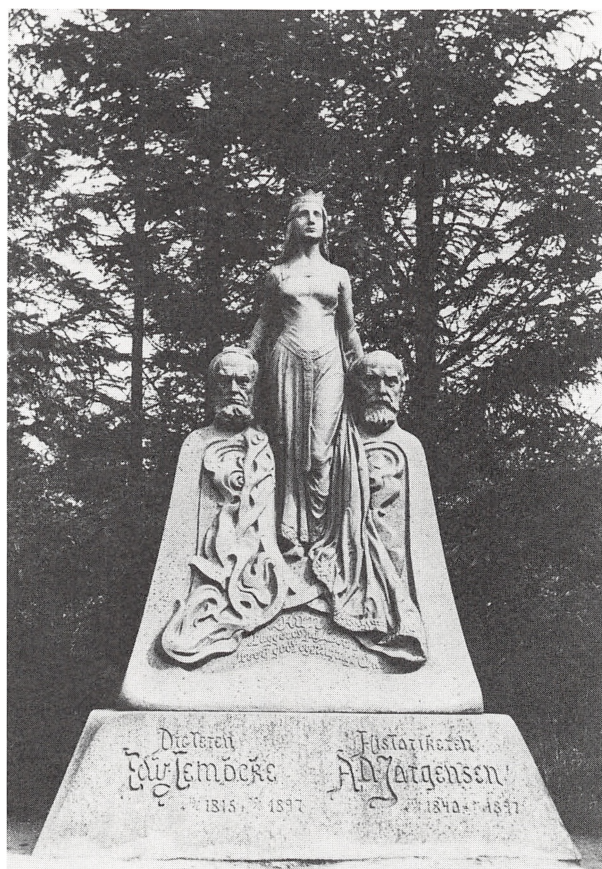
Men selvom kvinderne kom til at spille en mere tilbagetrukket rolle, så blev allegorien »Danmark« alligevel til den *klassiske fremstilling af fædrelandet*. Dette skyldes, at digtere og billedkunstnere siden 1850erne har været med til at fastholde, gentage og variere billedet af fædrelandet som en stærk og øm skjoldmø.

Mor Danmark i litteraturen 1850-1918

Lige efter Treårskrigen udsendte pastor Kr. Karstensen fra Dybbøl en lille bog med folkelige sange og viser (29). Blandt fædrelandssangene var her én, der er blevet særlig kendt og yndet: »Længe nok har jeg Bondepige været«. Modersmålet fremstilles her som en ung smuk dronning, der tages til fange af tyskerne og får trældomskår. Hendes trøst bliver bonden, hos hvem hun overlever, indtil hun har været bondepige længe nok og atter kan »fremmest gaa i de dansendes Rad«. Den bæres af et kraftigt billedsprog med stærke associationer til middelalderen, understøttet af den enkle folkemelodi, som den synges på. Sangen blev hurtig kendt og elsket, og i årene under de to selsvigske krige blev den sunget ind i bevidstheden hos mange danske. Endnu i dag er den optaget i den nyeste udgave af Højskolesangbogen. Dens stærke forenklede billedsprog svarede helt til de flestes opfattelse af forholdet mellem dansk og tysk, det forhold som allerede Johannes Ewald i 1770erne havde sammenfattet i en enkelt sætning: »Al vor Fortræd er Tysk«.

Karstensens billede af modersmålet som en ung og smuk, ombejlet dronning blev gentaget og videreudviklet i sangen »Vort Modersmaal er dejligt«, skrevet af en latinskolelærer i Haderslev, Edv. Lembcke, til afskedsfest for egnens populære, grundtvigske præst, Fr. Boisen. »Vort Modersmål« er blevet til *sangen om vort sprog*, og den ligger i billedvalg og melodi ret tæt på Karstensens vise om modersmålet og har sikkert denne som (ubevidst) forudsætning (30).

I Lembckes billedsprog genkender vi også Grundtvigs mø med de letrødmende kinder og heltemodet i skjoldmø-barmen. Lembcke beskriver kvinden som symbol på vort sprog og værdig til at være kongebrud. Hun giver modersmålet som en gave til folket, men »svundne Tidens Visdom«,

Modersmaalet i Skibelund Krat, udført af Niels Hansen Jacobsen 1903. Statuegruppen er en illustration af Edv. Lembckes sang »Vort modersmaal«. Det danske sprog er fremstillet som en klassisk skjoldmø, og hun flankeres af digteren Lembecke og historikeren A. D. Jørgensen. Det er en utilsigtet pointe, at dette kunstværk i sit indhold er stærkt nationalt og samtidigt i sin form dybt præget af tysk Jugend og fransk art nouveau. (Foto: Kunstakademiets billedsamling).

dvs. antikken og det latinske sprog, og »de fjerne Landes Kløgt«, de sydlige kulturlande, har draget folk væk fra hende. Modersmaalet formår dog at kalde sine vildfarne sønner hjem, og de bygger nu værn om hende:

»Om alle de Skjalde, hun skænkede Ordets Magt
 de blev om hendes Sæde en stærk og trofast Vagt.
 Hver Sang, som Folket kender og lytter til med Lyst,
 den blev en Ring i Brynjen, som dækker hendes Bryst.

Hver kraftig Skæmt, som lokker paa Læben frem et Smil
 den blev i hendes Kogger en hvas og vinget Pil.
 Hver Ord, som kom fra Hjertet og som til Hjertet naar,
 det blev en Sten i muren, som hegner hendes Gaard.«

I disse vers aftegner sig det romantiske billede af en jomfru, der står våbenklædt foran sin gård. Hun er iklædt ringbrynje, bærer bue og pile og står rank og kampklar ved ringmuren. Symbolerne er lette at tyde: Brynjen er sange, pilene er skæmtesprog og ringmuren det åndelige Dannevirke. Denne brug af billedsprog giver klare mindelser til Lauritz Kocks Dannevirke-virke. Allegorien som Lembcke vælger til at beskrive modersmål og nationalitet er helt i traditionen: Den danske folkeånd kan bedst lignedes med en stærk, bevæbnet og dog kærlig kvinde, en skjoldmø.

Fra samme periode, tiden mellem de to slesvigske krige, er Carl Plougs hyldestdigt til den i Treårskrigen faldne officer, oberst Læssøe. Her skildres i slutstrofen hans heltedige indsats i kampen ved Isted:

» . . Men mod hans Bryst et sikkert Skud, der knalder,
og »hils min Moder« – hvisker han og falder.
Hans Moder – det er Danmark. Hun har sukket,
dengang hans Afskedssuk til hende lød . . .« (31).

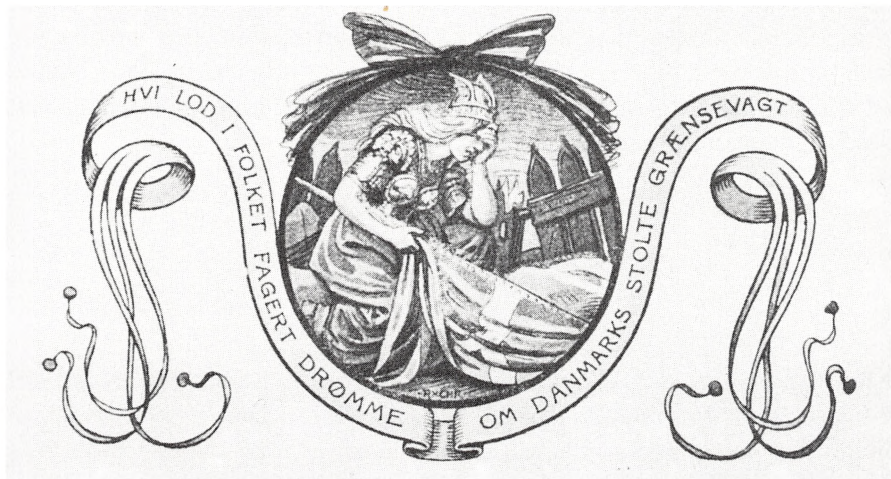
Også her er billedsproget indlysende, og det gentages i mange sammenhænge i årene fremover. Fra krigen i 1864 skal blot nævnes enkelte eksempler:

I december 1863 – efter vedtagelsen af Novemberforfatningen – stod den næste slesvigske krig for døren, og danske soldater blev sendt til det sydligste Slesvig til landets forsvar. En ung teolog, Chr. Bredsdorff har givet en livfuld skildring af livet på feltfod i breve til sit hjem (32), og her gøres i julen 1863 overvejelser over, hvad der vil ske, når krigen kommer: » . . jeg vil da haabe, at Gud vil give os Styrke, saa at vi hverken maa komme til at gøre vor egen Moder eller vor fælles Moder, vort gamle Danmark, nogen Skam« (33). Opfattelsen af fædrelandet som en kvinde finder vi både hos menige, men studerede, soldater som Bredsdorff og hos de digtere, der skriver om krigen.

Efter det forsmædelige nederlag kunne man tro, at billedsproget måske var blevet erstattet af et helt andet, da vold mod kvinder ikke umiddelbart kan synes at være velegnet som poetisk billedsprog. Men allegorien var blevet så indarbejdet i den folkelige bevidsthed, at den ikke kunne udskiftes. Digterne formåede at bygge billedsproget, og der blev skrevet meget stærke og bitre betragtninger over rigets tilstand ud fra billeder af en sønderslået Mor Danmark.

Et af de første og mest bitre digte er Chr. Richardt's digt fra februar 1864:

»Dannevirke kun et Skræmsel
slænget hen til evig Glemsel.«

Mor Danmark. Bogvignet 1904 af Rasmus Christiansen. Billedet kunne være en illustration af Chr., Richardts digt af februar 1864: »Dannevirke kun et Skræmsel/slænget hen til evig Længsel.« Den vingede hjelm og dragten giver i øvrigt klare mindelser om samtidens tyske valkyrier. (Fra A. Liljefalk og A. Lütken: *Vor sidste Kamp for Sønderjylland*).

Her beskrives i stærke billeder, hvorledes Danmark på én nat fældes og ældes »men *hun* må opstå fra de døde« (34).

Efter tabet af Als i sommeren 1864 skrev Grundtvig »Trøstebrev til Danmark«. Her fremstilles Danmark først som en dronningfødt danne-kvinde og helte-moder, derpå som enke, og digteren spørger:

»Hvad har kunnet saa nedbøje
Skjoldmødronningen i Nord,
at hun ej, skønt Jorden bæver
kækt sit blik til Himlen hæver!«

Trøsten ligger for Grundtvig i Gudsordet, for Gud vil hjælpe sit Danmark:

»Derfor Danmark! Moder søde!
Tro kun paa Gudslykken din! . . . « (35).

Også Fr. Paludan-Müller brugte virtuost billedsproget med den nederlags-ramte Mor Danmark, men sat op i stærkere, grellere farver end Grundtvigs sorgklædte skjoldmø. Mange i samtiden mente, at kampen burde fortsætte,

og især dagbladet »Fædrelandet« fremførte krav om krigens fortsættelse i sine ledere, skrevet af Carl Ploug. Disse artikler er den ideologiske baggrund for det digt, som Paludan-Müller samtidig lod trykke i bladet. Her bliver Mor Danmark til en kvinde, der ligger henslængt efter voldsmandens rå fremfærd:

»Brat af Slaget rammet
Kastet haardt til Jord
ligger brudt og lammet
du vor gamle Mor . . .«

Men fædrelandet er dog ikke helt lammet, og hun har trods nederlaget alligevel et andet fremtidsmål end »lid og taak«. Målet er at optugte en helteslægt »Ynglinger i Plade, Drengene klædt i Staal, Mænd med faste Hjerter . . .«. Her er en klar brod til de mænd, der opgav kampen – men heller ikke kvinderne går fri, for også de skal opdrages, for at de selv kan opdrage: »Ingen Døgnets Flaner, rendt fra Bog og Naal, fromme, stærke Kvinder, det er Danmarks Maal«. Den begyndende Kvindesag har ikke Paludan-Müllers tilslutning, for Mor Danmark har brug for de gamle dyder, hvis Slesvigs Land skal genvindes.

Disse få eksempler fra den nationale digtning fra 1864 må være tilstrækkelige til at vise, hvorledes det fasttømrede billedsprog, det kvindelige fædreland, blev benyttet og bearbejdet i talrige sammenhænge. Carl Ploug, Edv. Lembcke og mange nationale digtere brugte allegorien i deres digte, skrevet under indtryk af nationalt had, afmægtighed og dyster undergangsstemning. Det er toner, som kun i meget begrænset grad har kunnet overleve til vore dage, grellest er den netop citerede sang »Brat af Slaget rammet«, som i sit stærke billedvalg skaber et monument for fædrelandet, en liggende skulptur, som man næppe kender fra andre landes nationale sange.

I årene efter 1864 forstummede hadsangene, og »lid og tål – stemningen« blev efterhånden mærkbar. I genopbygningstiden blev især J. Chr. Hostrup populær som folkelig digter, og han er håbets digter fremfor nogen (36). Han skrev om modersmålet, som båndet mellem alle danske, og det der giver håb og trøst til hjerterne. Også sønderjyder bidrog med fædrelands-sange efter 1864, f. eks. Kr. Karstensen, J.J. Lohmann, og ikke mindst populær var kromanden fra Frøslev, Karsten Thomsen. Den mest yndede af alle hans viser er nok

»Skal Sønderjylland skilles
for åltids frå sin Mor?«

Titelvignet af den sørgende Mor Danmark. Tegneren har ønsket at vise fædrelandets sorg over, at Sønderjylland er »under fremmed Aag«. Det er således en videre udvikling af den klassiske fremstilling af fædrelandet. (Fra bog udgivet i 1906).

Det enkle, selvfølgelige billedvalg og den sønderjyske sprogtone har gjort sangen til et af de bedste digte på folkemål i denne periode.

Pastor Karstensen blev efter nederlaget afsat fra sit embede i Sundeved og måtte flytte til Danmark. Her fortsatte han sin nationale digtning og nåede under indtryk af udlændigheden og hjemlængslen en inderlighed i udtrykket, som han ikke havde haft før:

»Jeg spørger Solen, naar Dagen gryr
naar kommer Dagen dog, den vi mener?
Jeg spørger Maanen i Nattens Skyr,
naar skal det skilte sig genforene?
Naar skal den stilles, den dybe Smerte
og Barnet trykkes til Moders Hjerte
igen med lyst?« (37).

De sange, der blev skrevet om Sønderjylland, under fremmedherredømmet af kongerigske digtere, veksler mellem håb, og mod og resignation og bitterhed. Begge dele finder vi i en sang af Carl Ploug, skrevet til et sønderjysk besøg i København efter det franske nederlag til Tyskland i 1871: »I drive i det vilde Hav paa Stumperne af Vraget«. Her synes først intet håb forude, »thi Redningsbaaden, som, næst Gud, vi stoled paa – er strandet«. Men i slutstrofen kommer håbet om et morgenbrud:

»Da skal vor Moders Ømhed nok
Jer vaade Trøje tørre
og aldrig i vor Børneflok
skal Glæden vorde større« (38).

Det er jo et både levende og morsomt billedsprog og en klar videreudvikling af Mor Danmark. Her er hun blevet en omsorgsfuld Mor, der tørrer sine små sønderjyders våde trøjer i kakkelovnskrogen. Billedet er umiddelbart, enkelt og letfatteligt.

Lidt mere ophøjet er billedsproget i Thaulows sang »Slesvig, vort elskede omstridte Land« fra 1876. Her er håb, hvis man holder tappert ud, »stol paa vor Sag, men dog først på Gud«. Det er vor »hellige Ret« at blive genforenet, og som billede paa genforeningen skildres den salige lyst »naar Barnet faar udgrædt ved Moders Bryst«.

Disse eksempler på et fasttømret billedsprog er næsten alle hentet fra digtere og forfattere. Det vil derfor være rimeligt at spørge om den jævne befolkning også tog dette billedsprog – og dermed denne fædrelandsopfattelse – til sig. Dette spørgsmål kan ikke besvares klart, fordi det ikke just er fædrelands-allegorier, som præger private breve og andre sammenhænge, hvor almindelige mennesker har efterladt vidnesbyrd. Mange danskere har desuden en indbygget blufærdighed overfor at bruge store ord og en trang til »at tale jævnt om alt det høje«; derfor kan man ikke umiddelbart gå hen og finde eksempler på, at almindelige mennesker henviser til »Mor Danmark, vort fædreland«. Derimod kan nævnes, at flere af de her citerede sange har været brugt i poesibøger og stambøger i Sønderjylland i denne periode sammen med mange andre vers. I versene af ukendte forfattere finder vi også det kvindelige fædrelandssymbol, f.eks. i denne poesibog fra Sønderborg fra omkring 1870:

»Vor stakkels slagne Moders Magt er liden
hun kan kun græde, men ej hjælpe os.

Dog gav hun os en Skat for alle Dage
et Skjold mod hvert et fjendtligt Kølleslag
et Glavind stærkt og smidigt uden Mage
en Krans omkring vort himmelfaldne Flag.
Det er vort Modersmaal. Af hvad vi ejer
det bedste vi som Vuggegave fik . . .« (39).

Allegorien er her brugt af sønderjyder, og selvom Mor Danmark græder, så er hun dog ikke en almindelig kvinde – hun er skjoldmø, som kan række de børn, som hun ikke direkte kan hjælpe, et skjold og et glavind. Sprogbruget giver klare associationer til Danmarks heltedigtning. Man skulle tro, at dette sprogbrug blev helt forladt i tiden op mod år 1900, hvor socialrealismen og symbolismen var de herskende litterære retninger, men dette er ikke tilfældet. I fædrelandssangene benyttes fortsat et antikviserende sprog, der låner sine billeder fra den fjerne oldtid, som var mere glansfuld end samtiden. Dette fremgår f.eks. af en sang af Carsten Hauch fra 1891: »Du sangrige Danmark, Mor til Helte«.

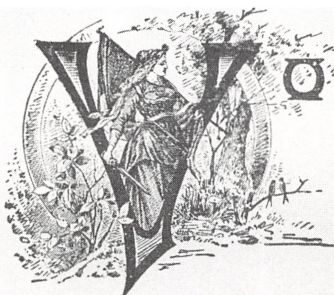
Det bør dog nævnes, at den mest populære af alle fædrelandssange fra denne periode: »Det haver så nyeligen regnet«, ikke benytter allegorien med Mor Danmark. Digteren Johan Ottosen har i stedet for brugt billeder fra den stormfyldte natur, men sangen er alligevel meget karakteristisk for perioden med sin mesterlige – og agitatoriske – sammensmeltning af det nationale og det kristelige til en nationalpolitisk kampsang med folkevisemelodi og salmetone.

Den nationale digtning begyndte at ebbe ud på dette tidspunkt, og fra begyndelsen af 1900-årene har ingen væsentlige fædrelandshistoriske digte eller sange overlevet. Derimod blev der under Første Verdenskrig skrevet en række digte under indtryk af de dansksindede sønderjyders krigsdeltagelse. Et af de stærkeste af disse digte er skrevet af den danske lærerinde Jensine Jensen i 1917: »Fjernt har dine Sønner, Danmark, faret fra din Stav«.

I slutstrofen benytter hun det kendte billede på fædrelandet:

»Bøj dit Hoved, Moder Danmark
klæd i Sorg din Borg
sæt Sordinen paa din Harpe,
dine Børn har Sorg«.

Digtet blev skrevet anonymt på væggen i en jernbanekupé og blev først kendt gennem afskrifter (40). Især blev det populært blandt sønderjyske krigsfanger i England. Digtet giver mindelser om Thyra Danebod, der

VOR VIRKEN

Gratis Ugeblad —

— for Hus og Hjem.

Kolding-Udgave.

Bladvignet. *Fra ugebladet »Vor Virken«, udgivet i Kolding i 1890erne. Selvom Mor Danmark fremstilles i en klassisk udformning, er hun helt ukrigerisk. (Museet på Koldinghus).*

klæder kongsgården i sorg efter sønnetabet, og i fremstillingen af fædrelandet forenes skjoldmø-opfattelsen med en forestilling om en dybt sørgende moder, en pieta.

Denne gennemgang af de talrige litterære variationer over temaet Mor Danmark viser, hvorledes billedsproget er blevet sunget ind i folks bevidsthed, hvor det er kommet til at udgøre en del af fælles kulturarv, en »mentalitet«, som de fleste danskere var fælles om uanset socialt tilhørsforhold.

Imidlertid er Mor Danmark, som allerede påvist, ikke blot et litterært begreb, men bruges i billedkunsten. Det vil derfor være naturligt at søge at følge, om Elisabeth Jerichau-Baumanns billedmæssige fremstilling af fædrelandet kunne bearbejdes og udvikles i lighed med det litterære fædrelandssymbol.

Mor Danmark i billedkunsten 1851-1914

Maleriet af »Danmark« blev udstillet på Charlottenborg i 1851 og vakte her meget interesse. Billedet blev som nævnt købt af brygger Carl Jacobsen, der havde det i sit hjem på Ny Carlsberg. Senere overgik det til Glyptoteket og er i dag ophængt i administrationen på Carlsberg.

Billedet blev hurtigt gengivet i xylografi, f.eks. i Folkekalender for Danmark i 1854 (s. 105). Carl Jacobsens begejstring for billedet afspejler sig bl.a. i hans private brevpapir, hvor »Danmark« gengives kombineret med et tekstbånd »Laboremus pro patria«.

Det er naturligt, at denne begejstring for Mor Danmark blev antaget og videreført af andre. Brygger Carl Jacobsen var repræsentant for samfundets

Bestik i Danmarks-mønsteret. Udført på Horsens Sølvvarefabrik. Mønsteret har været fremstillet i en let ændret udgave hos Cohn i Fredericia, og det kendes fra begyndelsen af 1900-årene og havde sin blomstring i 1920'erne og igen under besættelsen. Det har været i produktion indtil 1960'erne. (Tilh. Museet på Koldinghus).

elite, og hans normer og smag havde naturligvis en betydelig afsmittende effekt. Maleriet blev også litograferet, bl.a. af kunstforlaget Alex. Vincent i forlagets såkaldte nationalserie (41). Det blev også anvendt som vandmærke i brevpapir, men i de fleste tilfælde skete der en bearbejdelse af motivet. Allegorien var nu så indarbejdet, at den sagtens kunne tåle en gengivelse, der ikke var helt naturtro, uden at dette hindrede beskueren i straks at genkende symbolet.

Især i bogillustrationer og vignetter finder vi i de næste fire årtier talrige bearbejdelser, heraf er flere ret ubehjælpelige og så sentimentale, at de i nutiden mere kalder på smilet end på medleven. Nogle få eksempler skal anføres: Ugebladet »Vor Virken« benyttede Mor Danmark i vignetten (s. 132) og her genkendes Jerichau-Baumanns forlæg straks, selvom valkyrien mest ligner en bondepige, der er på skovtur. En stærk bearbejdelse af motivet findes i flere bøger udgivet efter 1864. Her synes forlægget ofte at være digternes ord om »Dannevirke kun et skræmsel«. Se f.eks. tegneren Rasmus Christiansens vignet i et af hovedværkerne om 1864 (s. 127). Her ses den »brat af slaget rammet« Mor Danmark, der fortvivlet

sidder ved den brudte skanse-palisade. Hendes hovedbeklædning er en vinget hjælm og slægtskabet med den tyske Mor Germania lurer unægteligt – sikkert mere end tegneren og forfatterne har forestillet sig (42). En lidt mere stilfærdig udgave af samme »Mor Danmark« findes som forside-illustration på et værk om sønderjyderne under tysk styre udgivet af premierløjtnant Hansen i 1906 (s. 129).

En helt direkte gengivelse af Jerichau-Baumanns Mor Danmark finder vi i guldtryk på skindbindet til 4. udgave af Frederik Barfod: Fortællinger af Fædrelandets Historie. 1874. Barfod var en nær ven af Grundtvig, og dette afspejler sig klart i hans værk, der bærer mottoet: »Vaagner, vaagner danske Helte, Springer op og spænder Bælte! Dag og Daad er Kæmperim.« I denne heroiske sammenhæng passer Mor Danmark fint og bagsiden prydes af en runesten – Danmarks sagntid med skjoldmøer, runer og kæmperim er den periode, der fremhæves som eftertragelsesværdig for en samtid, der ikke er kommet sig over sårene efter 1864.

Det var ikke blot på væggene og i boghylderne, at Mor Danmark prydede, men også på spisebordet. Flere danske sølvvarefabrikker, bl.a. Cohr og Horsens Sølv, fremstillede et mønster, hvor skaftet havde krone øverst og nedenunder Mor Danmark (s. 133). Mønsteret er af Cohr fremstillet fra o. år 1900 til 1960'erne, men var især populært i begyndelsen af århundredet.

Det var imidlertid ikke kun i maleri, tegning og reproduktioner, at allegorien anvendtes, men også i skulpturer, både i mere folkelige skulpturer, og i den *rigtige* billedhuggerkunst.

Mor Danmark i folkekunsten forekommer især som gallionsfigurer. Efter 1864 fik adskillige skibe navnet »Danmark«; dette var udtryk for patriotisme og faldt helt i tråd med det genopbygningsarbejde, som forestod (43). En passende gallionsfigur til skibet »Danmark« var naturligvis en Mor Danmark af Elisabeth Jerichau-Baumanns type, og på Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg findes en valkyrie af denne type (s. 135) Mor Danmark som gallionsfigur er dog ikke kun knyttet til skibsnavnet Danmark, men f.eks. også til navne som »Kærlighed til Fædrelandet«.

Indenfor den officielle billedhuggerkunst finder vi en helt speciel Mor Danmark. Det er »Danmarksmonumentet«, en allegori på fædrelandet, udført i 1890'erne af billedhuggeren Louis Hasselriis efter en omfattende indsamling. Monumentet blev opstillet foran Statens Museum for Kunst i 1897, men statuen var så overlæst – og kunstnerisk så uheldig – at den efterhånden fik den offentlige mening imod sig. Det kan derfor ikke undre, at den efter et par årtier måtte vige pladsen foran Kunstmuseet og nøjes med en mere beskedne placering i Østre Anlæg. Selvom man fra et kunstnerisk synspunkt må forkaste Hasselriis' fædrelandsfremstilling, så er

Gallionsfigur af typen Mor Danmark. Den stammer fra et ukendt skib, som forliste ved Læsø. Gallionsfiguren er udstyret med lanse og et skjold med det danske rigsvåben. I daglig tale på museet benævnes hun »valkyrien«. (Tilh. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg).

Danmarksmonumentet spændende ud fra en idéhistorisk synsvinkel. Statuen forestiller en meget germansk Moder Danmark, iført jernalderdragt med bronzalderspænder. Hun støtter sig til rigsvåbenet, holder et guldhorn i favnen og har et Dagmar-kors om halsen – næsten det halve Nationalmuseum som attributer.

Den meget bevidste sammenknytning af national bevidsthed og arkæologi, som afspejler sig i dette monument er karakteristisk for en kortere årrække i 1800-årene (44), og den havde sin blomstring fra 1840-erne. Det er derfor en sidste afglans af en dengang forladt idéstrømning, der afspejler sig i Hasselriis' arbejde. Han var bosat i Rom fra 1863 og var derfor helt

To postkort ca. 1900–1910. Postkortene viser helt forskellige opfattelser af det kvindelige danske fædreland, og især kortet til højre viser slægtskabet til de tyske valkyrier. (Tilh. Museet på Sønderborg Slot).

udenfor den hjemlige udvikling i forestillingerne om kunst og national bevidsthed. Hasselriis' udgave af Mor Danmark var så overløst i sin nationale symbolik, at en videre vej i dette spor var udelukket.

Næste gang en billedhugger benyttede en kvinde som symbol på den danske nationalitet var i 1903, hvor statuen Modersmålet blev rejst i Skibelund Krat. Den er udført af Niels Hansen-Jacobsen, som har taget udgangspunkt i Ed. Lembckes digt om modersmålet (s. 125). Mindesmærket er en statuegruppe, hvor modersmålet er i midten i skikkelse af »en højbaaren Jomfru, en ædel Kongebrud«. Hun har hænderne hvilende på hovederne af digteren Lembcke og historikeren A.D. Jørgensen. Det er en skulptur, der giver klare mindelser om Mor Danmark, og det er naturligt at medtage den i denne oversigt, fordi skellet mellem allegorier på fædrelandet og nationalitet ikke kan opretholdes helt konsekvent. Hele kunstværket er – trods sit klare nationale budskab – præget af den tyske Jugendstil og fransk art nouveau, og den er herved – ganske utilsigtet – blevet et eksempel på, hvor meget den stærke, danske nationalisme har hentet fra naboerne mod syd (45).

Mor Danmark, bagsideillustration på Sprogforeningens Almanak. Almanakken var blandt den mest udbredte, folkelige læsning i Nordslesvig fra 1894, og den havde oprindeligt dette billede på bagsiden. Det blev forbudt af de tyske myndigheder, og først i 1921 kunne Mor Danmark atter indtage sin plads her.

Tiden fra århundredskiftet og frem til 1914 var ellers ikke præget af den nationale kunst, og »Modersmålet« blev også det eneste kunstværk med et nationalt budskab i Hansen-Jacobsens kunst. Der er ikke flere eksempler på brug af fædrelandssymbolet frem til Første Verdenskrig – kun i tidens populære meddelelsesmiddel, postkortene, blev symbolerne ved at florere i utallige variationer i form af nationale kvindeskikkelser, mere eller mindre krigeriske og tiltrækkende. En bestemt tendens kan dog ikke læses ud af et udvalg af disse billeder, for udformningen af Mor Danmark synes helt bestemt af tegnerens stil, kvindeideal og fædrelandsopfattelse (s. 136).

Fra 1894 har den nordslesvigske organisation »Sprogforeningen« udgivet en almanak, der var og er blandt den mest populære folkelige litteratur i landsdelen. Bagsidebilledet var oprindeligt Jerichau-Baumanns Mor Danmark, som holdt et landkort over Sønderjylland med landsdelens navn fremhævet. Ordet Sønderjylland blev forbudt af de tyske domstole, og fra 1896 udkom almanakken med ny bagside. I stedet for en stærk og trodsig Mor Danmark var her nu et billede præget af stille resignation med »de sønderjyske piger« ved et landkort, hvor ordet Sønderjylland var slettet med en sort streg. Efter genforeningen i 1920 kunne pigerne udskiftes med Mor Danmark, som triumferende holdt et landkort med det genvundne land med dets rette navn (se ovenfor).

Germania. Tysk nationalmonument i Niederwald nær Rüdesheim, rejst i 1883 som symbol på den genskabte tyske enhed. Det er folket, der i Germanias skikkelse kroner sig selv. Billedet er udsendt i serien Geografische Charakterbilder af Leipziger Schulbildverlag, ca. år 1900 som led i den ideologiske opdragelse af den tyske ungdom. (Skolehistorisk samling, Museet på Sønderborg Slot).

Germania

Det er som allerede nævnt ikke kun Danmark, der har en kvinde som inkarnationen af fædrelandet. De to mest kendte andre eksempler er den tyske *Germania* og den franske *Marianne*, og det er rimeligt at se nærmere på disse to fædrelandssymboler og prøve at spore deres eventuelle slægtskab med Mor Danmark.

Germania har sikkert sine rødder i den klassiske oldtid, idet romerne udførte en personifikation af Germanien i form af en sørgende kvinde i fangebånd. Denne fremstilling falder helt i tråd med andre billedlige fremstillinger af romerske provinser, der ofte blev gengivet i kvindeform. Symbolet blev overtaget af germanerne selv, og i tidlig middelalder lod man Germanien fremstille som en kronet kvindeskikkelse (46), men med det tysk-romerske riges sammenbrud forsvandt baggrunden for at lave en inkarnation af det fælles tyske. Symbolet synes først at dukke op igen efter befrielseskrigene 1808-15. Da den gamle orden blev genoprettet på Wienerkongressen, måtte håbet om et politisk forenet Tyskland briste for de fleste. I denne periode dukkede Germania op som en identitetsfremmede skikkelse (47). Det skete først i form af en ukrigerisk, melankolsk udseende kvindeskikkelse, men efter 1848-revolutionen blev

Germania opfattet som en klar politisk allegori, og i takt med det fornyede håb om en tysk samling blev hun gradvis mere krigerisk. I 1871 efter det tyske kejserriges grundlæggelse, der især var et resultat af den militære sejr over Frankrig, blev denne begivenhed fejret med talrige mindesmærker, hvis centrale skikkelse ofte var Germania, der fremstillede som en sejrsgudinde, Viktoria. Det berømteste af Germania-monumenterne er Niederwalddenkmal, der blev rejst 1877-83 i Niederwald ved Rhinen og står som en lyslevende »Wacht am Rhein« (fig. 19). Monumentet var oprindeligt tænkt som et fredsmonument, der skulle udtrykke den af folket vundne samling, og denne idé har sikkert været årsag til, at det tyske militær var tilbageholdende med støtte til monumentet. Bismarck udtrykte mange mænds tanker – og seksualkræk – med disse ord: »Jeg finder Germanias skikkelse upassende. Et kvindeligt væsen med sværd i denne udfordrende skikkelse er unaturlig. Enhver officer vil føle som jeg« (48).

Når Germania aldrig fik samme gennemslagskraft som Mor Danmark skyldes det flere forhold. Hun måtte konkurrere med mandlige tysk-nationale symboler, f.eks. Cheruskerfyrsten Hermann, der prydede Hermannsdenkmal i Teotuburgerwald, Kejser Wilhelm I og fra 1890erne rigskansler Bismarck. Repræsentative mandsfigurer synes i højere grad end selvstændige kvindeskikkelser at appellere til tyskernes nationale stolthed. Med det tyske kejserriges sammenbrud var det slut i en årrække med dyrkelsen af det nationale, og Germania forsvandt fra de tyske frimærker i 1922 – efter at have været et symbol på tysk enhed i ca. 50 år (49).

Marianne

Det er velkendt for mange, at en ung, smuk og let krigerisk kvinde, Marianne, er symbolet på den franske stat. Det vil være rimeligt at overveje hendes eventuelle slægtskab med Mor Danmark, men trods den ydre lighed synes der ingen forbindelse mellem de to nationale symboler. I Frankrig var det som i andre lande på mode i renæssancetiden at fremstille fædrelandet som en kvinde i antik klædedragt, men Marianne har tilsyneladende ikke en direkte forbindelse med disse allegorier. Hun har hverken rødder i antikken eller valkyrier som formødre, men er en såre menneskelig skikkelse og et ægte barn af februarrevolutionen i 1848 med rødder i både den store revolution i 1789 og julirevolutionen i 1830. På hovedet bærer hun en karakteristisk hovedtøj, en såkaldt frygisk hue, som var et frihedssymbol under den store revolution. Forbindelsen til 1830 er mere tvivlsom, men Marianne synes at være en videreførsel af den smukke, krigeriske kvinde, der med blottet bryst går forrest på Delacroix' maleri af julirevolutionen (s. 140). Den anden franske republik blev dannet i 1848

Friheden fører folket på barrikaderne. Dette maleri af E. Delacroix fra Julirevolutionen i 1830 varslede forårsstorm både i politik og i malerkunsten. (Foto efter bog).

og blev endeligt tilintetgjort ved et statskup i 1851, men efter den begyndende undertrykkelse i 1849-50 opstod i mange byer hemmelige selskaber, der brugte kendeord til indbyrdes identifikation. »Marianne« blev her et almindeligt kendeord. I Montpellier spurgte man således deltagerne ved disse hemmelige sammenkomster: »Kender De Marianne?« Løsenet lød da: »Ja, hun har drukket god vin« (50). Marianne blev ensbetydende med den kortvarige, demokratiske anden republik. Men under den tredje republik fra 1871 gled navnet efterhånden over til at betegne den franske stat. Det revolutionære og konspiratoriske billede af Marianne blegnede, da de nye magthavere forstod at optage symbolet i deres sprogbrug og give det et nyt og helt legalt indhold, der kunne appellere til alle franskmænd.

Den lille ekskurs over den tyske Germania og den franske Marianne kan være med til at vise, hvor broget – og tilfældig – en historie, mange nationale symboler har. Når Mør Danmark-symbolet har overlevet til nutiden, hænger det sammen med den kraftige opblomstring af den nationale retorik og symbolik, som kom efter Første Verdenskrig på grund af afstemningerne i Sønderjylland og Nordslesvigs genforening med fædrelandet.

Afstemningsplakat af Joakim Skovgaard og Henrik Pontoppidan. Pontoppidan har kun skrevet meget lidt lyrik, men han blev i 1918 så bevæget ved udsigten til en genforening, at han skrev digtet »Det lyder som et Eventyr«. Skovgaard formåede at lave en illustration hertil, som i tone og indhold gengav digtets styrke og inderlighed. (Foto: Museet på Sønderborg Slot. Originalen er på Danebod Højskole på Als).

Genforeningstiden

I perioden fra det tyske krigsammenbrud i november 1918 og frem til sommeren 1920 blomstrede den danske nationale symbolik. Det er helt naturligt, fordi nederlaget førte til dannelse af en ny, mere demokratisk sindet, tysk regering, som accepterede, at landets grænser skulle bestemmes ved folkenes selvbestemmelsesret. Der blev her åbnet mulighed for, at den del af Sønderjylland, som kunne samle et befolkningsflertal for Danmark, nu kunne vende tilbage til kongeriget.

For mange danskere følte dette løfte om en uvildig afstemning som en skelsættende begivenhed. Hvor dybt genforeningshåbet greb om sig i befolkningen kan man fornemme, når man læser det digt, som en af tidens socialrealister, Henrik Pontoppidan, skrev i december 1918:

Dannebrogskortet af Anna E. Munch, postkort udsendt i 1919. Her er Mor Danmark skjoldmødronningen, der skænker Dannebrog som gave til hele det sønderjyske folk. (Tilh. Museet på Sønderborg Slot).

»Det lyder som et Eventyr
 et Sagn fra gamle Dage
 en røvet Datter, dybt begrædt
 er kommen frelst tilbage« (51).

Digtet indeholder 7 vers, og det blev hurtigt sat i musik af Th. Laub, og det blev en af afstemningstidens kendte sange. Den helt store udbredelse kom i efteråret 1919, hvor første strofe og de to sidste linjer af sidste strofe blev anvendt på en plakat sammen med en tegning af Joakim Skovgaard. På dette tidspunkt arbejdede Skovgaard med sit store livsværk i Viborg Domkirke, men som så mange andre kunstnere ønskede han at være med i arbejdet for Sønderjylland, og han forlod kalkmalerierne for en kort tid

Afstemningsplakat af Thor Bøgelund. Både tegning og tekst appellerer klart til følelserne, og Thor Bøgelund, der var en af tidens fremtrædende plakatkunstnere, formår at bruge det klassiske Mor Danmarksymbol, men i en afmilitariseret udgave. Sværdet er således erstattet af en palmegren. Mor Danmark sættes ikke op mod sin tyske pendant, Mor Germania, men mod den bidske tyske ørn (hvis danske modstykke er løven). (Tilh. Museet på Sønderborg Slot).

for at gå i kast med plakatkunsten. Resultatet blev en plakat, der af mange danske opfattes som en af de bedste afstemningsplakater (s. 141). Den blev anvendt ved afstemningerne både i Zone 1 og 2.

Mor Danmark er her hverken valkyrie eller skjoldmø, men kun en almindelig kvinde, en bondekone eller højskolemor, der på broen over åen møder sin frarøvede datter og taknemlig hilser med højre arm mod himlen. Denne jævne og smukke opfattelse af fædrelandet kom imidlertid ikke til at slå igennem. Det viser et hastigt blik på andre af tidens afstemningsplakater, nødpengesesedler og postkort, hvoraf nogle få skal omtales.

Anna E. Munch lavede i 1919 udkast til et genforeningsbillede, som bl.a. anvendtes som postkort udsendt i juni 1919, 700-året for slaget ved Reval (s. 142). Hun viser her Mor Danmark som en skjoldmødrønning – med oldtidssmykke og krone på hovedet – rækkende et Dannebrog frem mod

det knælende sønderjyske folk. I forgrunden ses en væltet tysk grænsepæl og i baggrunden ses en bølgende kornmark.

Mor Danmark med Dannebrog finder vi også på en af de meget udbredte afstemningsplakater (s. 143), der bærer teksten: »Nu kalder Danmark paa sine Børn. Farvel for evigt du tyske Ørn.« Det kvindelige, milde, bløde danske fædrelandssymbol med flag og en palmegren i hånden er sat op i stærke farver på baggrund af den sorte, krigeriske tyske ørn. Det er et godt eksempel på, hvor virtuost tegneren Thor Bøgelund kunne udføre agitatorisk, folkelig kunst.

Symbolikken indgik i sprogbruget og opfattelsen af virkeligheden. Det viser en af de journalistiske beskrivelser af afstemningsdagen 10. februar 1920:

»Det store Slag er slaaet og vundet med Ære. Da vi i morges vaagnede, var det med den mærkelige Følelse, at nu var vi Nord for Grænsen. Vi føler os hjemme. Vi kan hejse Flaget frit. Endelig er Fremmedherredømmets onde Tid forbi. Døren til vor Mors Gaard er aabnet med Folkeafstemningen i Gaar« (52).

I tiden omkring afstemningen og genforeningen kom en hvilken som helst kvinde med et Dannebrog efterhånden til at symbolisere Danmark. Et par eksempler på meget jævne forestillinger, – hvor der ikke er antydninger af valkyrie eller skjoldmø, men blot koner iført flagkjoler – kan ses på fig. 24, og disse forestillinger er fulgt op af talrige tableauer i de sønderjyske forsamlingshuse, hvor man viste Mor Danmark, der tog imod den hjemvendte datter. Her er det mest flaget og ikke rigsvåbenet, der karakteriserer fædrelandet. Symbolikken er her helt udvandet til det næsten komiske, og det må have været næsten befriende, da afstemningen, grænsekampen, genforeningssommeren og festerne var overstået, og der ikke længere var brug for at anvende agitation og national symbolik. Det egentlige genforeningsarbejde skulle i gang, og det krævede ingen plakater og propaganda, men hårdt slid og god vilje.

Mor Danmark i genforenings-monumenter

I 1920-erne og -30-erne kom der en række store monumentale opgaver for billedhuggere, bl.a. monumenter for Sønderjyllands Genforening og for de faldne i verdenskrigen. Kunstværkerne påkalder sig ikke samme begejstring i nutiden som den, de blev mødt med i samtiden. I en af de nyeste

Billeder af tableauer opført 1918–20. I glæde over afstemningen og genforeningen opførtes i forsamlingshusene billedlige fremstillinger af disse begivenheder. (Fotos fra Museet på Sønderborg Slot).

gennemgange af dansk kunsthistorie får de nationale monumenter fra denne periode dette skud for boven: »Opgaverne kaldte mange mand af hus, og der blev dukket ned i symbolernes ældgamle kramkiste. Som ikke siden barokkens dage sprang løverne, og hjerter stod i brand« (53).

Denne karakteristik viser, at den nationale kunst ikke netop er noget, der appellerer til kunsthistorikere. Forklaringen ligger sikkert i, at symbolikken i disse kunstværker er meget enkel og med folkelig appel, og at formsproget sjældent er af ny karakter, men ofte tilbageskuende. Det viser et par eksempler på den udskældte nationale kunst fra disse årtier:

Mor Danmark med sit hjemvendte barn er motivet for to vidt forskellige genforeningsmonumenter. Det ene er et bronzerelief, der smykker et anlæg i Tarm (s. 146). Det er udført af den czekiske billedhugger Alois Max Kroupa, hvis folk – ligesom nordslesvigerne – også havde oplevet glæden over, at nationalitetsprincippet blev gældende ved den nye grænsedragning efter krigen. På relieffet ses Mor Danmark i en portal af to egestammer; hun har en rank, smuk kvindeskikkelse og løber sin hjemvendte søn i møde. Sønnen er Sønderjylland; han har en lidt benet drengeskikkelse, der

Genforeningsrelief i Tarm af Alois Max Kroupa. *Bronze-relieffet viser Mor Danmark, der glad løber sin hjemvendte søn i møde. Det er udført i 1919 af den czekiske kunstner, som var flygtet til Danmark i krigens sidste år. Det var blandt de allerførste genforeningsmonumenter og blev indviet i september 1919, ni måneder før den officielle genforeningsdag. Genforeningsmindemærket er i dag flyttet til et rekreativt område i byen, Forsøghaven. (Foto fra Egvad Lokalhistoriske Samling, Tarm).*

bærer præg af afsavn, men han styrter glad i sin mors favn. I baggrunden ses Ribe Domkirke og Dybbøl Mølle og nedenunder det danske og det sønderjyske våbenskjold. Under relieffet står »Sønderjylland Vundet« og ovenover 1920. Symbolikken er således helt éntydig. Relieffet er – trods årstallet 1920 – udført i foråret 1919, og det blev opsat i september 1919 på Tarm Realskole. Det skete på initiativ af en kunstinteresseret skolebestyrer, S. Madsen-Mygdal. I sin festtale ved afsløringen udtalte han, at man undertiden kan være for forsigtig og gemme sin festglæde, så den bliver muggen (54). Det ville han ikke gøre, og i Tarm udtryktes derfor nu en taksigelse for den genforening, der først blev en kendsgerning trekvart år senere.

Kroupas relief er et af de første eksempler på, at Sønderjylland kunne lignedes ved en ung dreng. I den folkelige symbolik var begrebet den sønderjyske pige ellers helt indarbejdet. Men Kroupa har måske ikke kendt

Genforeningsmonumentet, Fælledparken i København. Det er udført af Axel Poulsen 1926–30 og viser den historiske begivenhed ved en enkelt symbolik, helt den samme som ligger bag Skovgaards afstemningsplakat. Axel Poulsen havde allerede i sin akademitid (1908–11) lavet skitsen som udkast til et sønderjysk monument, og dette viser, at forestillingen om fædrelandet som en kvinde var udbredt i tiden. (Foto: Museet på Sønderborg Slot.

begrebet, og i hvert fald har han formået at skabe lidt fornyelse i den nationale symbolik.

Det mere traditionelle motiv – moderen med den hjemvendte datter – blev anvendt på et af Carlsbergfondet bestilt genforeningsmonument. Det er udført af billedhuggeren Axel Poulsen 1926–30 og opstillet i Fælledparken i København (se ovenfor).

Her viser han sine evner som monumental billedhugger og udnytter den enkle symbolik fint. Hans idé ligger helt i forlængelse af Henrik Pontoppidans digt om »en røvet Datter, dybt begrædt, er kommen frelst tilbage«. Stilen er blandet. Moderen er ikke en skjoldmø, men en draperet skikkelse, nærmest i florentinsk renæssance, mens pigen er naturalistisk (55). Monumentet er meget anseeligt, idet sokkel og gruppe måler over 8 meter i højden. En stor begivenhed har man villet minde med et – også i størrelse – betydeligt kunstværk. Trods de store dimensioner er det lykkedes

billedhuggeren »at fastholde følelsen«, og de to figurer giver på intim vis udtryk for inderlighed, tålmod og alvor.

Moderen er rank, højbåren og dog mild, mens datterens holdning og ansigt afspejler lidelsen og den undertrykte gråd (56). Det er en simpel, umiddelbar forståelig beretning. I modsætning til mange andre nationale monumenter kan dette bære at stå alene, og man behøver ikke at kende anledningen til at værdsætte monumentet. Det kan leve på det menneskelige og karakterfulde indhold – omend dets placering i Fælledparken ikke er helt heldig.

Axel Poulsen udførte senere et andet monument med tilknytning til Sønderjylland. Det var mindesmærket over den sønderjyske politiker H.P. Hanssen, som blev opstillet i Aabenraa, hvor han boede i hovedparten af sit liv (s. 149). Konkurrence om monumentet fandt sted i 1938, men på grund af krigen blev monumentet først færdigt i 1946 og indviet det følgende år.

Det er en symbolsk fremstilling med en figurgruppe med en ung søn og hans mor. H.P. Hanssen mindes kun ved en portrætmedaljon og en indskrift på soklen. Figurgruppen giver indtryk af H.P. Hanssens sønlige, tjenende sind og hans kamp for moderlandet. Samtidigt kan monumentet opfattes som udtryk for den stærke udholdenhed og det faste danske sindelag, som prægede hovedparten af nordslesvigerne under fremmedherredømmet. Det er således i højere grad et monument over den danske bevægelse i Sønderjylland end over den mand, der var dens ledende kraft i årene op mod og under første verdenskrig. Moderen er her ikke en forfinet højbåren skikkelse som på samme kunstneres genforeningsmonument. Materialerne er også helt forskellige. Det er anvendt bornholmsk granit i Aabenraa, mens mor og datter i Fælledparken er af bronze.

Selvom formsproget i de tre her nævnte mindesmærker er af helt forskellig karakter, så er det centrale symbol alligevel ens: Fædrelandet fremtræder som en stærk og dog mild kvinde.

Mor Danmark under og lige efter Anden Verdenskrig

Kriser og krige fremmer altid det nationale beredskab, og det kan derfor ikke undre, at den nationale symbolik fik en kraftig opblomstring under Anden Verdenskrig. Det startede allerede i 1940, hvor Mogens Lorentzen skrev en sang, der blev uhyre populær. Det var »Mor-Danmark-sangen«, som den ofte kaldes:

»Der er et land, som dårligt kan bli' meget mindre,
dog synes det os stort og milevidt:

H. P. Hansen-monumentet i Aabenraa. Udført af Axel Poulsen i besættelses-årene. Hovedvægten er lagt på den symbolske fremstilling, og H. P. Hanssen er kun mindet med en portrætmedaljon og en indskrift på soklen. Selve figurgruppen viser en Mor Danmark og hendes søn, og den skal give indtryk af H. P. Hanssen – og alle dansksindede sønderjyders – tjenende sind overfor moderlandet. Moderen er præget af alvor, men der er også liv og kraft i hende. Det vil være naturligt at lave et sejrsmonument om den danske kamp, som var ført til

ende, men moderen giver ikke udtryk for nogen sejrstolthed, men rolig alvor. (Foto fra Institut for Sønderjysk lokalhistorie, Aabenraa).

Som grønne somre følger efter hvide vintre
 så skifter spøg med alvor, barsk med blidt,
 der er en fin kontrast i Skagens strande
 og Dyrehavens bøgepragt.

Og derfor har det land blandt alle lande for os,
 som kender det, en egen Magt . . .

Mor Danmark« (57).

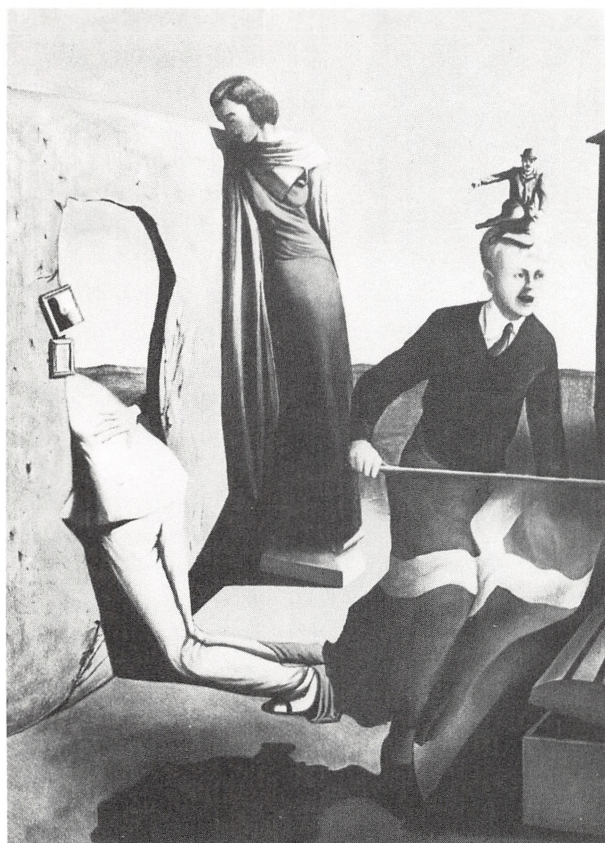
Sangen blev sunget ved det første egentlige alsangsstævne i Østre Anlæg i Ålborg i sommeren 1940 og er sikkert valgt af mødearrangøren pastor

Bang. Fra dette møde spredtes alsangen til hele landet, og dermed også den nye fædrelandssang »Mor Danmark«. Den hurtige folkeyndest skyldtes sikkert, at sangen kunne opfattes som et vidnesbyrd om, at også samtiden kunne yde et bidrag til den danske sangskat. Dens stilfærdige tone passede fint til stemningen i det første besættelsesår, og dens fremhævelse af landets lidenhed og ubetydelighed syntes at indeholde en indirekte forklaring på, hvorfor det var bedst at bøje sig for overmagten.

Det meget beskedne og jordnære fædrelandsbillede, som fremmanes i »Mor Danmark« kunne imidlertid kun slå an for en kortere periode. Sangen mistede sin popularitet før krigen var omme, og den nåede ikke at få det gyldne stempel, dvs. en optagelse i Højskolesangbogen. Det ville ellers have været naturligt at medtage den ved revisionen i efterkrigsårene, men da var grænsekampen endnu i gang, og for mange var det ikke længere et ideal med et fædreland »der dårligt kan bli' meget mindre«. På dette tidspunkt drømte mange – også højskolefolk – om at rykke grænsepælene mod syd og åbne døren til vor mors gård for de mange sydselsvigere, der havde *erkendt* deres danskhed, som det hed i samtidens sprogbrug. Ved den omfattende revision af højskolesangbogen i 1951 blev der optaget ialt 18 sange med tilknytning til Anden Verdenskrig. Det var første gang en aktuell begivenhed afspejlede sig så stærkt i sangbogen (58), men plads til Mor Danmark-sangen blev der ikke.

Fædrelandet blev i besættelsesårene et levende begreb for mange – også for folk, der ikke tidligere havde regnet sig for patrioter. Maleren Wilhelm Freddie udførte således i 1941 et billede med titlen »Pro Patria« (s. 151). Det viser fædrelandet i form af en sørgende kvinde, og i forgrunden en mand, der løber bort med det dannebrog, som han netop har frarøvet fra hende. Det er en surrealistisk fremstilling i lighed med Freddie's øvrige kunst, men hans brug af de kendte symboler kan tolkes som, at *heller ikke han* var ligeegyldig overfor det, der skete i landet omkring ham. Freddie gik iøvrigt ind i kampen mod nazismen i lighed med de fleste fra den surrealistiske gruppe i Frankrig, og i 1944 måtte han flygte til Sverige (59).

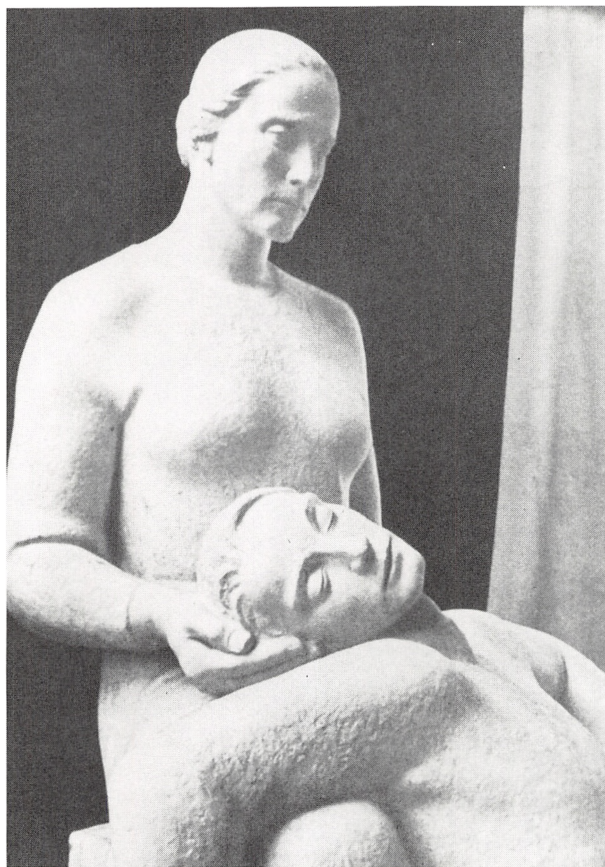
Lige efter Befrielsen, i sommeren 1945, blomstrede den retoriske patriotisme, og man fremmanede talrige billeder af det voldsramte, sorgtyngede *kvindelige* fædreland. De største retoriske højder blev nået af den konservative ordfører, højesteretssagfører Henning Hasle ved forelæggelse af straffelovstillægget, dvs. de love med tilbagevirkende kraft, som gjorde det muligt at straffe folk, der havde handlet til fordel for besættelsesmagten. Ved straffelovens 1. behandling i folketinget begrundede Hasle den bl.a. med disse ord: »I dette Øjeblik, hvor Danmark rejser sig igen, blodigt efter Bøddelhænders Jerngreb, taarevædet ved hundreder af Sønners og Døtres Død, Lemlæstelse og Tortur, blussende af Harme over Voldsdaad og

Pro patria. Maleri af Wilhelm Freddie 1941. Den sørgende Mor Danmark er her berøvet sin vigtigste attribut, Dannebrog, som herren i forgrunden løber bort med. Som i alle Freddie's billeder er flere tolkninger mulige. (Maleri i privateje, gengivet efter katalog fra Arne Bruun Rasmussen nr. 387).

Niddingsfærd, i denne Stund er det ikke muligt at vise Mildhed« (60). Disse ord må have givet tilhørerne klare associationer til digtene om Danmark efter 1864, især Paludan-Müllers »Brat af Slaget rammet«.

Det var dog ikke alle, der vedholdende stak i et forældet, nationalt billedsprog. Der var forsøg på at forny fædrelandssymbolikken, uden dog at opgive forestillingen om Danmark som vor allesammens Moder. Billedhuggeren Axel Poulsen udførte kort tid efter 9. april 1940 en skitse til et gravmæle over de faldne soldater, og under indtryk af hændelserne den 29. august 1943 bearbejdede han denne skitse med henblik på at udføre et nationalt monument over de faldne. Disse forarbejder var årsag til, at han i sommeren 1945 af regeringen blev udpeget til at lave et monument til den planlagte mindelund i Ryvangen ved Hellerup, hvor mange modstandsfolk var blevet henrettet. En del modstandsfolk, især kredsen omkring »Frit Danmark«, protesterede imidlertid heftigt, fordi de mente, at Axel Poulsens udkast »var ikke et monument for dem, der havde

Ryvang-monumentet, udført af Axel Poulsen 1945–47. Det var det fjerde, nationale monument, hvor billedhuggeren lader fædrelandet fremtræde i en moder-skikkelse. I dette tilfælde er det en pieta, en sørgende mor, der sidder ved sin søns lig. I modsætning til alle de valkyrier og skjoldmøer, som hidtil har præget den nationale kunst, har vi her en hverdagskvinde. Hun er en almindelig mor, sørgende, men ikke knust. I lighed med skjoldmøerne har hun værdighed, rankhed og styrke – også i modgangen. (Foto fra kunstnerens atelier).

sejret i kampen, men et sørgemonument« (61). Denne kritik fik dog ingen virkning, da regeringen fastholdt ønsket om at lade Axel Poulsen udføre arbejdet. Kritikken havde på sin vis ret: Det blev ikke noget sejrsmonument, men de fleste enedes efterhånden om, at det var rimeligt at mindes de faldne med et sørgemonument i Ryvangen og at opstille et monument for modstandsbevægelsens sejr andetsteds.

Imidlertid blev et egentligt sejrsmonument aldrig til noget. Modstandsbevægelsen var ikke en homogen forsamling af mænd og kvinder, der havde fælles holdninger til deres fædrelands fremtid. Det var kun den fælles fjende, nazismen, som for en tid havde kunnet overskygge de store indbyrdes forskelle mellem modstandsgrupperne. Derfor blev det også en umulig opgave at lave et sejrsmonument. Hvem begyndte kampen, hvem

førte den til ende og ved hvis hjælp? Disse spørgsmål blev påtrængende, hvis der skulle udføres et stort nationalt monument, og klogeligt holdt man sig da til Axel Poulsens monument over de faldne. Alle grupperinger i modstandsbevægelsen kunne være fælles om sorgen over de faldne, men der kunne ikke skabes enighed om glæden over sejren.

Monumentet blev en pieta, en sørgende mor ved sin søns lig (s. 152). Det er en figurgruppe i granit, som er meget stærk i sit udtryk for følelse. Moderen er helt forskellig fra forrige århundredes Mor Danmark. Her er ingen højbåren kongebrud eller fornem kvindeskikkelse eller en florentinsk renæssanceskikkelse som i samme kunstners genforeningsmonument. Moderen i Ryvangen er i holdning og fremstilling en hverdagskvinde, men samtidigt fornemmer man, at hun er inkarnationen af alle Danmarks sørgende mødre og et udtryk for hele landets sorg over krigsårenes ofre og ondskab. Mor Danmark er i denne udformning stilfærdig og resigneret, men også stærk og rank. Hun er ikke skjoldmø, men måske har hun engang været det. Hun har gennemlevet et livs sejre og nederlag og er, trods det sidste tab, ikke knust.

Med dette monument af Axel Poulsen er det slut med udførelsen af større nationale monumenter i Danmark. Tiden var løbet fra arbejder af denne type. Det nationale blev noget, man stuede godt af vejen, da man hoppede på den industrielle udvikling efter krigen. Det er derfor ikke i lyrik, eller i maleri – eller billedhuggerkunst, at vi skal finde eksempler på Mor Danmark i efterkrigsårene. Det er næsten kun i satiren, at hun overlever som symbol og kvindetype.

Mor Danmark i satiren

I nutiden bruges Mor Danmark næsten kun i satiren. Traditionen for at anvende den allegoriske kvindeskikkelse satirisk går tilbage til begyndelsen af 1900-årene. Alfred Schmidt tegnede således Nina Bang som »Danmarks Moder« i Klodshans i 1926 (s. 154). Det er en elskværdig satire, hvor den daværende undervisnings- og kirkeminister skrider gennem kornet med sværd i hånd og Dannebrog over skulderen. Pointen ligger i beskuerens viden om Nina Bangs holdning til Gud, konge og fædreland.

En Mor Danmark i en lidt anden udgave tegnede Arne Ungermand i september 1946 til dagbladet Politiken. Det var en fortrinlig fremstilling af opinionens opfattelse af Danmarks muligheder for en grænseflytning. John Bull er fremstillet som en slagter, der holder kødet (= Jylland) frem for den lidt ubeslutsomme kvinde, Mor Danmark, og spørger hende, hvor han skal skære (fig. 31). Danmark havde næppe så store valgmuligheder som billedet

Danmarks Moder, karikatur af Nina Bang, udført af Alfred Schmidt 1926. Nina Bang var Danmarks første kvindelige minister, Socialdemokratisk undervisningsminister 1924–26. Hun var kendt for sine skarpe holdninger overfor Gud, konge og nationalisme. (Foto efter Erling Nielsen: Dansk lune, 1926).

foregiver, men det illustrerer fint de overdrevne forestillinger, der rådede i betydelige dele af den danske befolkning (62).

Også Bo Bojesen har flere gange brugt Elisabeth Jerichau-Baumanns kvinde som udgangspunkt for satirer over fædrelandets skæbne. En af de nyere fremstillinger er i Blæksprutten 1979. Her ses det gældstyngede Mor Danmark på operationsbordet, hvor kirurgerne er i færd med blodtransfusioner. Ingen er i tvivl om, at det er fædrelandet som lægerne er i færd med at udøve deres kunstgreb på, men beskueren må være i alvorlig tvivl om nytten ved indgrebet (s. 156).

Fra 1982 er et digt i dagbladet Vestkysten, et læserbrevsindlæg, der vil gøre op med den nye regerings økonomiske indgreb:

»Nu skal moder Danmark sminkes,
nu skal hun vise et godt ansigt udadtil.

Rask Beslutning

„Say when!“

Rask beslutning:
»Say when!«. Sati-
risk kommentar til
grænsedebatten i
1946 af Arne Unger-
mann bragt i Politi-
ken. Mor Danmark
overvejer, hvor slagte-
ren John Bull skal
lægge snittet på Jyl-
land. Mor Danmark
er forsynet med de
klassiske attributter,
selvom kornmarken
er reduceret til nogle
få strå i rigsvåbenet.
(Foto efter original-
tegning i privateje).

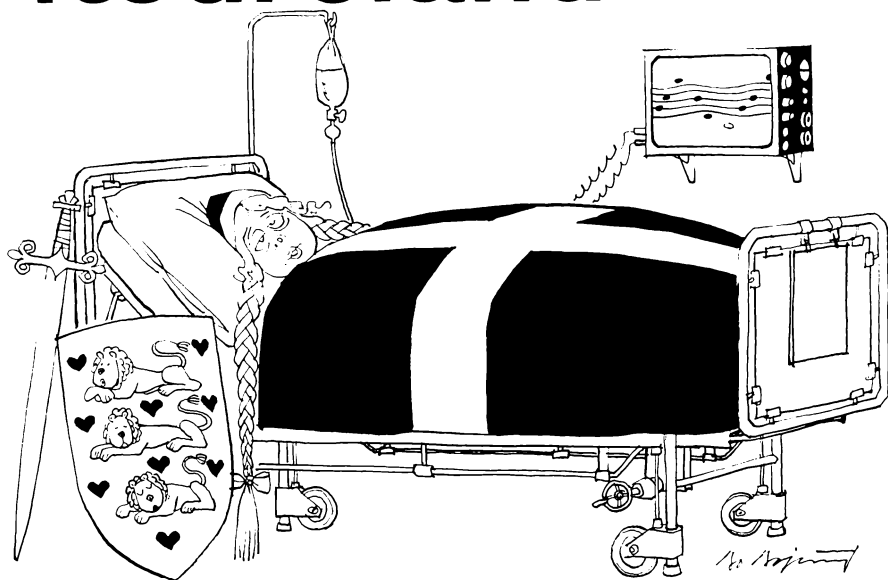
Nu skal hun vise, at hun er i stand til at fornægte sig selv.
Nu bliver moder Danmark først rigtigt solgt.

Mænd der skammer sig ved at se
hende i øjnene,
hendes blik.

Nu skal hun shines op,
men hvor længe holder sminken?
Den ydre facade.

Mange af hendes børn vil lide,
under det, som sker . . .« (63).

Oh, fædreland

Oh, fædreland. Tegning af Bo Bojesen, der med få streger kan gøre det klart for betragteren, at fædrelandet er stedt i nød. Tegneren viderefører traditionen på elegant vis. (Fra Blæksprutten 1979).

Tonen i disse rimløse strofer kan minde om harmen i digtene fra 1864. Man vredes på fædrelandets vegne, ynkes over hendes børn, og skurkene er – som i 1864 – den lovligt valgte danske regering. Det mest spændende ved dette indlæg er, at det viser, at venstreoppositionen tilsyneladende har taget de gamle fædrelandssymboler til sig og formår at bearbejde dem og bruge dem i den politiske kamp. Symbolerne blev skabt og anvendt af borgerskabet i forrige århundrede, hvor der fremsførtes et fædrelandsbillede, kemisk rensat for sociale modsætninger mellem befolkningsgrupperne.

Og lidt af det samme er oppositionen på vej til i dag, når man gennem brug af de gamle slagkraftige symboler fremsfører helt éntydige forklaringer på komplicerede, økonomiske sammenhænge. Som et eksempel på dette kan nævnes SiD's annonce i dagbladet Aktuelt 1. maj 1986 (fig. 33). Her ses det sorte firspand i færd med at trække Mor Danmark i afgrunden.

DET SORTE FIRSPAND

trækker Mor Danmark i afgrunden

Stop dem!

De ødelægger vores velfærdssamfund

De har undergravet almindelige lønmodtageres levestandard

De har udhulet værdien af dagpenge

De har skaffet kapital-ejerne større fortjenester end nogensinde tidligere i Danmarks-historien

De har lavet rekord-underskud på betalings-balancen

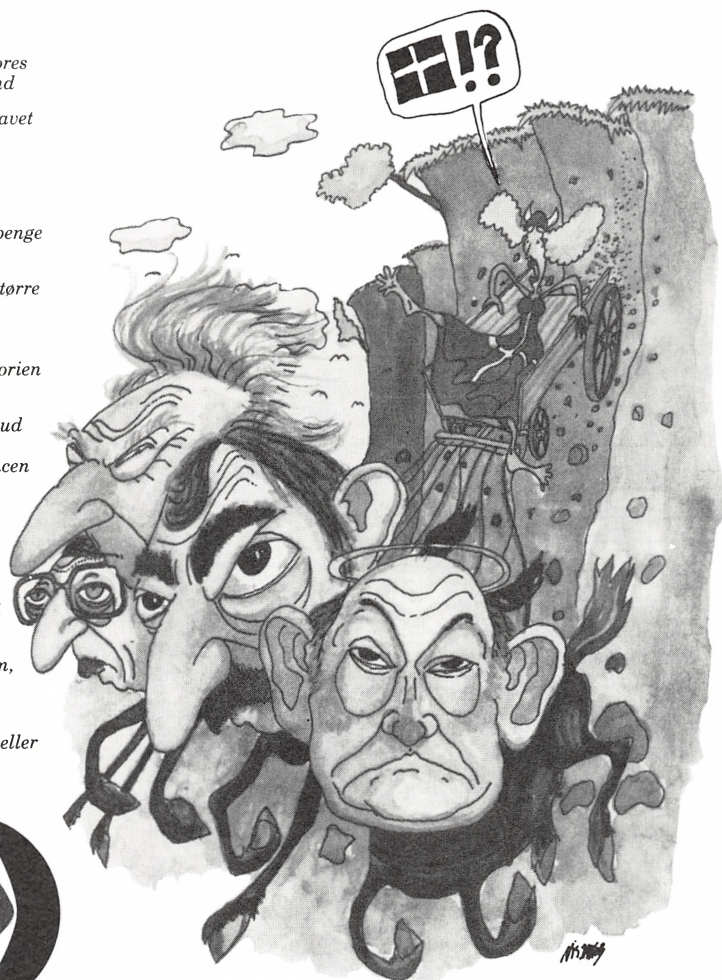
Det vil vi:

35 timers arbejdsuge

Solidaritet med de svageste

Pensions-reform, der giver tryk alderdom

Garanti for job eller uddannelse til alle unge

Det sorte forspand kører Mor Danmark i afgrunden. I denne helsides annonce fra Specialarbejderforbundet ses Mor Danmark i vognen, der kører løbsk. Hun er karakteriseret ved en flagkjole og en hornet hjelm – i lighed med nutidens opfattelse af vikinger. Tegneren forsøger at bearbejde den nationale symbolik, men er ikke fortrolig med formen. (Fra Aktuelt 1. maj 1986).

Billedet er ledsaget af en tekst, der skal belægge påstanden med bevis: Firspandet ødelægger vores velfærdssamfund, og det har lavet rekordunderskud på betalingsbalancen. Mor Danmark er her gengivet i en fri bearbejdelse og er først og fremmest karakteriseret ved sin Dannebrogskjole. På hovedet bærer hun – som de klassiske valkyrier – en hjelm, men vingerne er udskiftet med horn som på hjelmene af de vikingefigurer, der sælges som turist-souvenirs. Alt i alt er gengivelsen et sammensurium, der viser, at en del venstrefløjsaktivister (endnu?) ikke er fortrolige med den nationale symbolik, selvom den siden EF-afstemningen i 1972 er blevet flittigt brugt.

Sammenfatning

Denne vandring gennem udvalgte dele af dansk kunst og litteratur har vist et nært samspil mellem ord- og billedkunst, som ofte bliver overset. Samtidig har gennemgangen også søgt at vise, at der er en forbløffende livskraft i den valkyrie eller skjoldmø, som Elisabeth Jerichau-Baumann for 135 år siden skabte over samtidens litterære begreb. Trods et gradvis friere forhold til udgangspunktet er typen dog umiskendelig den samme – *en valkyrie med germanske formødre*. Det er et billede, som fra det blev skabt, frem til nutiden har været skældt ud og latterliggjort af den officielle kunstkritik, og alligevel har billedet kunnet overleve og har været udgangspunkt for et så livskraftigt symbol. Dette må til slut rejse et spørgsmål om, hvad der giver symboler bærekraft. Spørgsmålet skal ikke besvares i denne sammenhæng, men det synes påtrængende i en tid, hvor det nationale skyts igen føres frem i beredskabsstilling.

Så er det opbyggeligt at erindre sig, at noget af det mest danske, inkarnationen af fædrelandet, blev skabt af en indvandrer, som aldrig blev helt accepteret.

Litteratur:

- Abildgaard, Nicolai: Til mine Landsmænd. Kbh. 1785
Andersen, Lise Præstgaard: Skjoldmøer – en kvindemyte. 1982
Bak, Karl: Højskolesangbogens historie. Et bidrag til den grundtvigske folkehøjskoles historie. Odense 1977
Bekker-Nielsen, Tønnes, m.fl.: Stykkevis og delt. Århus 1986
Bligaard, Mette (red.): Fædrelandshistoriske billeder. Udstillingskatalog fra Frederiksborg-museet. 1978.
Brandt, Frithiof: Axel Poulsen. Kbh. 1947
Bredsdorff, Chr.: Paa Feltfød. Kbh. 1911
Brøgger, Stig (red): Danmarksbilleder. Udstillingskatalog fra Sophienholm. Kbh. 1977
Bøgh, Jørgen: Sønderjyske Digte og Sange. Kbh. 1947

Julemærket 1920. *Mor Danmark i skikkelse af Skjoldmødre modtager den sønderjyske pige, der skænker hende det ene af Gallehus-guld-hornene. (Tilh. Museet på Sønderborg Slot).*

- Clausen, J. og P.Fr. Riis (red): Biskop Jørgen Swane og hans hustru Magdalene, f. Bruun. I serien Memoirer og Breve, bd. 43, Kbh. 1925
- Clausen, J. og P.Fr. Riis (red): Fr. G. Knudtzens Ungdomsdage. I serien Memoirer og breve 49, Kbh. 1927
- Cour, Vilh. la: Fædrelandet. Kbh. 1913
- CRAS, kunsttidsskrift, nr. 1, 1973
- Dansk kunsthistorie, bd. 3 og 4, Kbh. 1972 og 1974
- Den danske Sang. Sange og salmer for skole og hjem. Kbh. 1965
- Dietrichsen, L.: Svundne Tider. Christiania. 1899
- Fink, Troels: Almanakkens bagside (I: Sprogforeningens Almanak 1980).
- Folkekalender for Danmark. 1854. Nytryk Strandbergs Forlag 1977
- For hundrede år siden: Danmark og Tyskland 1869-1900. 1-2. Udstillingskatalog. Kbh., Århus, Kiel, Berlin. 1981
- Frederiksen, Bjarne: Danmarks Sydslesvigpolitik. Efter det tyske sammenbrud i 1945. Kbh. 1971
- Grundtvig, N.F.S.: Trøstebrev til Danmark. Kbh. 1864
- Hahn, Bertha: Minder fra Sønderborg og Als 1850-70. Kbh. 1913
- Hobsbawn, Eric: Mass-Producing Traditions: Europe 1870-1914 (I: Hobsbawn, Eric & Terence Ranger (Ed): The Invention of Tradition. Cambridge 1983. s. 263-307.
- Højskolesangbogen, 13.-16. udgave. Odense 1939-1974
- Jensen, Jensine: Løvspring. 1919
- Jerichau-Baumann, Elisabeth: Ungdomserindringer. Kbh. 1874
- Jerichau-Baumann, Elisabeth: Brogede Rejsebilleder. Kbh. 1881
- Karstensen, Kr.: Gamle og nye Sange til Brug i Skolen og Livet. Samlet med særligt Henblik paa det danske Folk i Sønderjylland. 1851

Kraft, Emma: Brogede Blade. 1905
 Liljefalk, Axel og Otto Lützen: Vor sidste Kamp for Sønderjylland. 1904
 Lund, Axelline: Spredte Erindringer Hjemmefra og Udefra. 1917
 Nellemann, A. (red): Vejle Amts Aarbog 1978. Kolding 1978
 Paulsen, John: Nye Erindringer. 1901
 Poulsen, Hanne: Gallionsfigurer og ornamenter på danske skibe og i danske samlinger. Kbh. 1976
 Sass, Else Kai: Kvinden i Kunsten (I: Lisbeth Hindsgaul og Kate Fleron: Kvinden i Danmark) 1942
 Schmidt, Aug. F.: Edvard Lemcke. Haderslev 1944
 Skovmand, Roar (red): Dansk Nationalfølelse. Kbh. 1941
 Svendsen, Nicolai og Svend Thorsen: Tiende Februar. Kbh. 1939
 Sørensen, Marie Louise Stig: Føie Oldtidskraft til Nutidens Kløgt. (I: Stofskifte. Tidsskrift for Antropologi, nr. 13, s. 35-45) 1986
 Titel, Lutz: Das Niederwalddenkmal 1871-1883. Hildesheim 1979
 Vejlager, Johannes: Genforeningsmindesmærkernes historie. Kolding 1939
 Westergaard, Hanne: Den norrøne tradition (I: Kataloget Islandske håndskrifter og dansk kultur) Kbh. 1965

Noter:

1 Lise Præstgaard Andersen: Skjoldmøer – en kvindemyte. Kbh. 1982, s. 14 og 158-59.
 2 Lise Præstgaard Andersen: Skjoldmøer – en kvindemyte. 1982, s. 45. 3 Hanne Westergaard: Den norrøne tradition i dansk kunst. (I: Islandske håndskrifter og dansk kultur. Udstillingskatalog. Kbh. 1965). 4 Biskop Jørgen Swane og hans hustru Magdalene, født Bruun. Serien Memoirer og Breve, bd. 43, 1925, s. 23. 5 Komponisten var juristen P.E. Rasmussen, Farum. Han indsendte melodien til A.P. Berggreen, som i 1841 lod den trykke som nr. 1 i værket »Melodier til fædrelandshistoriske Digte«. 6 Jørgen Bøgh: Sønderjyske Digte og Sange. 1947, s. 13. 7 Roar Skovmand: Dansk Nationalfølelse. 1941, s. 39. 8 I højskolesangbogen bringes i dag kun et uddrag af digtet. 9 Trykt i »Kvædinger« 1815. Se også Vilh. la Cour: Fædrelandet. 1913, s. 118f. 10 Vilh. la Cour, 1913, s. 135. 11 Denne sang »Det er hel underligt et sprog« har været med i højskolesangbogen indtil 14. udg. 1951. 12 Se Mette Bligaards indledning i kataloget Fædrelandshistoriske billeder. Frederiksborgmuseet. 1978, s. 9-24. 13 N.A. Abildgaard: Til mine landsmænd. Kbh. 1785. 14 Godsarkivet er i landsarkivet for Nørrejylland, nr. b 380, løbenr. 341. 15 Jvf. tegning fra 1929, gengivet i Vejle Amts Aarbog 1978, s. 10. Se også artikel i Horsens Folkeblad 19.8.1963. 16 Elisabeth Jerichau-Baumann: Ungdomserindringer. Kbh. 1874, s. 125. 17 Udtalelser af maleren Cornelius, her citeret efter Else Kai Sass: Kvinden i Kunsten. (I: Lisbeth Hindsgaul og Kate Fleron (red): Kvinden i Danmark) 1942, s. 709. 18 Ungdomserindringer. 1874, s. 125. 19 Frederiksborgmuseet har en række arbejder af Elisabeth Jerichau-Baumann, 10 portrætmalerier og 3 tegninger. 20 Emma Kraft: Brogede Blade, Kbh. 1905, s. 275 og 278. 21 Emma Kraft, s. 279. 22 L. Dietrichsen: Svundne Tider. Christiania 1899, s. 270. 23 Dietrichsen, s. 276. 24 Dietrichsen, s. 270. Episoden findes i en variation i John Poulsen: Nye Erindringer. Kbh. 1901, s. 13-14. 25 H.C. Andersen i: Folkekalender for Danmark 1854, s. 87. 26 Erik Zahle i Dansk Biografisk Leksikon XI, 1937, s. 558. 27 Fr. Knudtzon: Ungdomsdage. Memoirer og Breve, bind 49 1927, s. 231. 28 Elisabeth Jerichau-Baumann: Brogede Rejsebilleder. 1881, s. 58. 29 Gamle og nye Sange til Brug i Skolen og Livet, samlet med særlig Henblik på det danske folk i Sønderjylland (1851). 30 Lembecke nævner ikke Karstensen i sine erindringer, hvor han fortæller om sangens tilblivelse. Se Aug. F. Schmidt: Edvard Lembecke, 1944, s. 71. 31 Trykt i Folkekalender for Danmark 1854, s. 121. Nytryk, 1977. 32 Chr. Bredsdorff: Paa Feltfod. Kbh. 1911. 33 Bredsdorff, s. 50.

Nødpengeseddel, Gramby kommune 1920. *Mor Danmark, en solid kone i slagkjole, rækker ud efter begge de sønderjyske piger (= zone 1 og 2), mens Christian X holder fast i statsminister Zahle for at hindre denne i at gribe ind. Det er en meget politisk kommentar til påskekrisen. (Tilh. Museet på Sønderborg Slot).*

34 Digtet hedder »Dannevirke forladt« og findes bl.a. i Jørgen Bøgh: Sønderjyske Digte og Sange (1947) s. 107-08. 35 N.F.S. Grundtvig: Trøstebrev til Danmark. 1864, s. 10 og 15. 36 Bøgh, s. 29. 37 Her gengivet efter Nic. Svendsen og Sv. Thorsen: Tiende februar, 1939, s. 100. 38 Her citeret efter Bøgh, 1947, s. 207. 39 Bertha Hahn: Minder fra Sønderborg og Als. 1850-70. (Kbh. 1915), s. 99. 40 Note til gengivelsen i Højskolesangbogen, 13. udg., 1941, s. 879. Det blev trykt i Jensine Jensens digtsamling Løvspring i 1919. 41 Findes bl.a. på Koldinghus i denne udgave. 42 Axel Liljefalk og Otto Lützen: Vor sidste Kamp for Sønderjylland, 1904, s. 110. 43 Hanne Poulsen: Gallionsfigurer og ornamenter på danske skibe og i danske samlinger, 1976, s. 140. 44 Marie Louise Stig Sørensen: Føje Oldtidens Kraft til Nutidens Kløgt. (I: Stofskifte, Tidsskrift for Antropologi, nr. 13, 1986). 45 Vdr. Skibelund, se Tønnes Bekker-Nielsen: Skibelund krat – et grundtvigiansk nationalmonument. (I: T. Bekker-Nielsen, m.fl.: Stykkevis og delt. Århus. 1986, s. 126-131). 46 Brockhaus Enzyklopädie, bd. 7, s. 166, Wiesbaden 1969. 47 For hundrede år siden: Danmark og Tyskland 1864-1900. Modstandere og naboer. Udstillingskatalog. Kbh. 1981, bd. 2, fig. 8 (upagineret). 48 Lutz Titel: Das Niederwalddenkmal 1871-1883. Hildesheim 1979, s. 109. 49 Ulrich Bischoff: Nationale mindesmærker i Tyskland – politiske bygningsværker som historiens vidner. (I: For hundrede år siden, bd. 2, s. 60). 50 T. Vogel-Jørgensen: Bevingede ord. 5. udg. Kbh. 1975, s. 630. 51 Trykt i Ude og Hjemme, 25. dec. 1918. 52 Fra avisen Dannevirke, 11.2.1920. 53 Henrik Bramsen i Dansk Kunsthistorie, bd. 5, 1975, s. 124. 54 J. Vejlag: Genforeningsmindesmærkernes historie. 1939, s. 472. 55 Henrik Bramsen, s. 124. 56 Frithiof Brandt: Axel Poulsen, 1947. s. 25. 57 Citeret efter: Den danske sang. Sange og salmer for skole og hjem. 1965, s. 228. 58 Karl Bak:

Højskolesangbogens historie. 1977, s. 97. 59 Søren Møller: Noget om surrealismens historie. (I: CRAS, nr. 1, 1973, s. 8) og Dansk biografisk leksikon, bd. 1, 1980, s. 523. 60 Ditlev Tamm: Retsopgøret efter besættelsen, bd. 1, 2. udg., Kbh. 1985, s. 126. 61 Frithiof Brandt: Axel Poulsen, 1947, s. 62. (Min kursivering i citatet.) 62 Bjarne W. Frederiksen: Danmarks Sydslesvig-politik. Efter det tyske sammenbrud i 1945. 1971, s. 73f. 63 Dagbladet Vestkysten, 2.11.1982.

Deutsche Zusammenfassung Mutter Dänemark, Walküre, Schildjungfrau und Vaterlandssymbol.

»Mutter Dänemark« ist ein Vaterlandssymbol, das alle Dänen kennen. Es ist eine aufrechte, hübsche Frau mit altnordischem Schmuck um Stirn und Hals, die ein Schwert und den Danebrog trägt, während sie durch ein reifes Kornfeld schreitet. Es kann als widersprüchlich anmuten, dass das *Vaterland* eine Frau ist, wenn auch sowohl kriegerisch als anziehend. Der Artikel versucht nachzuforschen, wann das Mutter-Dänemark-Symbol entstanden ist, und wie es synonym mit Vaterland wurde.

Das klassische Mutter-Dänemark-Bild wurde 1850-51 – angeregt durch den Dreijährigen Krieg – von der in Polen geborenen, deutsch ausgebildeten Malerin Elisabeth Jerichau-Baumann gemalt, die in Rom den dänischen Bildhauer J.A. Jerichau heiratete, mit dem sie 1849 nach Dänemark zog. Es war also eine Einwanderin, die nach einem nur einjährigen Aufenthalt in Dänemark das Mutter-Dänemark-Symbol schuf. Sie kann es aber nur, indem sie sich auf eine schon existierende Tradition stützt. Deshalb nimmt der Artikel seinen Ausgangspunkt in der Vaterlandssymbolik am Ende des 18. Jahrhunderts und bezieht auch Walküren und Schildjungfrauen mit in die Untersuchung ein, weil Mutter-Dänemark ganz eindeutig zu dieser Kategorie von anziehenden Frauen gehört.

Der Artikel beschreibt nun die weiblichen Vaterlandssymbole in der dänischen Literatur und der bildenden Kunst bis zum Dreijährigen Krieg und zeigt, wie – besonders durch die Dichtung von N.F.S. Grundtvig – das Bild von Dänemark als einer Frau »mit Heldenmut in ihrer Schildjungfraubrust« entsteht. Dieses ist die Auffassung, die Elisabeth Jerichau-Baumann bildlich in ihrem Gemälde »Dänemark« darstellt. Als sie im Jahre 1849 nach Dänemark zog, bekam sie auch Anschluss an die Grundtvigschen Kreise, und es erscheint naheliegend, dass ihr Gemälde »Dänemark« von Grundtvigs vaterländischen Liedern beeinflusst ist. Das Bild ist jedoch in seinem malerischen Ausdruck eindeutig deutsch, von der Geschichtsmalerei der Düsseldorfer-Schule geprägt, und die Frau ist der Prototyp einer Walküre oder Schildjungfrau, d.h. einer bewaffneten, tatkräftigen, kriegerischen Frau. In der altnordischen Literatur gibt es zahlreiche Beispiele von Walküren, und in Deutschland war dieser besondere Frauentyp mit der germanischen Renaissance modern geworden. Die Vorliebe der Romantiker für die Vergangenheit trug dazu bei, das Interesse für die nordische Mythologie und Literatur festzuhalten. Man zeichnete und malte Walküren, man schrieb Tragödien, in denen sie auftraten. Der starke, anziehende Frauentyp war also um das Jahr 1850 modern.

Die Darstellung von Dänemark als Walküre fand keine Anerkennung bei den führenden Kunstkritikern in Dänemark, die Elisabeth Jerichau-Baumanns Kunst als nicht-national bezeichneten. Andererseits wurde das Bild in weiten Kreisen der Bevölkerung sehr beliebt, und das Gemälde wurde von dem damals führenden Kunstmäzen, dem Brauereibesitzer Carl Jacobsen gekauft.

Der Rest des Artikels schildert, wie das »Mor Danmark« (»Mutter-Dänemark«)-Symbol in der dänischen Literatur und bildenden Kunst fortlebt hat. Besonders in den ersten Jahren nach dem Krieg im Jahre 1864 wurde es häufig in Liedern verwendet, und bei der Wiedervereinigung von Nordschleswig mit Dänemark im Jahre 1920 kam es zu einer neuen Blüte sowohl in der Literatur als in der bildenden Kunst.

Jetzt wird Mor Danmark überwiegend in Satiren verwendet, und wir finden eine Reihe

Vedhæng i presset metal fra besættelses-årene. *De nationale symboler fik en kraftig opblomstring i tiden 1940–45. Der fremstilledes mange prydting som det lille vedhæng, der har været så prisbilligt, at alle Liebhabere havde råd. (Tilh. Museet på Koldinghus).*

von Beispielen dafür bei dänischen Zeitungszeichnern – zuletzt in der sozialdemokratischen Zeitung *Aktuelt* den 1. Mai 1986, wo eine der führenden Gewerkschaften die Regierung anklagt, weil sie »Mor Danmark« zugrunderichtet«.

Heute hat die Linksopposition die alten Vaterlandssymbole übernommen und gebraucht sie in dem politischen Streit. Die Symbole wurden im vorigen Jahrhundert von dem Bürgertum geschaffen, um ein Vaterlandsbild heraufzubeschwören, das ganz von sozialen Gegensätzen gesäubert war. Dieselbe Verallgemeinerung sehen wir heute bei der Verwendung von *Mor Danmark* von den Linksparteien.

Der Artikel weist auf die erstaunliche Lebenskraft des weiblichen Vaterlandssymbols hin, das vor 135 Jahren geschaffen wurde. Trotz der Unabhängigkeit von dem Ausgangspunkt ist es derselbe Typ – eine Walküre mit germanischen Vormüttern. Seit dieses Bild entstand, ist es bis zur Gegenwart von der offiziellen Kunstkritik lächerlich gemacht worden, aber dennoch hat es überleben können und ist ein lebenskräftiges Symbol geworden. Das muss schliesslich die Frage aufwerfen, was Symbolen Tragkraft gibt. Die Frage soll nicht in diesem Zusammenhang beantwortet werden, sie scheint aber dringend zu sein in einer Zeit, in der das nationale Geschütz wieder hervorgeholt wird.

Es ist erbaulich, sich daran zu erinnern, dass die als echt dänisch empfundene Verkörperung des Vaterlandes von einer Einwanderin geschaffen wurde, die nie ganz akzeptiert wurde. (Oversættelse ved kgl. translator Oluf Bach).

Dansk Folkekultur 1986

EN SELEKTIV BIBLIOGRAFI

Af Else Marie Kofod

Redaktionen afsluttet 1. februar 1987

I. BIBLIOGRAFI, HISTORIE, METODE

Bibliografi:

DANSK FOLKEKULTUR 1985. En selektiv bibliografi. Af Else Marie Kofod. FOLK OG KULTUR 1986 118–130.

DANSK HISTORISK BIBLIOGRAFI 1974/1976. Udg. af den danske historiske Forening og Dansk historisk Fællesforening, i samarbejde med Det kgl. Bibliotek. København 1986. 516 s.

DANSK SANGINDEKS. Register til sange for børn og voksne 1980/81–. Udg. af Bibliotekscentralen. Ballerup 1982–. Årgang 1984. 1985. 170 s.

EVENTYRINDEKS 1969/84. Udg. af Bibliotekscentralen. Ballerup 1985. 191 s. Årgang 1985. 1986. 104 s.

FRYDENDAHL, ELLEN: Et udvalg af litteratur om Holbæk Amt 1985. FRA HOLBÆK AMT 1986 67–74.

JACOBSEN, POUL: Registrant til Varde bys historie ca. 1850–1981. Udg. af Historisk Samfund for Varde og Omegn. Varde 1981. 434 s.

LANDBOERINDRINGER fra Viborg Amt – en oversigt. Udg. af Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Viborg Amt. Viborg 1986. 164 s.

LITTERATUR OM BORNHOLM 1985–1986. Ved Bornholms Centralbibliotek. BORNHOLMSKE SAMLINGER II. række 19. bind (1986) 205–213.

LITTERATUR OM HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1985–1986. Ved Jeppe Hansen, Det Nordjyske Landsbibliotek. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 75 (1986) 171–180.

NORDISK BIBLIOGRAFI for folkelivsforskere 1982. Udg. af NEFA Nordens dokumentationsudvalg. Viborg 1986. 192 s. (NEFA-dokumentation. Ny serie; nr. 8).

OVESEN, JAN: Antropologi og etnografi – en fagbibliografisk oversigt. Udg. af Dan-

marks Biblioteksskole. København 1986. 158 s.

RIBER CHRISTENSEN, ELISABETH: Bibliografi over dansk-amerikansk udvandrers historie. Den danske udvandring til USA fra 1840 til 1920 og den dansk-amerikanske historie til 1983. Udg. af Det Danske Udvandrerarkiv. Aalborg 1986. 243 s. (Udvandrerhistoriske studier; nr. 1).

ET UDVALG af historisk litteratur om Ribe Amt. FRA RIBE AMT XXIII:III (1986) 670–681.

VENDSYSSEL-LITTERATUR 1985. Ved Bodil Christensen. VENDSYSSEL ÅRBOG 1986 144–149.

VIBORG LITTERATUR 1985–86. FRA VIBORG AMT 1986 (Tillægshæfte) 9–11.

ÅRSBIBLIOGRAFI 1985. Udg. af Kontakttudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning. København 1986. 56 s.

Historie

ADRIANSEN, INGE: Knud Jensen – folke-mindeamaler og lokalhistoriker. En oversigt over hans indsamling og forfatterskab. NORDSLESVIGSKE MUSEER 13 (1986) 14–23. ill. Med en udvalgt bibliografi over Knud Jensens forfatterskab. (Artiklen er også publiceret i SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1986, nr. 11/12 420–429).

ADRIANSEN, INGE: Det rullende museum – et nyt museumsinitiativ i Sønderjylland. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1986, nr. 8 268–269.

BEVARINGSHÅNDBOGEN. Udg. af Statens Museumsnævn. Red. af Ole Alkærsgis ... København 1986. 605 s. ill.

BØGH, CHARLOTTE: Børn på museer. Kronik om resultaterne af en undersø-

- gelse om museernes tilbud til børn og unge. FOLKEMINDER. Meddelelser til medlemmerne af Foreningen Danmarks Folkeminder 1987, nr. 1 3–6.
- DIECKMANN RASMUSSEN, JØRGEN: Ti års indsamling af de folkelige bevægelses arkivalier. ARKIV 11, nr. 2 (1986) 75–100. ill.
- DJURSLANDS MUSEUM. Museumshistorie og vejledning til samlingerne. Udg. af Djurslands Museum/Dansk Fiskerimuseum. Grenå 1986. 65 s. ill.
- DRAGBO, PETER og Nina Fabricius: De kulturhistoriske bevaringsinteresser. S. 10–37 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- DYBDAHL, ANNEGRETE: Historisk vejviser. Organisationer, arkiver, biblioteker, specialsamlinger, museer, konserveringsanstalter, foreninger. Udg. af Dansk Historisk Fællesforening. København 1986. 145 s.
- ENGBERG, AGNETE: »Olde« fortæller om gamle dage. Kronik om »Folk-Fortæller«-serien. FOLKEMINDER. Meddelelser til medlemmerne af Foreningen Danmarks Folkeminder 1986, nr. 2 3–5.
- HØIRIS, OLE: Antropologien i Danmark. Museal etnografi og etnologi 1860–1960. Udg. af Nationalmuseet. København 1986. 389 s. ill. English summary.
- INDRE MISSIONS arkiver frem i dagens lys. Axel Pihl-Andersen interviewer Vagn Wählin. FORSKNINGEN OG SAMFUNDET 12, nr. 7 (1986) 16–18. ill.
- LUDVIGSEN, PETER: Arbejderkultur – en kronik. FOLKEMINDER. Meddelelser til medlemmerne af Foreningen Danmarks Folkeminder 1986, nr. 3 4–6.
- RAHBEK CHRISTENSEN, LONE: Funktionalismens sociale problem – et etnocentristisk selvbedrag. FOLK OG KULTUR 1986 45–64. ill. English summary.
- STOKLUND, BJARNE: Båndskæppeskoven og Sydøstsjælland kulturhistorie. S. 126–130 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- STRANDGAARD, KIRSTEN: Udmark, husmandslod og sommerland. S. 101–106 i kulturbevaring og dagligt liv. Statens museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- VORRE, BIRGIT: Skal det virkelig på museum? – om indsamling fra nutiden. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1986 182–193. ill.
- Metode:**
- ARBEJDERKULTUR. Arbejderkulturstudier ved det humanistiske fakultet 1982–86, Københavns Universitet. Red. af Karsten Biering, Leif Hansen, Flemming Hemmersam og Karl Chr. Lammers. UNIFOL. ÅRSBERETNING 1985 XIX+3–202.
- BJØRN, CLAUDS. Sognehistorier i 1980'erne – tradition og fornyelse. FORTID OG NUTID XXXIII, nr. 4 (1986) 310–315.
- BRUHN, VERNER: Nogle bemærkninger om Vejledning i lokalhistorie [i anledning af Peter V. Christensen og N. H. Frandsens »Vejledning i lokalhistorie«]. FORTID OG NUTID XXXIII, nr. 4 (1986) 272–273.
- CHRISTENSEN, PETER V. og N. H. Frandsen: Vejledning i lokalhistorie? FORTID OG NUTID XXXIII, nr. 3 (1986) 224–228.
- DRAGSBO, PETER: De første konturer af museernes Danmarksbilleder. FOLK OG KULTUR 1986 80–98. ill. English summary.
- DRAGSBO, PETER: Fire vestjyske stationsbyer. S. 94–100 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- DRAGSBO, PETER: »Station Towns« – a key to an Agrarian Society in Flux. ETHNOLOGIA SCANDINAVICA 1986 130–144. ill.
- DRAGSBO, PETER og Michael Lauenborg: Museerne ser på Ribe Amt. Et amt set med kulturhistoriske øjne. FRA RIBE AMT XXIII:III (1986) 530–543. ill.
- GRAUGAARD, ESBEN: Industrihistorie anskuet fra en vestlig udkant. FORTID OG NUTID XXXIII, nr. 2 (1986) 126–128.
- HANSEN, BODIL K.: To kvinders erindringer fra 1800-tallet. FORTID OG NUTID XXXIII, nr. 3 (1986) 207–216.
- KOUDAL, JENS HENRIK: Nye veje til gamle ballader. MODSPIL 33 (nov. 1986) 39–45. ill.
- LARSEN, CARSTEN U.: Et spørgsmål om indgange. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1986 104–116. ill.
- LUND, NIELS WINDFELD: Om kulturformid-

- ling – eller hvorfor beskæftige sig med historie? **FOLK OG FORSKNING** 10, nr. 1 (1986) 9–20.
- LUND, NIELS WINDFELD:** Om livsformsstudier. **FORTID OG NUTID XXXIII**, nr. 4 (1986) 291–300.
- FRANGE, KNUD:** Lidt om at vejlede og lidt om »traditionel» lokalhistorie. **FORTID OG NUTID XXXIII**, nr. 4 (1986) 274–276.
- VESTERGAARD, TORBEN A.:** At drive etnografi i hjemlige farvande. Rapport fra en arbejdsplads. **ÅRSSKRIFT FOR ETNOGRAFI 1984/85** 208–227. ill.

II. FOLKELIV, ERINDRINGER OG BIOGRAFIER, DAGBØGER OG BREVE, SAMFUNDSFORHOLD

Folkeliv: Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm.

- BALLERUP** og omegn – et tilbageblik. Udg. af Ballerup Historiske Forening. Ballerup 1986. 103 s. ill.
- FRA DET NU FORSVUNDNE ROSKILDE AMT.** Illustreret med fotografier indsamlet af Lokalhistoriske Arkiver i Roskilde Amt. Red. Eva Tønnesen ... Birkørød 1986. 95 s. alle ill.
- FRA DET NU FORSVUNDNE SØLLERØD KOMMUNE.** 80 billeder med uddybende tekst, der beskriver lokaliteter, der er forandrede eller ikke længere eksisterer i Holte, Søllerød, Øverød, Nærum, Trørød, Strandmøllen, Skodsborg og Vedbæk. Birkørød 1986. 94 s. alle ill.
- FREDERIKSVÆRKEGNE**n omkring århundredskiftet. Udg. af Frederiksværkegnens Museum. Frederiksværk 1985. 32 s. alle ill.
- HENRIKSEN, FREDE:** Smedegade i tyvernes Slagelse. **HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT. ÅRBOG 73** (1986) 37–46. ill.
- HERTZ, MICHAEL:** Holbæk i hundred år o. 1880–1980. Udg. af Holbæk Kommune. Holbæk 1986. 365 s. ill.
- JOHNSEN, JOHN:** Før udviklingen tog fart. Glimt af livet i Brøndbyerne 1916–26. Udg. af Brøndby Kommune, Kulturel Forvaltning. Brøndby 1985. 94 s. ill.
- MADSEN, HANS HELGE:** Østerbros herligheder. En bydels identitet. Udg. af Nationalmuseet. København 1986. 128 s. ill.

- MØLLER, JAN:** Borger i København mellem to verdenskrige. København 1985. 175 s. ill.
- SKELBY OG GUNDERSLEV** – træk af sognenes historie. Red. A. Strange Nielsen ... Skelby 1985. 167 s. ill.
- STIESDAL, BENT:** På vej. Udg. af Historisk Forening for Stenløse og Omegn. Stenløse 1986. 78 s. ill.
- TØNSBERG, JEPPE:** Det gamle Virum – og det nye. Virum 1985. 46 s. ill.

Folkeliv: Fyn

- EGDAL, MARGIT:** Otterup. Fra landsby til stationsby. Udg. af Lokalhistorisk Arkiv for Otterup kommune. Otterup 1985. 93 s. ill.
- FJELDSTED SOGNS HISTORIE.** Red. Søren Skov. Udg. af Lokalhistorisk Arkiv for Ejby Kommune. Ejby 1985. 35 s. ill. (Publikation/Lokalhistorisk Arkiv for Ejby Kommune; 15).
- MEESENBURG, H. og Erik Kroman:** Marstal – et globalt lokalsamfund. **BYGD 17**, nr. 4 (1986) 3–31. ill.
- VEDEL SIMONSEN, LAURITZ SCHEBYE:** Bidrag til Husby sogns historie. Red. Karen Jensen. Skrevet på grundlag af brygger Frederik Rasmussens optegnelser. 1832. Udg. af Lokalhistorisk Arkiv for Ejby Kommune. Ejby 1986. 13 s. ill.

Folkeliv: Jylland

- ANDERSEN, IB:** Gårde og slægter i Ensted Sogn. Åbenrå 1986. 230 s. ill. (Studier. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland; nr. 2).
- BAUNGAARD, JENS P.:** Glud-Hjarnø Sogns Historie. Samlet og nedskrevet af Jens P. Baungaard. Fotografisk genoptryk efter 1. udg., Horsens 1948. Horsens 1986. 127 s. ill.
- BROCKDORFF, ALMA:** Et sogn. Før lyngen, efter lyngen. Tofterup 1986. 86 s.
- BRÅTEN, JENS:** Aars by og sogn. Træk af udviklingen fra 9000 f.Kr.–1985. Aars 1985. 159 s. ill.
- GAMMELGAARD, ARNE:** Fælles fremgang. Fra Hammelkanten 1875–1925. Hammel 1986. 143 s. ill.
- GREGERSEN, HANS:** Ulykkesår i Sæbys historie. **VENDSYSSEL ÅRBOG 1986** 13–24. ill.

- HALL, HENNING: Ryttere, rak og Randersborgere. Udg. af Randers Amts Historiske Samfund. Randers 1986. 237 s. ill.
- HANSEN LARSEN, CHR.: Skagensfiskere & Skagensbørn. Udg. af Skagen Lokalhistoriske Forening. Skagen 1985. 44 s. ill.
- HOLM, BENT TORBEN: Det gamle Holstebro fortalt i billeder. En vandring gennem en svunden tid. Holstebro 1961-. -bind. 4.del: Fra det forsvundne Holstebro. Udg. af Holstebro Museum og Lokalhistorisk Arkiv. Holstebro 1986. 141 s. alle ill.
- HUNDEBØLL, LIS MØLLER: På aftægt. Træk af Houmgårdens historie, matr.nr. 9a+10a m. fl., Bandsbøl Hemmet Sogn. Tofterup 1986. 80 s. ill. (Heureka's folkløse-serie; nr. 11).
- JØRGENSEN, FROVIN: Årø – fortællinger. Kolding 1986. 233 s.
- LANDBOLIV. Erindringer fra Viborg amt. Udg. af Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Viborg Amt. Viborg 1985-. -bind. ill.
- Bind 2: red. af Søs Brask . . . 1985. 70 s.
- LILLEØR, N. C.: Fortællinger fra Vestjylland. En landsby i krig. Huse ved havet. Herning 1985. 138 s. ill.
- LINDHARD, N. H.: Fjord og folk. Billeder fra det gamle Løgstør. Løgstør 1986. 86 s. ill.
- MELCHIOREN, HANNE: Frederikshavn som handelsby 1760–1860 (I). VENDSYSSEL ÅRBOG 1986 97–120. ill.
- MIKKELSEN, JØRGEN: Næringsliv, bebyggelse, befolkning og konjunkturer i Skælskør 1730–1801. HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT. ÅRBOG 73 (1986) 7–25. ill.
- NØRGAARD PEDERSEN, ELSEBETH: Møllerne på Øland. Fortid og nutid. Fjeritliv 1985. 97 s. ill.
- QVIST, C. J.: Godthaab sogn. FRA HEMERLAND OG KJÆR HERRED 75 (1986) 55–117. ill.
- RASMUSSEN, ANNA: Hylke sogn i det nittende århundrede. Udg. af Hylke sognehistoriske arkiv. Skanderborg 1985. 335 s. ill.
- STOUMANN, INGRID m. fl.: Sædding gennem 1000 år. BYGD 17, nr. 2 (1986) 3–31. ill.
- Erindringer og biografier:**
- ANDERSEN, K. V.: Mit livs problemer fra år 1894 [91-årig pensioneret overpostbud fortæller om sine oplevelser]. København 1985. 117 s.
- ANDERSEN, KAI P.: Troldmandens lærling. Kai P. Andersens erindringer fra Odense i årene 1910–32. Red. af Kurt Dahl Christiansen og Jørgen Thomsen. Odense 1985. 83 s. ill.
- ANDRESEN, CARL ERIK: Ole Kollerød. Et spildt liv fra 1800-tallet. Munksgaard 1986. 56 s. (Blåtand).
- ASTRUP, MAGNE: Barn i Esbjerg (1914–1926). FRA RIBE AMT XXIII:III (1986) 509–529. ill.
- AUSTRUP, JES: Landsbydreng og svend på valsen. Barndoms- og ungdomsbilleder. Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt. Esbjerg 1986. 94 s. ill.
- BARNEKÅR PÅ LÆSØ omkring århundredskiftet. Fortalt af Elna og Niels Mark Pedersen. Uddrag ved Svend skole. VENDSYSSEL ÅRBOG 1986 36–48. ill.
- BOJSEN-MØLLER, TOVE: Minder fra Søllerød præstegård. SØLLERØDBOGEN 1986 96–127. ill.
- BORCH, SIGURD: En Esbjergdreng fortæller om løse typer og aviser. Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt. Ribe 1986. 68 s. ill.
- BRÅTEN, JENS: »Tordenkalven«. Himmerlands største original. Biografi, erindringer og krøniker om »Tordenkalven«. Aars 1986. 72 s. ill.
- CHRISTENSEN, OLAV: Erindringer fra barndom og ungdom. HADERSLEV-SAMFUNDETS ÅRSSKRIFT 1986 21–42. ill.
- FABER, ELSE: Sådan gør en pige ikke. Barn på Frederiksberg før 1. verdenskrig. København 1986. 63 s. (En anden historie).
- FJORD, INGE: Lille Viggo. Birkerød 1985. 36 s. ill.
- HANSEN, KJELD: En sønderjysk sømands oplevelser fra 1788 til 1790. NORDSLEVIGSKE MUSEER 13 (1986) 37–47. ill.
- HEDE PEDERSEN, OTTO: Mit livs erindringer. HISTORISK ÅRBOG FOR THY, MORS OG V. HAN HERRED 1986 44–52.
- HEMMINGSSEN, A.: En forskrivning til Satan 1732. En fredericiansk latinskoleelevs

- skæbne. VEJLE AMT ÅRBOG 1986 122–129.
- HOLM, BIRTHE: Et håndværkerhjem i Sønderborg 1905–1920. Sønderborg 1986. 105 s. ill.
- HØY-HANSEN, INGER DORTE KASTBERG: Min barndom på Høpalle Mølle. VEJLE AMTS ÅRBOG 1986 52–69. ill.
- JENSEN, GRETHE (født 1911): Mine barndomsrerindringer. Vinderup 1985. 31 s. ill.
- JENSEN, HENNING H.: 10 år som »farende svend«. Udgivet i anledning af trykkeriets 40 års jubilæum. Fredericia 1986. 55 s. ill.
- IBSGAARD, NIELS: Horeungen. En barndomsrerindring fra århundredets begyndelse. Indledning og bearbejdning Jørgen Steinicke. Horsens 1986. 42 s. ill.
- JØRGENSEN, KRISTA LOUISE: Sol over stråtaget. Roslev, Thise 1985. 96 s.
- KNUDSEN, LILLY: Erindringer. Red. af Freddy Jensen og William Rosenkilde. Vejle 1985. 50 s. (Skrifter udgivet af Forlaget Humilitas; 13).
- KØKKENSTYKKER. Red. Bodil Damgård ... Udgivet i anledning af Randers Kunstmuseums udstilling: Køkkenstykker, 10.10.–7.12. 1986. Randers 1986. 15 s. ill.
- LAURIDSEN, MARIUS: Minder og meninger. Fredericia 1986. 119 s. ill.
- MADSEN, PETER: Derfra og hertil. Glimt af en eventyrlig livsrejse 1900–1985. Haarby 1986. 173 s. ill.
- MORTENSEN, JØRGEN: Fra min barndom i Nærum. SØLLERØDBOGEN 1986 128–159. ill.
- MYRHØJ, J. CHR.: Eneboeren i Vindblæs. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 75 (1986) 118–153. ill.
- NIELSEN, GUNNAR: Et godt liv – trods alt. Udg. af Foreningen Danmarks Folkeminder. København 1986. 137 s. ill. (Erindringsserien »Folk Fortæller«; 18).
- NIELSEN, PALLE: En smed kommer til Århus. Århus 1986. 128 s. ill.
- NIELSEN, SØREN: Søren – en biografi af gartner Søren Nielsen fra Sall. Ved Benny Brinch. Skårup Fyn 1986. 86 s. ill.
- POULSEN, HENRY: Ane Sypige og Poul – og det liv, der blev deres. SKIVEBOGEN. HISTORISK ÅRBOG FOR SKIVE OG OMEGN 77 (1986) 100–130. ill.
- POULSEN, MAGDA: Fra min barndom i Råbjerg sogn (II). VENDSYSSEL ÅRBOG 1986 25–35. ill.
- REFSLUND, BERTHALINE: Til mine Børn, naar de engang bliver Store. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1986, nr. 3 65–75. ill.
- ROSENLUND MØLLER, ANETTE og Jutta Bojsen-Møller: Ole Kollerød – en morder fra 1800-tallet. SIDEN SAXO 3, nr. 2 (1986) 4–11, ill.
- RØNNE, IDA: Barndoms minder om et gammelt hus og dets beboere. FRA HOLBÆK AMT 1986 58–66. ill.
- SCHMIDT, JOHS. A.: En Aabenraa-dreng under første verdenskrig. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1986, nr. 2 37–48. ill.
- THOMSEN, MARTIN: En vendelbodreng krydser sine spor. Oplevelser og rejse minder. Fortalt til Niels A. Eigenbroth. Ålborg 1986. 102 s. ill.
- AAKJÆR, KIRSTEN: Mellem kirkebøger og lirekasser. SKIVEBOGEN. HISTORISK ÅRBOG FOR SKIVE OG OMEGN 77 (1986) 5–52. ill.

Dagbøger:

- CHRISTEN HANSENS DAGBOG. Elstrup 1766–1810. Red. af Claus Bjørn, Boye Andersen og J. Slettebo. Udg. af Landbohistorisk Selskab og Historisk Samfund for Als og Sundeved. Sønderborg 1986. 112 s. ill. (Fra Als og Sundeved; bind 64).

Samfundsforhold:

- ABRAHAMSEN, MONA MAJGAARD: De små børn med svovlstikkerne [om børnearbejde i tændstikindustrien]. SIDEN SAXO 3, nr. 4 (1986) 4–10. ill.
- BALLE-PETERSEN, MARGARETHA: Møgekasser og museer [om forsamlingshuse]. S. 55–59 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- BLÜDNIKOW, BENT: Folkelig uro i København 1789–1820. FORTID OG NUTID XXXIII, hf. 1. (1986) 1–54. ill.
- BØGH, CHARLOTTE: Badehoteller – borgerskabets borge. ARV OG EJE 1985 149–198. ill. English summary. (Arv og Eje 1985 = Sommerglæder. Dansk Kul-

- turhistorisk Museumsforening hylder Peter Seeberg på 60 årsdagen).
- BØGH, CHARLOTTE: Ferie, hvad er det? ARV OG EJE 1985 37–60. ill. English summary. Bibliografi. (Arv og Eje 1985 = Sommerglæder. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening hylder Peter Seeberg på 60 årsdagen).
- BØGH, CHARLOTTE: Landligere i egen sommerbolig. ARV OG EJE 1985 97–148. ill. English summary. (Arv og Eje 1985 = Sommerglæder. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening hylder Peter Seeberg på 60 årsdagen).
- BØGH, CHARLOTTE: Landligere til leje hos lokale. ARV OG EJE 1985 61–96. ill. English summary. (Arv og Eje 1985 = Sommerglæder. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening hylder Peter Seeberg på 60 årsdagen).
- LIEBERKIND, ANNA LISE STRUVE: Bøsseværsthuset – en scene eller et fristed? Et etnologisk syn på de københavnske bøsseværsthus. NORD NYTT 28 (1986) 57–61.
- CHRISTIANSEN, ESTER: Arbejderliv i Aalborg. En billedbog. Udgivet af Fællesorganisationen i Aalborg ved 100 års jubilæet 1886–1986. Aalborg 1986. 120 s. ill.
- CHRISTIANSEN, PALLE OVE: Landsbyer – er der andet end huse på landet? S. 65–72 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- DOMBERNOWSKY, LOTTE: »Slagsmaale ere nu om Stunder langt sjældnere«. Retsopfattelse og adfærd hos fynsk landalmue omkring år 1800. Landbohistorisk Selskab. Odense 1985. 198 s. ill.
- FAYE JACOBSEN, ANETTE: Familieliv i Danmark, 1600 til 1980'erne. Herning 1986. 233 s. ill.
- FLOU, BJARNE: Anholt: Det tabte Paradis og den ny verdensorden. ARV OG EJE 1985 277–288. ill. English summary. (Arv og Eje 1985 = sommerglæder. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening hylder Peter Seeberg på 60 årsdagen).
- FLOU, BJARNE: Ferieøen og Fiskerlandsbyen [Anholt]. s. 73–76 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- GROTTE NIELSEN, BETH: Skæbne bag skillingsvise. [Om barnedrab i slutningen af 1800-tallet]. SIDEN SAXO 3, nr. 3 (1986) 27–31. ill.
- HVERDAGSLIV. Tre arbejderkvinders fortællinger. Samlet og redigeret af Kirsten Folke Harrits ... Århus 1986. 110 s. ill.
- HVIDBERG, ENA og Hannelene Toft Jensen: Industrisamfund og boligområder. Eksempler på bebyggelsehistorie fra de københavnske forstæder. FABRIK OG BOLIG 1986, nr. 1 17–27. ill. English summary.
- HVIDBERG, ENA og Hannelene Toft Jensen: Køgebugt-området som fritidsareal. Nytænkning eller tradition? ARV OG EJE 1985 267–276. ill. English summary. (Arv og Eje 1985 = Sommerglæder. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening hylder Peter Seeberg på 60 årsdagen).
- HVIDBERG, ENA og Hannelene Toft Jensen: De »ukendte« forstæder – Københavns nyere bylandskaber. S. 118–125 i kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- HVIDBERG, ENA og Hannelene Toft Jensen: Vestegnen – fra gartneriland til forstad. Udg. af Københavns Amtsmuseumsråd. Holte 1986. 120 s. ill.
- HØVRING, ERIK: Bankospil. FOLK OG KULTUR 1986 5–44. ill. English summary.
- JACOBSEN, GRETHE: Kvindeskikkelser og kvindeliv i Danmarks middelalder. København 1986. 254 s. ill.
- KVINDELIV-HVERDAGSLIV. Arbejderkvindens levevilkår i Danmark 1880–1930. Af Agnete Birger Madsen ... Gyldendal 1985. 111 s. ill.
- KAATMANN, CHRISTIAN: Stationsbyer i Sønderjylland – Toftlund og Hjordkjær. Udg. af Institut for grænseforskning. Aabenraa 1985. 69 s. ill.
- LINDGREN, MALIN: Dagligdag i Danmark 1945–1985. København 1986–. -bind ill. Bind 1: Dagen derpå. 1945–1950. 1986. 190 s. Bind 2: Afdansning i den borgerlige. 1950–1955. 1986. 206 s.
- LÜTZEN, KARIN: Hvad hjertet begærer. Kvinders kærlighed til kvinder 1825–1985. København 1986. 343 s. ill.
- PEDERSEN, KENNO: Da Birgitte Skaaning

- og syv andre kvindfolk forheksede Helsingør. Helsingør 1985. 26 s. ill.
- SELMER, JØRGEN: Landliggere og lokalbefolkning. ARV OG EJE 1985 199–266. English summary. Bibliografi. (Arv og Eje 1985 = Sommerglæder. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening hylder Peter Seeberg på 60 årsdagen).
- SLETTEBO, JØRGEN: Vesterhavsøernes badesteder. ARV OG EJE 1985 15–36. ill. English summary. (Arv og Eje 1985 = Sommerglæder. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening hylder Peter Seeberg på 60 årsdagen).
- SOLVANG, GUNNAR: Forandringsprocesser og social konflikt i et sønderjysk husmandssamfund. Esbjerg 1986. 64 s. ill. (Kooperativ forskning. Notat 7). With an abstract in English.
- SOLVANG, GUNNAR: Husmandsliv – en etnologisk skildring af livsvilkårene i Rønhave-kolonien på Als 1925–80. Udg. af Landbohistorisk Selskab. Odense 1984. 268 s. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Rønhave på Als – en sønderjysk husmandskoloni fra 1920'erne. S. 85–93 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- TEKSTER OM ARBEJDERFAMILIEN – 1950'erne –. Red. af Anne-Lise Walsted. Udg. af Arbejdermuseet. København 1985. 96 s. ill.
- TOLSTRUP, INGER: Kolonihaver – andenklassens kultur eller en anden kultur. S. 60–64 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- USSING, TORSTEN: På fattiggården. VENDSYSSEL ÅRBOG 1986 85–96. ill.
- VASSTRÖM, ANNETTE: Holmens by. Nyboder og dets beboere – især i nyere tid. København 1985. 239 s. ill. (Orlogsmuseets skriftrække; nr. 1).
- VASSTRÖM, ANNETTE: Nyboder – etats-samfundet som livsform. S. 112–117 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- VASSTRÖM, ANNETTE: Nyboder – The Navy's Way of Life. ETHNOLOGIA SCANDINAVICA 1986 103–129. ill. Bibliografi.
- VI ER OGSÅ HISTORIE. 6 arbejdere fortæller. Red. af Erik Bartram Jensen. Udarb. af Arbejdernes Oplysningsforbund. Viborg 1985. 135 s. ill.
- ZENIUS, MARIANNE: Mandø-etnologi, øproblemer og bevaring. S. 77–84 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.

III. BYGNINGER

- ANDRESEN, CARL ERIK: Muremesterens egen villa. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1986 72–83. ill.
- BEYER, FLEMMING: Registrant og bevaringsplan Kirke Skensved. Udg. af Solrød Kommune. Solrød 1985. 53 s. ill.
- BØLLUND, KELD: Koldings bebyggelsehistorie. Arkitektur i Kolding. Af Hanne-Mette Pedersen. Udg. af Lokalhistorisk Arkiv. Kolding 1986. 50 s. ill.
- DAHLMANN OLSEN, NINA: Ulrik Plesners bygninger i Midt- og Vestjylland. HARDSYSSSELS ÅRBOG 2. rk. 20. bd. (1986) 29–52. ill.
- GÅRDE OG HUSE i Gl. Hasserris. Af Jørgen Madsen ... Udg. af Gl. Hasserris Landsbyforening. Ålborg 1985. 157 s. ill.
- HISTORISKE HUSE i Frederiksværk. Red. Gunvor Petersen ... Udg. af Frederiksværkegnens Museum, Nationalmuseet. Frederiksværk 1986. 197 s. ill.
- KJÆR, JETTE: Et af byens huse. Udg. af Kredittforeningen Danmark. Thisted 1985. 48 s. ill.
- KORSGAARD, PETER: Byggeri og konjunkturer i Holbæk 1800–1850 – belyst gennem en undersøgelse af Ahlgades nordside. FRA HOLBÆK AMT 1986 24–57. ill.
- KROG, HANS: Kobbelt huset og Spiderhuset. Hagenskovs 2 enemærkeportuse. VESTFYNSK HJEMSTAVN 1986 38–49. ill.
- LANGE, BENTE: Huse i Frederikshavn. Udarbejdet af Bente Lange ... Udg. af Frederikshavn Kommune, Frederikshavn Fonden, Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen. København 1986. 322 s. ill.
- LANGKILDE, HANS ERLING: Nyklassicismen i købstæderne. Arkitektur og arkitekter i årene omkring 1920. København 1986. 159 s. ill.
- LEMBERG, KAI: Allivel så elsker vi byen. København og regionen gennem 100 år.

- Udg. af Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse. København 1985. 190 s. ill.
- LUDVIGSEN, PETER og Jørgen Høj-Madsen: Restaureringen af festsalen i Arbejdermuseet. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1986 116-124. ill.
- PEDERSEN, HANNE-METTE: Husene i Helligkorsgade og Rendebanen. Lokalhistorisk samling. KOLDING 1985. 133 s. ill.
- RASMUSSEN, STEEN EILER: Byer og Bygninger. Fotografisk genoptryk efter 1. udg. København 1949. Århus 1985. IV, 204 s. ill.
- SKOUGAARD, METTE: Bonden bygger. Om opførelsen af bindingsværksbygninger i det gamle landbosamfund. Udg. af Nationalmuseet. København 1985. 45 s. ill.
- SYDFALSTER. Registrant af Gedesby by. Udarb. af Sydfalster kommune. Væggerløse 1985. 68 s. ill.
- SØNDERGAARD, STEFFEN M.: Grønnegade 12 i Ribe. Et gavlhuis fra 1500-årene og dets historie. Fredningsstyrelsen. Den antikvariske Samling i Ribe. Ribe 1986. 73 s. ill.
- SØNDERGAARD, STEFFEN M.: Storegade 14 i Tønder – bygningshistorie og restaurering. SØNDERJYSK MÅNEDSKRIFT 1986, nr. 9 291-298. ill.
- TOFFT, JESPER: Træk af den arkitekturhistoriske udvikling i det tidligere Åbenrå-Sønderborg amt ca. 1750-1820. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1986. 81-126. ill.
- TUXEN, POUL: Byplanlægning i en stationsby 1890. Træk af Kjellerups morfologi. NYT FRA STATIONSBYEN 10 (1986) 8-53. ill.
- VESTERBRO – en forstadsbebyggelse i København. Red. af Allan Tønnesen ... Udg. af Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen. København 1986. 2 bind. ill.
- IV. INVENTAR (REDSKABER, INDBO, HUSGERÅD)**
- ANDREASEN, NIELS JØRGEN: Hovedvandskøb og balsambøsser i træ, ben & horn. KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY« 1986 81-97. ill.
- BENZON, GORM: Gamle danske tapeter. Bogense 1986. 140 s. ill. (Også udg. i Kreditforeningen Danmarks skriftserie om bygningskultur).
- HOLCH ANDERSEN, ELLEN: Interiørbilleder fra Mors 1900-1950. Nykøbing Mors 1986. 71 s. alle ill.
- JOHANNSEN, EBBE: Det begynder med bryllup. Et forgyldt sølvbæger og dets ejere igennem mere end 300 år. KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY« 1986 73-80. ill.
- KLOKKER. ARV OG EJE 1983-84. 5-270. ill. English summary efter de enkelte artikler.
- LYKKE, PALLE: En porthammer fra Århus. KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY« 1986 99-106. ill.
- VI. MATERIEL FOLKEKULTUR**
- Landbrug, skovbrug, havebrug, gartneri, fiskeri og jagt:**
- BECK, PETER: En sønderjysk bondehave omkring 1910. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE. MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB 16 (1986) 11-30. ill.
- BJØRN, CLAUDS: Andelssamarbejdet i Danmark. Andelsudvalget. Landbohistorisk Selskab. Odense 1986. 47 s. ill.
- BOEL, JENS: Husmænd og landarbejdere i Danmark ca. 1848-1875. Med Holbæk og Vejle amter som eksempler. Udg. af Landbohistorisk Selskab. Odense 1985. 211 s. ill.
- BORNHOLMERNE og laksen. Udg. af Nexø Museum. Nexø 1985. 20 s. ill.
- BROMAND, JØRGEN: Heste på Als og Sundeved. Udg. af Historisk Samfund for Als og Sundeved. Sønderborg 1985. 109 s. ill. (Fra Als og Sundeved; bind 63).
- CHRISTENSEN, ANNIE: Gisselfeld. Udg. af Afdelingen for Have og Landskab, Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole. København 1986. 3 bind. (Haven, Parken, Planter). ill.
- CHRISTIANSEN, PALLE OVE: Gårdens reproduktion. Om peasant/farmer-debatten og danske landbofamilier. Udg. af Institut for europæisk folkelivsforskning. København 1985. 42 s. ill. (Arbejdsrapport/ Institut for europæisk folkelivsforskning; 1/1985).
- COCK-CLAUSEN, SØREN: Gamle have-

- redskaber, planteske og hævert. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE. MEDDELELSER FRA HAVEHISTORISK SELSKAB 16 (1986) 53–58. ill.
- FAUERHOLDT JENSEN, L. E.: Danske kornmål i 1600-tallet. Kornskæpper og korntønder før 1683 med tilbageblik til middelalderen. Odense 1986. 128 s. ill. (Odense University studies in history and social sciences; vol. 97). Disp. English summary.
- GRELLE, HENNING: Gartneri, land- og skovbrug. »Kampen mod uretten«. København 1986. 133 s. ill. (Arbejdsmandens historie i 100 år; 4).
- HALSKOV NIELSEN, ANNETTE: Kystfisker uden havn. Moderne kystfiskeri fra den jyske vestkyst. Udg. af Nordsømuseet. Hirtshals 1985. 21 s. ill.
- HANSEN, KARL: Kystfiskeri i gamle dage. VENDSYSSEL ÅRBOG 1986 75–78.
- HOLDT MADSEN, BØRGE: Fisker og lods. 1700-tallets lodsning fra det nordlige Kattegat. Udg. af Bangsbomuseet. Frederikshavn 1986. 84 s. ill.
- HOPPE, MARIA THERESE: Gulerødder og hønsefødder. En bog om bonden og byen. København 1986. 32 s. ill.
- JENSEN, EINAR: Bonde og landbrug. Træk af dansk landbrugshistorie. Udg. af Landhusholdningsselskabet. 2. udgave. Frederiksberg 1982. 120 s. ill.
- JØRGENSEN, GRETHE: De fynske haver på Frilandsmuseet. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1986 49–61. ill.
- LINNEMANN, MARIANNE: Inspektoratet for de kongelige Haver, dets virkefelt og historiske baggrund. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE. MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB 16 (1986) 31–44. ill.
- MORTENSEN, HENRIK: Den gamle gartner i Hjortekær. LYNGBYBOGEN 1986 98–128. ill.
- PEDERSEN, JØRGEN: Træk af husmandsforeningernes historie. Udg. af Danske Husmandsforeninger. København 1986. 245 s. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Vadehavsbønder på Rømø. Landbrugsudvikling og livsvilkår i det 20. århundrede. Esbjerg 1986. 191 s. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Vadehavsbønder. Introduktion til Rømmøes erhvervskultur fra sejlskibstid over landbrugstid til turistalder. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1986, nr. 10 321–328. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Vadehavets kulturhistorie. Delprojektet »Vadehavsbønder på Rømø«. FOLK OG FORSKNING 10, nr. 4 (1986) 49–54.
- STOKLUND, BJARNE: Hakkemøg, foldtørv og træk. Om brugen af tørvegødning i de jyske hedeegne. NORVEG 29 (1986) 51–69. ill. English summary.
- THINGHOLM KRISTENSEN, KLAUS: Når hver fik sin lod. Studier i udskiftning og konjunkturførløb i et midtjysk herred. Udg. af Landbohistorisk Selskab. Odense 1985. 161 s. ill. Bearbejdet speciale.
- WEISMANN, C.: Vildtets og Jagtens Historie i Danmark. 2. udg. Fotografisk optryk af 1. udg., København 1931. København 1985. 564 s.
- WOHLFAHRT, ESKE: Fritidsfiskere på Limfjorden. S. 131–135 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- ØRUM-LARSEN, ASGER: Et besøg i københavnske stor-gartnerier for 50 år siden. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE. MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB 16 (1986) 45–52. ill.

Håndværk og industri:

- ANDERSEN, LISE: Randers Lærredshalle 1825–1854. En foranstaltning til fremme af husflid. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 80 (1986) 43–62. ill.
- CEDERBERG, JOHN: Usserød klædefabrik – Tekstilproduktion erstattes af elektronikindustri. FABRIK OG BOLIG 1986, nr. 2 34–45. ill. English summary.
- FORENINGEN FOR BEREJSTE HÅNDVÆRKERE 1885–1985. Et mindeblad om navernes vandrelev for 100 år siden. Udg. af Foreningen for berejste Håndværkere. København 1985. 28 s. ill.
- HARTBY, INGER . . . : Madammer og jomfruer. 1700-tals kvinder i håndværk og handel. Udstilling i Dansk Folkemuseum 3.10.1986–2.3.1987. Udg. af Nationalmuseet. København 1986. 55 s. ill.
- IVERSEN, EDUARD: A/S Dansk Akkumulator- og Elektromotorfabrik indtil 1930'erne. Lidt industrihistorie om elektriske maskiners udvikling og om danske firmaer i branchen. FABRIK OG

- BOLIG 1986, nr. 2 3–13. ill. English summary.
- KARLSSON, PER: Da damp var kraft. Dampmaskinen ved det tidligere FDB-garveri i Roskilde. HISTORISK ÅRBOG FRA ROSKILDE AMT 1986 73–86. ill.
- KOCK, JAN: Glas & Mennesker. Brikker til historien om glasværket i Aalborg. AALBORG-BOGEN 1986 7–207. ill. Deutsche Zusammenfassung.
- MIKKELSEN, KENT: Vosborg Teglværk på Skærum Mølle – en vestjysk arbejdsplads 1880–1920. Skærum 1986. 71 s. ill.
- MØLLER, JENS: Byggehåndværket i Danmark. Udg. af HO-Byggefagenes Mesterforening. København 1986. 112 s. ill.
- PEDERSEN, KENNO: Fuskere og bønhæser eller da Helsingør smede fik klø. Helsingør 1986. 40 s. ill.
- PEDERSEN, NIELS C.: Den første kanon-smed på Frederiksværk: Etienne Jandin de Peyrembert. FREDERIKSVÆRKEGNENS MUSEUM. ÅRBOG 1986 23–32. ill.
- PLOUG, MARIANN: Cykelsmeden. KØB-STADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1986 45–58. ill.
- POULSEN, BJØRN: Klokkestøber. SKALK 1986, nr. 5 26–29. ill.
- RASMUSSEN, EDIT: Mester og svend. Studier over københavnske tømmer- og murersvendens lønproblemer og sociale forhold 1756–1800. Århus 1985. 343 s. ill. (Skrifter/udgivet af Jysk Selskab for Historie; 43). Zusammenfassung.
- RASMUSSEN, HOLGER: Mestersvendens hue. SKALK 1986, nr. 6 27–29. ill.
- REINHOLDT, OTTO: Glamsbjerg Mølle. VESTFYNSK HJEMSTAVN 1986 14–37. ill.
- STAMPE, ANDREAS KJELDGAARD: Muldbjerg Mølle. HARDSYSSELS ÅRBOG 2. rk. 20. bd. (1986) 123–130. ill.
- STRØMSTAD, POUL: Et industrihistorisk monument – Nivågård teglværks ringovn. S. 107–111 i Kulturbevaring og dagligt liv. Statens Museumsnævn, København 1987. 142 s. ill.
- STRØMSTAD, POUL: Om industriel arkæologi og et dansk eksempel herpå. FABRIK OG BOLIG 1986, nr. 1 3–16. ill. English summary.
- TOFT JENSEN, HANNELENE: Da dampen kom til Skelskør. Uddrag af N. M. Harboes breve vedr. opførelse af et dampbrænderi og en dampmølle 1849–1853. FABRIK OG BOLIG 1986, nr. 2 14–33. ill. English summary.
- ZINGLERSEN, BENT: Om glasmorderen og andre vinduespuddere. Ved Eske K. Mathiesen. FOLK OG KULTUR 1986 99–117. ill. English summary.
- Søfart, samfærdsel og handel:**
- BUNDGAARD LASSEN, T: Trafikudvikling i Brande. HARDSYSSELS ÅRBOG 2. rk. 20. bd. (1986) 131–138. ill.
- FAFNER, HANS HENRIK: Amagerbanen. København 1985. 62 s. ill.
- FISCHER, CHRISTIAN: Hjejlen. SKALK 1986, nr. 4 18–20. ill.
- KJØLBY, VILH.: Købmandshandel i 150 år på Svaneke Torv. Svaneke 1986. 47 s. ill.
- KLEM, KNUD: Skibsbyggeriet i Danmark og hertugdømmerne i 1700-årene. Om skibsbygning og handelskompagnier i den florissante periode. Udg. af Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. København 1985–86. 2 bind. ill. Bind 2: 1986. 316 s. (Søhistoriske skrifter; 14).
- KOHRITZ ANDERSEN, PER: »Amalie og Emma«. Historien om en gammel logbog. HISTORISK ÅRBOG FOR THY, MORS OG V. HAN HERRED 1986 7–25. ill.
- LANGER, ANDERS VRIST: Bjærgelav på Harboøre. MARITIM KONTAKT 9 (1985) 53–74. ill.
- LAURITSEN, AAGE: Gamle færdselslinier i Aabenraa. NORDSLESVIGSKE MUSEER 13 (1986) 49–64. ill.
- LIER HANSEN, ØYVIND: Samfærdsel gennem tiderne på Feldborg-egnen. HARDSYSSELS ÅRBOG 2. rk. 20. bd. (1986) 103–116. ill.
- MARKERT, THORVALD: Kvaser og kvasefart fra Drejø og Svendborgsund. Udg. af Fiskeri- og Søfartsmuseet. Saltvandsarkivet, Esbjerg. 1985. 71 s. ill. (Fiskeri- og Søfartsmuseets Maritime skrifter; nr. 10).
- MARTENSEN-LARSEN, FLORIAN: Hav, fjord og handel. En studie i handelsveje i Nordjylland i tiden indtil 1850. Herning 1986. 166 s. ill.
- MOGENSEN, OLE EDVARD: Nr. Nebel-Tarm

- jernbane. HARDSYSSELS ÅRBOG 2. rk. 20 bd. (1986) 73–88. ill.
- STOKLUND, ARNE: Kvaser og kvasefart fra Læsø. Udg. af Fiskeri- og Søfartsmuseet. Saltvandsarkivet. Esbjerg 1985. 95 s. ill. (Fiskeri- og Søfartsmuseets Maritime skrifter; nr. 9).
- SØENS FOLK: Beretninger fra århundrede-skiftet. Udg. af Nationalmuseet. København 1985– -bind. ill.
Bind 3: Dampskibsmatros og kvartermester. 1986. 223 s.
- WILCKE, B.: Damp tog til Dragør. Amagerbanens historie. Roskilde 1986. 96 s. ill.

Forlystelser:

- NYSTRØM, EILER: Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes Tid. Et Bidrag til dansk kulturhistorie. 1. udgave, København 1910–1913. Reprografisk genudgivet. Lyngby 1986. 2 bind. ill.

Andre erhverv:

- LAURSEN, JESPER: Krybskytter i Danmark. Beretninger fra det virkelige liv. Ebeltoft 1986. 205 s. ill.

Folkedragt, tekstil:

- BROBY-JOHANSEN, R.: Krop og klær. 3. udg. København 1985. 255 s. ill.
- JENSEN, BIRGIT: Funktionalismens boligtekstiler – eller hvordan en ny stilart blev til. FOLK OG KULTUR 1986 65–79. ill. Zusammenfassung.
- LORENZEN, ERNA: Tråde bagud. Tekstilers kulturhistorie. Skals 1985. 141 s. ill.

Folkekunst:

- GLAS OG KERAMIK. Red. Henning Dehn-Jensen. TURISTÅRBOGEN 1986. 96 s. ill.
- GRÆBE, HENRIK, Kirsten Trampedach og Mette Jensen: Kalkmalerierne i Mårslet kirke. NATIONALMUSEETS ARBEJDS-MARK 1986 164–181. ill.
- HOUSTED, ERIK: »Fattig-Holm«. En kronik om maleren og kobberstikkeren »Fattig-Holm«. FOLKEMINDER. Meddelelser til medlemmerne af Foreningen Danmarks Folkeminder 1986, nr. 4 3–6. ill.
- KRISTIANSEN, KRISTIAN: Skriften på væggen. De bedste graffiti. København 1986. 48 s. ill.

- MATHIESEN, ESKE, K.: Family art. P. 5–6 in Family art. Essays and a Bibliography to accompany an exhibition. Preston Polytechnic Library & Learning Resources Service 1982. 19. p.
- RASMUSSEN, HOLGER: Bondens billedbibel. Bibelske motiver i folkekunsten. Udg. af Nationalmuseet. København 1986. 48 s. ill.
- RITZAU, MARIANNE: Om sorring traditionen [lertøjsproduktion i Sorring]. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1986 107–130. ill.
- RØNN CHRISTENSEN, P.: Ølands Fajance. VENDSYSSEL ÅRBOG 1986 7–12. ill.
- SAXTORPH, NIELS M.: Danmarks kalkmalerier. København 1986. 278 s. ill.
- TRAMPEDACH, KIRSTEN: Mårslet kirkes romanske kalkmalerier – et mesterværk fra middelalderen. ØSTJYSK HJEMSTAVN 51 (1986) 9–20. ill.
- WINTHER, FLEMMING AAGARD og Svend Olesen: Aalborg-silhouetter fra 1800-tallets begyndelse. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRERED 75 (1986) 5–53. ill.

VII. MINORITETER

- BLÜDNIKOW, BENT: Immigranter. De øst-europæiske jøder i Danmark 1905–1920. Valby 1986. 223 s. ill.

VIII. HUSHOLDNING

- KRUSE PEDERSEN, HANS: Fra henkogt medister og saltet flæsk til andelsfrysehus. Udg. af Give Egnens Museum. Give 1986. 37 s. ill.

IX. SKIK OG BRUG, FESTER OG HØJTIDER, LEG OG SPIL

Skik og brug:

- BRØNDEGAARD, V.J.: Folk og Fauna. Dansk etnozoologi. København 1985–1986. 3 bind. ill.
Bind 3: 1986. 327 s.
- BEK-PEDERSEN, F.: En begravelse for et hundrede år siden. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRERED 75 (1986) 155–160.
- FOGDE, HENNING: Solen og lyset. København 1986. 66 s. ill. (Året og festerne; 2).
- HJORTH, BIRTE: Fastelavn i Hollænderyden. Udg. i anledning af foreningen

- »Vennekredsen«'s 100 års jubilæum. Dragør 1986. 131 s. ill.
- JUL I DRAGØR og St. Magleby ca. 1900–1935. Red. af Ann Nørregaard. Udg. af Dragør Lokalhistoriske Arkiv. Dragør 1985. 61 s. ill.
- OTTZEN, INGER KJÆR: Fra vugge til grav. Tårnby kirke 800 år. Udstillingskatalog. Udg. i forbindelse med udstilling på Tårnby Rådhus af Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling. Tårnby 1986. 62 s. ill.
- PORSMOSE, BJARNE: Traditioner i forbindelse med tidligere tiders majfester. VESTFYNSK HJEMSTAVN 1986 50–55. ill.
- SCHRØDER, URBAN: Hjorteskydning i Haderslev 1837. SØNDERJYSK MÅNEDSKRIFT 1986, nr. 6/7 178–184.
- WEMMELUND, P.) Lyset i mørket. København 1985. 71 s. ill. (Året og festerne; 1).

XIII. FOLKETRO

- GUNNARSEN, RUTH: Vore gamle kalenderdage. Tro, overtro, varslere. København 1986. 95 s.
- HANSEN, CHRISTIAN N.: En sag om trolldoms-kunst. HARDSYSSLELS ÅRBOG 2. rk. 20 bd. (1986) 139–146. ill.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI: »En drøm, som ikke kan tydes, er som et brev, der ikke kan læses«. HUG 45 (1986) 10–18. ill.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI: Drømme gennem tusinde år. København 1986. 294 s. ill. Bibliografi.
- KORSAGER ANDERSEN, BIRGITTE: Karen Rotboring fra Resen sogn. Trolldkvinde, heks eller... HARDSYSSLELS ÅRBOG 2. rk. 20. bd. (1986) 61–72. ill.

XV. FOLKEDIGTNING

Viser og folkesang:

- BAK, KIRSTEN SASS: Marseillaise – intonationer i dansk og slesvigholstensk folkesang. FORSKNING I SØNDERJYLLAND. ÅRSBERETNING 1985 40–80. ill. noter.
- CHRISTENSEN, KARSTEN: Lidt om det rentzelske visehåndskrifts overlevering og tilblivelse. DANSKE STUDIER 81 (1986) 132–137.

- FOLK OG VISER. Bent Blüdnikov og Steen Ousager interviewer lærn Piø. SIDEN SAXO 3, nr. 4 (1986) 16–21. ill.
- KOUDAL, JENS HENRIK: New Approaches to the Ballad. Presentation of a completely new theory concerning the history of the ballad from the 15th to the 18th century. MUCICAL DENMARK 37 (1986) 6–9. ill.
- KAAS NIELSEN, ERIK: Jeg vil synge en sang. København 1986. 193 s. ill.
- RASK, KRÆN: Satiriske ballader. Udg. af Thorkild Knudsen og Leif Varmark. Holstebro 1985. 104 s. ill. (Folkemusikhus; 10).
- THUESEN, KAREN: Tabte folkevisesoptegnelser fra det 16. århundrede. Et bidrag til folkevisens ældste skriftlige overleveringshistorie. DANSKE STUDIER 81 (1986) 11–24.

Eventyr:

- DANSK LUNE. Historier om bønder, præster og andet godtfolk. Udg. af Johs. E. Tang Kristensen. 3. forøgede udgave. København 1985. 137 s. ill.
- GRUNDTVIG, SVEND: Danske folkeeventyr. Udvalgt af Jørgen Prytz Johansen fra Svend Grundtvigs samlinger. Charlottenlund 1984–1985. 2 bind. ill. 2. samling. 1985. 175 s. (Fønix bibliotek; 2).
- HOLBEK, BENGT: Der er mening i folkeeventyrene. FORSKNING OG SAMFUNDET 12, nr. 6 (1986) 6–8. ill.

Sagn:

- BAARSTRØM, KARL AAGE: Skjulte skatte og hovedløse heste. Folkesagn fra Silkeborg-egnen. Silkeborg 1986. 45 s. ill.
- DAM NIELSEN, EBBE: Folkesagn. Lejre 1986. 48 s. ill. (Genre serien).

De små genrer:

- BILGRAV, JENS AAGE STABELL: 20.000 proverbs = 20.000 Sprichwörter = 20.000 proverbes = 20.000 ordspråk = 20.000 ordsprog. Copenhagen 1985. 896 s.
- DANSKE POESIVERS. Birkerød. 1984–. ill. Bind 2: Red. Hans Christophersen & Richard Roos. 1986. 256 s.
- FORLØSENDE ORDSPROG. Red. Lars Møller. København 1985. 64 s. ill.

**XVI. MUSIK OG DANS, SPILLEMÆND,
MUSIKINSTRUMENTER**

ANDERSEN, EDVARD: Gammel dans med hævede sværd og skjolde. [Om »Skjold-dans«]. DANSK IDRÆT 17.11.1986 s. 30.

BESKRIVELSER OG NODER til Thydanse. Thisted 1981-. -bind. noder.

Bind 2: 1985. 47 s.

JØRGENSEN, FRODE: Endnu flere sang-lege og andre gamle lege. Odense 1986. 43 s. ill.

LYSTIGE SANGLEGE for børn. Samlet og beskrevet af Solveig Gervin-Andersen. København 1986. 160 s. Med noder, becifringer, danseinstruktioner.

MADSEN, ERLING: Skjolddansen er faktisk slet ikke så ukendt endda. DANSK IDRÆT 19.1.1987. 28-30. ill.

THOMSEN, BODIL: Skjolddansen danses endnu. DANSK IDRÆT 16.2. 1987. s. 19. ill.

Anmeldelser

Niels-Holger Larsen:

Bornholmsk byggeskik på landet

Bornholms Museum, Rønne 1983, 168 s., ill. Pris 95 kr.

ISBN 87-88179-00-1.

Der er et misforhold mellem de omfattende undersøgelser af danske bondebygninger, som er udført i tidens løb, og omfanget af den litteratur, der er udkommet om emnet. Mejborgs undersøgelser for hundrede år siden førte ganske vist til den smukke bog om slesvigske bøndergårde, som ikke fik nogen fortsættelse om andre landsdele. Men de senere landsundersøgelser af bondebygninger udført af Dansk Folkemuseum i 1920'erne og -30'erne fik lige så lidt som Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser i 40'erne og 50'erne den publikationsmæssige afslutning, som man med rimelighed havde kunnet forvente, ikke mindst hvis man f.eks. sammenlignede med Nationalmuseets støt udkommende værk Danmarks Kirker. Den første bølge af undersøgelser er mest skildret i Zangenbergs mange småartikler, og bondegårdsundersøgelsernes resultat er bugnende arkiver, hvis indhold ikke er publiceret, kun punktvis omtalt i mindre arbejder. Så meget mere glædeligt er det, at Bornholms Museum for nogle år siden har udsendt en måske ikke vældig stor, men særdeles indholdsrig bog om bornholmsk byggeskik på landet.

Der har været et solidt grundlag for tilblivelsen af denne bog. Bornholm er en af de landsdele, hvor indsamlingen af data vedrørende den landlige byggeskik er foregået mest intensivt. Folkemuseets og Fri-landsmuseets arkitekt Zangenberg var meget aktiv på Bornholm i flere omgange i 1920'erne, og bondegårdsundersøgelsernes første store kampagne foregik på Bornholm i krigssommeren 1944. Materialet herfra blev suppleret ved to hastige

berejsninger i den allersidste ende af de såkaldte bondegårdsundersøgelser i 1959 og 1960. Siden har Bornholms Museum fra 1976 foretaget omfattende undersøgelser med direkte henblik på publicering af de indsamlede oplysninger. Det vældige materiale af tegninger, fotografier og beskrivelser, der på denne måde er skaffet til veje, har været suppleret ved arkivundersøgelser, som allerede blev påbegyndt af Nationalmuseet under den sidste del af bondegårdsundersøgelserne og siden er fortsat af Bornholms Museum.

Bogen er disponeret på en sådan måde, at man indledningsvis får en historisk oversigt med en vis vægt på landbrugets forhold. Det særligt bornholmske omtales, for bebyggelsens vedkommende således manglen på landsbyer. Til redegørelsen for bebyggelse og kulturlandskab hører bogens udmærkede anvendelse af fotografier og kort, herunder det løst indlagte kort af Mansa, der lidt mystisk angives at være tegnet 1852 og trykt 1851. Der gøres rede for det interessante nummersystem for gårdene, der sogn for sogn er nummereret i to grupper, selvejergårde og vornedgårde. Systemet kendes fra 1600-årene. Vornedgårdenes brugere var kronens bønder, indtil staten solgte gårdene i 1744. Siden da var der ingen forskel på de to slags gårde, og de bornholmske bønder havde under alle omstændigheder både før og efter en anderledes fri stilling end de fleste andre danske bønder.

Bogens centrale hovedstykker handler om byggeskik. For tiden før 1600 er vor viden spredt, og forfatteren indskrænker sig klogeligt til kortfattet at nævne de få holdepunkter. Hovedvægten må ligge på perioden 1600-1900 og da især på tiden efter 1750. Før da er grundlaget først og fremmest de arkivaliske kilder, og der gøres et udmærket forsøg på anskueligt at sammenfatte deres udsagn især med hensyn

til stuehusenes planløsninger. Der vises gennemgående forsigtighed ved tolkninger, f.eks. når det drejer sig om herbergs- huset og dets eventuelle afsmitning på den velkendte bornholmske høje salgsvil, der anses for et relativt sent træk.

Stuehusenes grundplaner og rummenes funktioner kan for perioden 1750-1900 belyses ved hjælp af et meget stort materiale fremskaffet ved registreringer af bygninger, der i hvert fald endnu var bevaret på registreringstidspunktet. Materialet er nok knap så omfattende, når det gælder udlængerne. Her medførte nye driftsformer og produktionsomlægninger, at der fra sidste halvdel af 1800-årene skete store ændringer ved om- og tilbygninger. Det er vælgørende at få fastslået visse kendsgerninger vedrørende den såkaldte gårdkone, dvs. en fritliggende lille længe på gårdspladsen. At den også er forekommet hist og her uden for Bornholm, i hvert fald på Sjælland, var kendt i forvejen. Ligeledes at den ikke fandtes på alle bornholmske gårde. Nu får vi at vide, at gårdkonen er et sent træk, først almindelig i slutningen af 1700-årene, og vi får udbredelsen af gårdkoner i 1800-årene belyst ved angivelse af procenter sogn for sogn. Der var nogle forskelle, men for landsdelen som helhed blev det aldrig over en trediedel af gårdene, der havde gårdkone, og de allerfleste af dem er siden forsvundet.

Byggeskik er ikke bare rumfordeling, mest anskuet i ét plan, det er også konstruktioner og farver. Ved redegørelsen for bindingsværk, der helt til begyndelsen af vort århundrede var gængs byggemåde på Bornholm, har man glæde af, at forfatteren er arkitekt og kan lave nydelige og anskuelige tegninger, der forklarer komplicerede konstruktioner og tømmeramlinger. Det særligt bornholmske træder frem, bl.a. ved tage og gavle, og der er en grundig gennemgang af vinduer og døre med opmålinger af karmprofiler og andre detaljer.

Redegørelsen for byggeskikken afsluttes med to vel korte kapitler om grundmurede huse og om husmandssteder.

Resten af bogen er af en noget anden karakter. Her er en vejledning for dem, som vil studere en landejendoms historie, med henvisninger til litteratur og anvisning på, hvordan man finder oplysninger i arkiverne.

Der gives også vink med hensyn til, hvordan man kan undersøge en bygning og finde sporene af dens historie.

Det sidste hovedafsnit giver råd og anvisninger om vedligeholdelse, reparation og fornyelse af de gamle bygninger, der er skildret i størsteparten af bogen. Det er et godt afsnit at læse og se på tegninger i, hvadenten man selv vil gå i gang med arbejdet, eller man vil snakke med en håndværker om det. Der er skrevet med forståelse for de krav, moderne mennesker stiller også til gamle huse, og der er advaret mod forskellige dårlige løsninger. Det afsluttende kapitel om ny byggeri skal også forstås som gode råd mere end en redegørelse for, hvordan det ny byggeri faktisk er.

Sådan vil det moderne museum gerne være med til at præge det omgivende samfund ved at påvirke, ikke blot til bevaring af nogle bygninger, men til at det sker med sans for deres særlige kvaliteter. Det virker overbevisende, når det som her foregår i tilknytning til en sober og grundig fremlæggelse af et vældigt fond af viden.

Man kunne ønske, at andre lokaliteter ville gøre ligeså. Der vil næppe nogensinde fra Nationalmuseet blive udpeget en samlet publikation af materialet om bondebygninger. Hvis det lokale museum går i gang med opgaven, har det fordel af det nære forhold til den enkelte egn og af muligheden for at foretage supplerende undersøgelser også af fragmentarisk bevarede eller senere bygninger. På den måde kan der meget vel opnås bedre resultater, end hvis det centralt opbevarede materiale også skal publiceres fra centralt hold.

Peter Michelsen.

– men størst er kærligheden.

Eline Boisens erindringer fra midten af forrige århundrede. Udgivet af Anna, Elin, Gudrun og Jutta Bojsen-Møller og Birgitte Haarder. Gyldendal 1985. 429 s. ill. Kr. 198.

ISBN 87-00-93354-6.

Præsten F.E. Boisen kan man let få noget at vide om. Han fylder mere end to spalter i Dansk Biografisk Leksikon (3. udg.), Knud Banning skriver om ham i Degnekristne

(1958) og i De sjællandske vækkelser (1961) og A. Pontoppidan Thyssen i Den nygrundtvigske bevægelse (1958).

I dag ved man imidlertid næsten endnu mere om hans kone Eline.

Gennem en halv snes år nedskrev hun »sine livsbilleder«. Hun begyndte allerede da hun var i begyndelsen af fyrrerne, fordi hun troede at hendes dage var talte. Hun havde været syg i længere perioder.

Da hun døde i 1871 efterlod hun sig et omfattende erindringsværk, og ifølge familietraditionen – som udgiverne ved alt om eftersom de alle fem er tipoldebørn af Eline – destruerede hendes mand sammen med en af døtrene enkelte passager i hendes manuskript.

I 1920'erne afleverede tre af hendes børn imidlertid til Rigsarkivet en maskinskrevet afskrift af det der var tilbage af det originale manuskript påhæftet den klausul, at intet vedrørende deres forældres ægteskab måtte offentliggøres, da erindringerne, som de udtrykte det, gav en »i det væsentlige misvisende Opfattelse af deres Forældres indbyrdes Forhold«.

Udgiverne skriver, at de tre børn var kendte personer i tiden før og efter århundredskiftet, »og som de gode grundtvigianere de var idealiserede de familien. En offentliggørelse af deres mors erindringer ville få familiebilledet til at blegne, og F.E. Boisens eftermæle ville blive noget blakket. Samtidig må man medgive dem, at deres mor skrev så åbent om sit ægteskab og sin bitterhed, at det er naturligt, at der måtte gå mange år, før nogen overvejede at udgive erindringerne.«

De fem tipoldebørn har nu »gennem et grundigt fællesarbejde« forkortet erindringerne ned til det halve. De har lagt vægt på Elines ungdomsår og hendes liv som præstekone i Skørping i 1830'erne og 40'erne og i Vilstrup i 50'erne.

Som udgave er den perfekt. Den har alt hvad hjertet kan begære: et forord hvori kildeforholdene beskrives, en stor efterskrift – »Et kvindeliv« – skrevet af Anna og Jutta B.-M. som analyserer hele værket, slægts- og tidstavler og et udførligt noteapparat.

Udgaven afsluttes med et personregister, der blot har én lille fejl: man kan ikke slå op under fornavne. Og det er lidt

ægerligt, for det er et uhyre kompliceret persongalleri man præsenteres for. Man skal næsten leve sig helt ind i hendes miljø for at kunne huske, hvem Meta er, hvem Carl er osv. Eksemplerne er legio. Man burde kunne slå op under Meta og Carl. At den første er Meta Grundtvig kunne jeg klare – men hvem er Carl (side 273)?

Det er dog småting. Det væsentlige er, at man har fået et særdeles velkommenteret og omfattende uddrag af en præstekones erindringer. En kvinde som efter »13 Aars Slid og Slæb« skriver: »jeg havde altid haft en Pige mindre end alle mine Nabokoner, klædt mig som en Bondekone – og spist endog ringere end hjemme hos min stakels Moder – bare vi havde noget til Boisen«.

– men størst er kærligheden.

lørn Piø.

Opvækst. Erindringer

Antologi om ændringerne i børn og unges vilkår på landet 1860-1920. Red. af Anette Bøtter-Jensen, Troels Boeberg Jensen og Jes Jessen. Odense 1984. 151 s. (Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880-1920; 16). Pris: abnm. 64,65. Løssalg: 96,40. Odense Universitetsforlag. ISBN 87-7492-474-5.

»Opvækst« er en erindringsantologi, hvis mål det er at anskueliggøre dels ændringerne i børns og unges opvækst-vilkår ved overgangen fra »det gamle« landbrugs-samfund til »det ny« – dvs. perioden 1860-1920 – og dels de meget forskellige vilkår, der var for børn fra forskellige samfundslag (gårdmandsbørn, husmandsbørn, daglejerbørn osv.).

Størstedelen af erindringsbrudstykkerne er hentet fra lokalhistoriske årbøger eller blade og tidsskrifter som f.eks. Højskolebladet, Landmandsbladet og Vort Landbrug; et enkelt er ovenikøbet trykt her for første gang. Det er altså relativt ukendte erindringskrivere, man finder i denne antologi og dermed også tekster, man ikke igen og igen er stødt på i nogle af de mange tekstsamlinger, der er udkommet i de senere år.

Udover at være opdelt i fire temaer (og dermed fire kapitler) er teksterne inden for

de enkelte temaer ordnet kronologisk og socialt. På denne måde modstilles »det gamle« og »det nye« landbrugssamfund samt de meget forskellige livsvilkår, der var for henholdsvis bønder og jordløse. Med undtagelse af det sidste kapitel afsluttes hvert kapitel med nogle uddrag af indlæg fra tidens debat indenfor de respektive temaer, hvad der får de forskellige erindringsbrudstykker til at hænge sammen på en relevant måde.

De temaer, der belyses, er I Hjem og arbejde, II Skolegang, III Ungdomsliv og endelig IV Ægteskab og fremtid. Det første kapitel er langt det største – det udgør næsten halvdelen af bogen. Her hører man om hvordan de fleste børn tidligt fik pligter. Værst var det selvfølgelig for landarbejderbørnene, der ofte før de var fyldt 10 blev fæstet væk hele sommerhalvåret: »Vi Børn kom tidligt ud at tjene, i 8 og 9 Aars Alderen, for der skulde jo megen Føde til, og det var svært at skaffe den. Pigerne fik gerne Plads som Barnepiger eller med at vogte Gæs og maatte hjælpe til med alt det, de kunde udrette. Vi Drengene blev kaldt Flytteknægte eller Hjorddrengene, og nu var det saa min Tur til at komme ud at tjene. For Mennesker, hvis Liv maaske tilfældigvis er blevet saaledes at alt drejer sig om, at vi kan erhverve os saa meget, at vi kan leve, glemmes Tid og Sted i den spændende økonomiske Kamp« (s. 31).

Børnene var på godt og ondt overladt til den skæbne, den enkelte husbond fandt passende. Deres arbejdsdag var lang og fritid fandtes stort set ikke. »Børnenes Arbejdstid er i Reglen fra 4 Morgen til 10-11 Aften, det vil sige, de faar næppe over 5 Timers Søvn. Følgen deraf er den, at Børnene, naar de kommer i Skolen, har grumme vanskeligt ved at hindre Ole Lukøje i at besøge dem . . . Disse Børn ere saa gennemsløve, saa rent ud forbavsende døde, at de først hen i Vinterens Løb kvikke op« (87-88).

Skolegangen, der er temaet for kapitel II, var altså så som så – i alt fald for tjenestedrengene. Selvom de fleste gårdmandsbørn også måtte hjælpe til med arbejdet på gården, havde de m.h.t. skolegangen den fordel, at de hele året rundt gik i den samme skole, hvorimod tjenestebørnene skiftede skole hvert efterår og hvert forår:

»Jeg kender Skoler, hvorfra der om Foråret rejser en halv Snese Drengene, og Skoler, hvortil der ankommer lige saa mange. Selve dette Forhold er imidlertid højst uheldigt baade for Skolen og for Børnenes Undervisning« (85).

I kapitel 3 »Ungdomsliv« hører man om, hvordan de unges samværdsformer udfoldede sig til årets forskellige fester (høstfest, fastelavn, sommerfesterne osv.) samt hvordan foreningslivet efterhånden vandt indpas. De 2 debatartikler, der afslutter kapitlet, handler henholdsvis om hvordan samlivet på højskolerne formede sig, og om hvordan »kun Gaardmandsbørnene og andre med disse nærmest ligestillede nyder godt af Højskolerne; den egentlige besiddelsesløse Arbejderstand har Højskolerne ikke kunnet naa;« (125)

I det sidste og ikke mindst spændende kapitel er det lykkedes udgiverne at finde 3 erindringer, der berører emnet »Ægteskab og fremtid«. Et af erindringsbrudstykkerne skildrer det traditionelle ægteskabsmønster på en østjysk egn, mens et andet særligt hæfter sig ved den dobbeltmoral, der herskede på det seksuelle område. Det smukkeste og mest personlige indtryk får man igennem de breve, der er medtaget fra brevsamlingen »Hanne og Rasmus«.

Alt i alt lever denne erindringsantologi meget fint op til sin titel – og lidt mindre måske, til sin undertitel. Det er nemlig først og fremmest børnenes forskellige levevilkår, man får indtryk af igennem erindringerne. »Ændringerne« bliver man især opmærksom på via udgiverens indledning og via de debatindlæg, der afslutter de enkelte kapitler. At man samtidig får et væld af oplysninger om, hvordan livet på landet formede sig både ude og inde gør selvfølgelig ikke bogen ringere. Udover at være en god kildeindsamling til perioden er nogle af erindringerne så fin fortællekunst, at man også kan læse dem for sin fornøjelses skyld.

Else Marie Kofod.

Knud Klem: Skibsbyggeriet i Danmark og Hertugdømmerne i 1700-årene, I-II
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Søhistoriske Skrifter XIII og XIV, Finn Jacobsens Forlag, København 1985-1986. Kr. 335 pr. bd. ISBN 87-88646-12-2.

Dette 2-binds værk på i alt 560 sider er skrevet af fhv. museumsdirektør ved Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Knud Klem, som hermed fremlægger resultatet af mange års interesse for dansk skibsfart i den florissante periode. De to bind fremtræder i et meget lækkert udstyr med fin, solid indbinding, 1. klasses papir, et væld af illustrationer – ikke få endda i farver – en læservenlig opsætning i 2 spalter, og endelig med få, meningsforstyrrende trykfejl. Alt i alt en nydelse. Yderligere skriver forfatteren i de fleste afsnit ganske jævnt og letlæseligt, og kun i få tilfælde lades den læge læser i stikken med fagudtryk o.l. Anmelderen må dog anholde de hyppige »som bekendt«, der kan give almindelige læsere indtryk af at være helt bagefter – hvad der slet ikke er grund til.

Værkets titel både udvides og indskrænkes af undertitlen: »Om skibsbygning og handelskompagnier i den florissante periode«. I 1. afsnit: »Opgaven« redegør forfatteren flere steder for værkets sigte, slutteligt: »hvad foretog de forskellige parter og da især statsmyndighederne sig for at udvikle skibsbyggeriet på dansk grund med gode skibe, og blev det under de foreliggende omstændigheder muligt at få bygget det antal skibe, som var fornødent til at efterkomme det ekstraordinære behov, som fandtes?«

Titel, undertitel og målsætning følges da også på den måde, at langt de fleste sider er rent deskriptive, mens nærmere analyser og vurderinger kun optræder ganske få steder, f.eks. i bind II, s. 121-122 og s. 304-305. Fra forfatterens side gives der ingen nærmere begrundelse for værkets nærmere disposition og inddeling i afsnit, som da heller ikke er særlig logisk eller overskuelig. Efter nogle indledende afsnit, som dels behandler statsunderstøttet skibsbygning i 1600-tallet, dels omtaler institutioner og tanker om handel og søfart i 1700-tallets 1. halvdel, går forfatteren uden videre over til at behandle de københavnske skibsværfter, private som kompagniejede. Gennemgangen af disse bygger – uden at det forinden markeres for læseren – på værfternes tilkomstår, altså kronologisk. Disse afsnit afbrydes dog – igen i kronologisk orden – af afsnit om statens engagement i skibsbyggeriet, hvor

især skibsbyggerforordningen af 18. marts 1776 og dens primus motor, chefen for Holmens skibsbyggeri, fabrikmester Henrik Gerner, vies et stort sidetal. Herefter gennemgås i 2. afsnit, i alt 140 sider, provinsens og hertugdømmernes skibsbygning, og så følger igen afsnit om København. Der rundes af med et blik ind i 1800-tallet, samt et »Tilbageblik«, som er en opsummering.

Ved en nærmere gennemlæsning kan det konstateres, at værkets erklærede hovedemne: skibsbyggeriet, i virkeligheden ikke optager så mange sider endda. I afsnittene om de københavnske værfter gives der megen plads for personalhistoriske og organisationshistoriske udredninger, som vel nok kan være interessante, men ikke altid er relevante for emnet. I det store afsnit 7 om Asiatick Kompagni er skibsbygning omtalt på under halvdelen af siderne, afsnit 8 har meget lidt herom, og det samme gælder afsnittene 10, 12, 21, 24 og 31. For afsnittet om provinsen gælder, at der snarere er tale om små købstadportrætter end om skibsbygningshistorie. Helhedsbilledet bliver derfor difust, og man kunne have ønsket sig en klarere og mere kortfattet fremstilling, måske i 1 bind, så at skibsbygningen havde fået den centrale placering, som læseren forventer.

Den samme tendens til at sprede kræfterne ses i værkets meget omfattende brug af illustrationer. Af de vel ca. 450 må op imod 50 siges ikke at være relevante for emnet i almindelighed, og i særdeleshed ikke, hvor de er placeret i teksten. Som eksempler kan nævnes bind I, s. 115, hvor en model af en hollandsk fløjte er afbildet, mens Kommercekollegiets handelspolitik beskrives. Ligeledes bind I, s. 187, hvor et sladrekompass følger en auktion over statsbyggede skibe. Denne tendens er specielt udpræget i slutningen af bind II, hvor der på siderne 270-306 er mere end 10 irrelevante illustrationer. Hvor der på disse sider er angivet billedkilde, er det i alle tilfælde Handels- og Søfartsmuseet. Og selv om museets samlinger er meget store og varierede, kan en præsentation heraf vel ikke være et mål i sig selv i et sådant værk.

Et videnskabeligt værks værdi afhænger i høj grad af de muligheder, der gives læse-

ren for at benytte det som håndbog og introduktion til videre specialstudier inden for emnet. I det foreliggende tilfælde er læseren ilde stedt. Bagest i bind II findes s. 309-317 et engelsk »Summary« og et navneregister over »Skibskonstruktører, skibsbygmestre og værftsejere«, som er udmærket. Men listen s. 307-308 over »Utrykte kilder« er det ikke. For det første genfindes i listen slet ikke alle de arkivgrupper, som forfatteren nævner undervejs i sine noter til kapitlerne. Det gælder f.eks. de centrale kilder til statens skibsbyggeri: Overskattedirektionens papirer og Søetatens fabrikmesterarkiv, begge i Rigsarkivet. Og da mange skibstegninger fremstår som hovedillustrationer, skulle Søetatens kort- og tegningssamling i Rigsarkivet, naturligvis også have været medtaget. Her ved stilles den interesserede læser dårligt, og helt galt er det, at selv de henvisninger, der dog gives i noter og kildeliste, på ingen måde er fuldstændige og gennemskuelige, som det må kræves for at læseren med dem i hånden let kan gå i gang med yderligere studier.

Mangelen på fuldstændighed og akkuratise i det videnskabelige apparat viser sig desværre også i forfatterens brug af litteratur. Værket indeholder ikke en litteraturliste, hvad jo i sig selv er en oplagt mangel. Men i de noter, der som nævnt findes, er dog en del litteratur nævnt. Her er det påfaldende, at der især bygges på ældre værker, mens de sidste ca. 20 års blomstrende maritim-historiske forskning kun i få tilfælde synes inddraget. Som eksempel kan nævnes kapitel 6, hvor skibsbyggeriet til orlogsflåden gennemgås. Kilden er bl.a. en fremstilling fra 1945, mens hovedværket: Hans Chr. Bjerg og John Erichsen: Danske orlogsskibe 1690-1860 (1980) ikke er medtaget.

Hovedindtrykket af Knud Klems 2-binds værk må da blive, at man her kan hente et væld af oplysninger, fremdraget gennem mange års kildestudier. Og man kan glædes over de mange fornemme illustrationer af teknisk høj kvalitet. Men som historieforskning er værket ikke overbevisende, og dets værdi som håndbog og forskningsoversigt er beskedent.

Benny Christensen.

Nanna Damsholt: Kvindebilledet i dansk højmiddelalder

Borgen, København 1985. 339 s. Kr. 198. ISBN 87-418-7425-0.

»Kvindernes historie har sjældent udspillet sig på de scener, hvor historikernes blik faldt. Derfor er det et væsentligt punkt for historikere engageret i kvindebevægelsen, at flytte blikket således, at kvinder bliver synlige som deltagere i historien.« Og det er så det, Nanna Damsholt gør gennem sine præcise analyser af en række (latinske) tekster fra perioden o. 1150 til o. 1250 i Danmark. Hun gør kvinderne synlige »både som kønsvæsener, sociale væsener, som fiktive skikkelser og historiske personer«.

Først har hun to meget fine kapitler om »Kvindes stilling i det danske samfund« og om »Kvindesynet i den vesteuropæiske katolske tradition«, hvori hun overblikker og fremlægger en masse viden. Derefter kommer hoveddelen; kapitlerne om kvindebilledet i annaler og krøniker med Saxo Gesta Danorum som det centrale værk (kap. 4), i helgenlitteraturen, dvs. de danske helgeners legender (kap. 5) og i en gruppe tekster hvor abbed Vilhelm af Æbelholts brevsamling er den vigtigste del (kap. 6).

Det der gør, at det er en ren fornøjelse at læse Nanna Damsholts bog er, at den egentlig aldrig er indforstået. Hun retter alting helt ud, og hun skriver et ligefremt sprog.

Og så gør hun altid boet op, inden hun kaster sig ud i sine analyser af de enkelte tekster. I kap. 5 får man således først en kort præsentation af de danske hellige mænd og kvinder om hvem der findes legender. Derpå får man en redegørelse for legenders formål og funktion, for helgenkult generelt og for selve legendegenrens teknik og opbygning. Således forberedt præsenteres den første analyse: »Fremstillingen af kvinder i abbed Vilhelms levned og mirakler« med disse underafsnit: »Præsentation af teksten«, »Hvorledes fremstilles kvinderne?« og »Hvorfor skildres kvinderne således«. Denne klare fremgangsmåde bruger Nanna Damsholt i forbindelse med hver eneste tekst i de tre kapitler, og det gør ikke blot bogen læser-

venlig, det gør den også til en håndbog som det er let at slå op i.

Nanna Damsholt når ikke frem til en egentlig konklusion, men hun afslutter bogen med »nogle betragtninger over undersøgelsens resultater«. Et af dem er at »Jo mere karakter et værk har af at være lokalt, privat og omhandlende konkrete forhold, jo mere levende og nuanceret bliver dets kvindeskildring; og omvendt, jo mere universelt, abstrakt og officielt et sigte værket har, jo mere skematisk og livløst bliver dets kvindebillede.«

Denne iagttagelse – som blot er en blandt hundreder – er perspektivrig, og i helgenlegender træder det særlig illustrerende frem:

I abbed Vilhelm af Æbelholts levnedsbeskrivelse (vita), der er påvirket af den europæiske legendegenres kvindeskildringer, møder man »den lukkede mandsverdens abstrakte, teoretiske forhold til kvinder«. I de mirakelfortællinger (miracula), der ledsager levnedsskildringen, er vi derimod »i de levendes verden med mennesker af kød og blod, og her er mænd og kvinder lige i forhold til hovedmotivet.«

Nanna Damsholt understreger at »Helgenlegender, og herunder mirakelfortællinger, er måske nogle af de bedste kilder, vi har til forståelse af middelaldermenneskets mentalitet.«

Overalt i denne bog, der er hendes doktorarbejde, er der inspiration at hente.

lørn Piø.

Per-Ulf Allmo og Jan Winter: Lirans hemligheter

En studie i nordisk instrumenthistoria. Musikmuseets skrifter 11 All Win, Stockholm 1985. 375 s. ill. 196 sv. kr.

Bogens titel afslører en mærkesag for de to ophavsmænd: det gamle navn lira – ikke »vevlira« (dansk »drejelire«), som er en nutidig konstruktion indenfor den videnskabelige praksis. Der er involveret en prisværdig vilje til at respektere folkelig sprogbrug. Ikke destomindre vil jeg i det følgende tillade mig at bruge det udtryk, som faktisk nu om dage falder mest naturligt på dansk. Ordet dækker jo også gan-

ske godt, hvad det handler om: et strygeinstrument, hvor buen erstattes af et roterende hjul, og som i tilgift er udstyret med europæernes yndlingsmekanik – et klaviaturlinje.

Omslaget viser en musiker, der sender os et køligt sideblik ud gennem drejelirens halvmåneformede lyd hul. Det hele hviler på den uskyldigste lyseblå grund, og netop sådan er instrumentet: på én gang raffineret og naivt. Den design-mæssige tilrettelæggelse af publikationens indre virker til gengæld temmelig rodet. Men bogen er morsom at gennemblade med massevis af illustrationer og let læst i et levende, engageret og ligefremt sprog.

Indledningen lægger ud med en påstand, som fortjener at få et par ord med på vejen: »I Norden har den musikhistoriska forskningen med enstaka undantag förvisat liran til bisatser och fotnoter och dess historia här har varit höjld i dunkel. Den mest troliga förklaringen är att liran setts som en symbol för de lägsta samhällsklasserna och deras kulturutövning. Därför har den inte utövat någon lockelse på den etablerade musikforskningen«. Denne omfindtlighed på drejelirens vegne finder jeg mildest talt overdrevet. Hvis man med stor sandsynlighed kan fastslå, at instrumentet gennem det meste af 1800-tallet i Sverige hovedsagelig blev spillet af omvandrende sydeuropæiske musikanter, så taler meget for, at det lokale materiale ikke løb fra videnskaben, hverken de seks bevarede instrumenter med en lidt usikker tilknytning til svensk tradition eller alt det øvrige stof i museer, arkiver og på biblioteker. Det var i Sverige, Norge og Finland både naturligt og nødvendigt at give højere prioritet til andre folkelige instrumenter med en righoldig genstandsdokumentation og kortere afstand til nutiden. Og i Danmark har det i hvert fald ikke forekommet en nærliggende tanke med lys og lygte at lede efter drejeliren, når ikke en eneste genstand kan anskueliggøre, hvorledes vi selv har spillet på dette instrument. Skulle man endelig bebrejde os noget, så var det snarere, at Hortense Panum ikke interesserede sig alvorligt for humlen, som endnu i hendes tid optrådte på Fanø. Eller at Angul Hammerich på Musikhistorisk Museum ikke sprang til, da hans assistent rapporterede om be-

varede humler i Dragør. Nu er toget desværre kørt fra begge dele.

I virkeligheden har det af flere grunde tjent sagen godt, at drejeliren fik lov at vente på sin nordiske monografi. Med andre uddannelser bag sig er begge forfatterne i dag musikere på instrumentet med interesse og evne for videnskabelig virksomhed. Og deres undersøgelser, specielt om drejelirens musikalske egenskaber, tonesystem m.v. baserer sig i vid udstrækning på en sammenligning med de foreliggende resultater af især Stig Walins og Jan Lings arbejder om henholdsvis humle og nyckelharpa. Altså hilser vi bogen om drejeliren i Norden velkommen, som den præsenterer sig på det helt rigtige tidspunkt, dvs. i året 1985.

Det er en storartet bog, som kommer godt omkring sit emne. Først drejelirens tidligste europæiske historie, dens vej til Norden, hvor den formentlig slår rod i slutningen af 1400-tallet, dens videre skæbne i Sverige og de øvrige nordiske lande og dens genopstandelse som del af »folkemusikvågan« i 1970'ernes Sverige. Dernæst en grundig special-redegørelse for drejelirens optræden i de forskellige kildegrupper: folkelig overlevering, højere stands litteratur, billedkunst, teatret og – desværre i ringe omfang – nodematerialet. Drejelirens mange forskellige navne diskuteres indgående med udgangspunkt i en imponerende, kronologisk ordnet række citater fra 1200-tallet til vor tid. Endvidere får man en grundig gennemgang af de seks bevarede svenske instrumenter samt en komplet illustreret check-liste over alle museums-instrumenter i de nordiske lande. I særlige afsnit behandles drejelirens musikalske muligheder og den håndværksmæssige fremstilling af instrumentet. Der er billedfortegnelse og liste over trykte og utrykte kilder, men bogen har intet normalt noteapparat. Et rent ud sagt utåleligt reference-system skal kompensere herfor. Det er både utilstrækkeligt, upræcist og meget besværligt at benytte – synd, når man tager bogens ambitionsniveau i betragtning.

Udover publiceret materiale bygger fremstillingen på dels stikprøver i administrative arkiver dels en systematisk gennemgang af det stof, som museer, biblioteker og kulturhistoriske arkiver har indsam-

let. For Danmarks vedkommende er det navnlig Dansk Folkemindesamling, som i rigt mål har bistået forfatterne, og når man ser resultatet, er det morsomt og tankevækkende, hvor meget dokumentation vi egentlig har. Men der ligger en forførelse i således at tage alt, hvad spisekammeret rummer, og placere det på én hylde: ved første øjekast fylder det ganske godt og kan virke næsten overdådigt, men når man ser på hver enkelt kildegruppe for sig, så bliver indtrykket alligevel som tilforn – at stoffet er sparsomt og spredt. Ingen tvivl lades tilbage – vi har spillet drejelire i Danmark. Men var den et udbredt og almindeligt instrument hos os? Det spørgsmål kan kilderne ikke besvare, og det påstår forfatterne heller ikke. Vi må glæde os over, at det danske stof er sat ind i en nordisk sammenhæng, og at det er sket på et så kvalificeret niveau, som tilfældet er i den foreliggende svenske publikation.

Mette Müller.

Jóan Pauli Joensen: Folk og fisk

En studie over produktion og miljø i klipfiskeberedningen på Færøerne. Serie om nordatlantiske forhold nr. 9. Aalborg Universitetsforlag 1985. 219 s. ill. Kr. 185. ISBN 87-7307-320-2

I en række arbejder har etnologen, museumsinspektør Jóan Pauli Joensen skildret færøsk fiskeri og folkekultur. Med bogen »Folk og fisk« er turen nu kommet til en beskrivelse af klipfiskeproduktionen i perioden fra slutningen af 1800 årene til den anden verdenskrig. I løbet af dette trekvarte århundrede gennemgik det færøske samfund en udvikling fra at være overvejende selvforsynende til at blive en del af den internationale markedsøkonomi.

Ophævelsen af det danske handelsmonopol var en vigtig forudsætning; indførelsen af de store sejlfartøjer – slupperne – til et søgående fiskeri var en anden, og produktet, der skulle finansiere det hele, var den saltede, splittede og tørrede torsk, klipfisken. Jóan Pauli Joensen indleder sin fremstilling med at trække denne baggrund op, før han kommer ind på selve klipfiskeproduktionen. Først gøres rede for behand-

lingen af torskefangsterne til søs, deres losning og indvejning hos de lokale købmænd. Disse stod også for den videre behandling på land og for den endelige afsætning af den færdige klipfisk til Danmark, England og ikke mindst Spanien og Portugal.

En række kapitler fortæller om de forskellige arbejdsprocesser med vaskning, tørring og pakning af klipfisken. Det meste af dette arbejde blev udført af kvinder, og Joensen giver en detaljeret beskrivelse af både arbejdet og af kvindernes indbyrdes forhold, relationerne til arbejdsgiverne og deres øvrige situation. I den sidste del af bogen vælger forfatteren at lade en skildring af bygden Tvøroyri og dens udvikling stå som et konkret eksempel på de sociale og kulturelle ændringer, som fulgte med indførelsen af storfiskeri og eksportproduktion af klipfisk. Beskrivelsen af Tvøroyri omfatter både taberne og vinderne i skikkelse af arbejdsfolk og købmandsfamilier; men den fanger ikke selve de processer, der skabte den nye samfundsorden. Det berøres, hvordan den færøske handelskapislimes storkøbmænd ved hjælp af de udstrakte kreditter og sågar prægning af egne mønter kunne sikre sig en vis kontrol med kundekredsen. Men hvordan opretholdt disse nye matadorer samtidig deres position som gode medborgere i bygden og undgik konflikter med arbejdskraft og kunder?

Det fortæller »Folk og fisk« ikke meget om, ligesom bogen heller ikke kommer ind på, hvordan købmændene etablerede og drev deres internationale handel. Dette kan være forfatterens retmæssige valg af afgrænsning; men det kan også skyldes det anvendte kildemateriale. Denne fremstilling bygger, som Joensens tidligere arbejder, på beretninger indsamlet ved hjælp af spørgelister. Har disse spørgelister og de tilhørende besvarelser haft deres begrænsninger, så har indsamlingsprojektet om »Færøerne i slup-tiden« dog – mens tid var – tilvejebragt et righoldigt dokumentationsmateriale. Joensen citerer flittigt og fyldigt fra disse beretninger, og sammen med de mange gode, samtidige fotografier bliver disse citater til meget nærværende brudstykker af arbejdslivet i den færøske klipfiskeproduktion.

Hermed er antydnet, at »Folk og fisk« har sin styrke i det dokumentariske – og det er ingen skam, selv om forfatteren nu og da ambitionerer at ville nå ud over det rent empiriske. Måske han kan få bedre hold på en procesanalyse, hvis han får mulighed for at fortsætte sit arbejde med et projekt om indførelsen af de trawlere, notbåde, fryse- og filetindustrier, der har afløst linefiskeri og klipfiskeproduktion som dominerende teknologi og økonomisk underlag for det færøske samfund efter verdenskrigen. Joensen peger selv på et sådant projekt som en naturlig fortsættelse af sine hidtidige arbejder.

Poul H. Moustgaard.

Erik Kaas Nielsen: Jeg vil synge en sang . . .

Fremad, Kbh. 1986. 193 s. Kr. 198.
ISBN 87-557-1161-8.

Hr. Hansen synger,
så gulvet gynger,
han gi'r os timer,
så vi besvimer,
han er lidt skaldet,
det ved vi alle,
han er lidt tosset,
det ved vi osse.

Sådan hørte Erik Kaas Nielsen, at skolebørn sang i 1960'ernes København på melodien »Der bor en bager«. Det vides ikke, om Hr. Hansen var sanglærer eller blot berytget for sin sangstemme.

Kaas Nielsen har ved siden af sit arbejde som folkeskolelærer indsamlet børnefolklore i de sidste 30 år. Det er blevet til tre større materialepublikationer undervejs: *Det lille folk* med historier, anekdoter m.m. (1965), *Gæt en gåde* (1967/-79) og *Lystige rim og ræmser for børn* (1974/-84). Den foreliggende bog fra 1986 supplerer udgivelsesrækken ved at opsummere Kaas Niensens arbejde på det sanglige område.

Bogen er en letlæst præsentation af børns, dvs. først og fremmest skolebørns, egne sangtraditioner. Den bringer næsten hundrede sange, de fleste med næstemige noder og resten med melodihennis-

ninger. Sangene er grupperet i afsnittene: Søndagsskolesange, sørgelige viser, fastelavnssange, sanglege, »sjo, skæg, vrøvl og ballade«, frække sange og klappesange. Men bogen er ikke en almindelig sangbog. Forfatteren har forsynet hvert afsnit med indledninger, og han indrammer bogen med to generelle kapitler: »Om sang før og nu« og »Kan vi give børns sangkultur bedre muligheder?« Til sidst er der kildehenvisninger og referencer om de enkelte viser, en nyttig liste over litteratur i og uden for Danmark, samt et register. Med sin brede indføring i børns traditionelle sang har bogen kun en parallel i Svend Nielsens *Flyv lille påfugl* (LP og kommentarhæfte, 1981). Bogen henvender sig først og fremmest til voksne. Den er navnlig tænkt til formidling – »som en hjælp til at få børn til at synge deres egne sange og viser.«

Kaas Nielsen trykker først og fremmest sine egne optegnelser og båndoptagelser fra København, men han har kunnet supplere med andre indsamleres materiale fra begyndelsen af 1950'erne til 1983. Det ligger i det pædagogiske sigte, at forfatteren helst vil bringe sine sange i gode sammenhængende former. Han bringer de tekster, han nu engang har, uden at ændre ordlyden, men han lader ikke sjældent flere sangeres versioner komplettere hinanden – som når Anna-visen er sammenskrivet af vers fra fem forskellige indsyngninger af visen, fordi den i tidens løb »hyppigt« er sunget »i en misforstået og ubehjælpelig form«. Den slags udgivelsesprincipper kan man jo diskutere. Kaas lægger i hvert fald sine præmisser åbent frem. Det fremgår dog ikke, om melodierne er behandlet på samme måde. Formidlingen af melodierne ville i øvrigt have været mere effektiv, hvis de havde fået tilføjede becifringer.

Indledningerne til de syv afsnit er præget af sjove og oplysende personlige erindringer fra forfatterens egen barndom på Nørrebro i København som baggrund for børnesangens stilling i dag. De handler i en skønsom blanding om, hvorfra børnene har deres sange, hvordan de bruger dem, og hvad deres funktion er og har været. Kun enkelte steder berøres melodierne, selv om forfatteren er helt klar over deres afgørende betydning. »I sang – i dette at synge – er der undertiden noget, der ikke

kan forklares eller forstås med almindelig kølig fornuft«, siger han meget rigtigt et sted, og denne indforståede og nuancerede holdning præger hele bogen. Men bag de ofte forsigtige og åbne formuleringer ligger en stærk bekymring for børnesangens muligheder for at overleve. Fastelavnssange og sanglegstraditioner er stort set uddøde, og sang som fælles kulturgrundlag er forsvundet i skolerne. Skolebørn synger ikke, fordi sang ikke er et naturligt og hverdagsagtigt udtryk hos voksne i samfundet i øvrigt. Først og fremmest skyldes sangens tilbagegang, at massemedierne og den passiverende underholdning fylder både børns og voksnes tilværelse mere og mere.

Når nu forfatteren vover sig ind på disse store og vigtige spørgsmål, så savner jeg en mere overordnet og dybtgående diskussion af dem. Den måtte bl.a. inddrage de samfundsmæssige grunde til, at børn og forældre er mindre sammen i dag end før – både i arbejdslivet og i fritiden. Og specielt havde medieproblematikken fortjent nogle mere dybtgående overvejelser. Forfatterens store skepsis over for medierne kommer til at fremstå så begrædelig i sin korte form rundt omkring i bogen – også selv om han i slutkapitlet har nogle ideer om, hvordan medierne kunne få en mere positiv rolle. Det afgørende må netop være, *hvor* dan medierne bruges: De kan både understøtte og understøtte børns sang. En del af de sange, bogen bringer, vidner i øvrigt om et samspil mellem tradition og medier, som langtfra altid er negativt (»Langt oppe fra Norges kyster« er et godt eksempel). Børns egen brug af medierne, som Vesterbros Ungdomsgård og »Parkering Forbudt« kommenteres ikke.

Med dette lille forbehold synes jeg, at bogen på sin stilfærdige måde er både velskrevet og appetitvækkende, og at den som indføring i skolebørns egne sangtraditioner siden 1950'erne er solidarisk og nuanceret. Den rummer mange herlige sange, fra århundredgamle skæmteviser til 1980'ernes internationale klappesange. Bogen kunne med fordel have været suppleret med et kassettebånd med eksempler på, hvordan sangene lyder.

Jens Henrik Koudal.

Ole Høiris: Antropologien i Danmark

Museal etnografi og etnologi 1860-1960. Nationalmuseets Forlag 1986. 389 s. ill. Kr. 150.

ISBN 87-480-0575-4

Denne bog handler om etnografiens historie i Danmark, dvs. om det fag, som man internationalt oftest ville kalde social- eller kulturantropologi. Der har hersket en del forvirring om fagets betegnelse i tidens løb. Ved Aarhus Universitet kaldes det etnografi og socialantropologi og ved Københavns Universitet antropologi og etnologi. Det er det fag, som oprindeligt beskæftigede sig med fremmede folkeslag, men som i dag handler om kultur og samfund i det hele taget og derved breder sig ind i en række andre fags genstandsfelter.

I størstedelen af den behandlede periode havde etnografien i Danmark sit hjemsted på Nationalmuseet, og dets udøvere havde varierende faglige baggrunde, ofte kulturgeografi. Fra 1945 har etnografien eksisteret som universitetsfag i København og fra 1964 også i Aarhus. Men det er berettiget at kalde faget museal etnografi frem til omkring 1960. Først da begyndte den første generation af faguddannede etnografer at gøre sig gældende, og fra det tidspunkt bevægede fagets teoretiske perspektiver sig over i de store kolonilandes traditioner. I England og Frankrig har etnografien været præget af, at man skulle administrere anderledes samfund. Man havde praktisk behov for at forstå anderledes sociale og kulturelle systemer i deres egenart og i en aktuel global sammenhæng. I Danmark havde faget ingen praktisk funktion og fastholdt en arkæologisk præget udviklings- og historieinteresse fra midten af 1800-tallet og frem til 1950'erne. Dette gjaldt også forskningen i kolonien Grønland. Den mest nutidige indsats i periodens etnografiske grønlandsforskning, finder man ironisk nok hos H.J. Rink, der i 1860'erne bl.a. analyserer eskimosamfundet, som et system med sin egen indre orden. Rink var doktor i fysik og kemi, men var kolonibestyrer og inspektør i Grønland fra 1853 til -68.

Hvis man griber tilbage til Christian Jürgensen Thomsens æra på Nationalmuseet i første halvdel af 1800-tallet, vil man finde

at etnografi og arkæologi var ligeværdige interesseområder i et perspektiv, der drejede sig om menneskehedens udvikling, hvad Ole Høiris dog ikke gør en pointe af. Med Worsaae og siden Sophus Müller blev etnografien på Nationalmuseet både institutionelt og fagligt reduceret til et appendiks i forhold til arkæologien, og de dominerende interesser blev snævert nationale, kronologiske og empiriske. Etnografien kunne i denne sammenhæng levere eksempler til belysning af den fortid, som arkæologerne fandt resterne af i vores egen muld. Forskningen gik ud på at udfylde udviklings- eller historieføløb med data. Den teori, der forenede arkæologi og etnografi, beskrev Kaj Birket-Smith i billedet af en vulkan, hvor successive lavalag vælder op af jorden og overlærer ældre lag, som samtidig skubbes ud i periferien. Arkæologen gravede ned gennem lagene og etnografen rejste ud i periferien, men begge i samme ærinde og med genstandene som hovedinteresse. Her burde man måske indskyde, at en moderne museal etnografi jo ikke med nogen nødvendighed behøver at behandle materiel kultur ud fra samme erkendelsesinteresse som arkæologien.

Ole Høiris' eget antropologiske projekt er et evolutionsprojekt og har som sådan et fællesskab med den ældre danske etnografi, som er fraværende hos mange yngre etnografer. Han har således en oprigtig interesse for forgængernes arbejde. Man fornemmer, hvor ærgerligt det må have været for et arkæologisk 'hegemoni', hvor store udviklingslinier fortrængtes af historiske detailforløb. Den hovedkritik, man kan udlæse af Ole Høiris' behandling, er dels, at den ældre etnografis udøvere sammenblandede uforenelige teorielementer fra både evolutionistiske og kulturhistoriske traditioner, og dels at en egentlig evolutionsforskning aldrig kommer i stand, men opløser sig i interessen for enkelt-elementers historie.

Disse kritikpunkter må man finde i den lange og spændende gennemgang af etnografiens danske repræsentanter. De er dog ikke konklusionens hovedtema. Gennemgangen er opdelt i tre hovedafsnit. Det første handler om antropologiens etableringsfase ved H.J. Rink, C.N. Starcke, B.K. Bahnson, W.J. Dreyer og Johannes

Steenstrup. Det andet, kortere, hovedafsnit tager fat på ekspeditionerne, den ældre etnografis feltarbejdsform. Her er det især Knud Rasmussens grønlandsekspeditioner og Haslund-Christensens centralasiens-ekspeditioner, der er centrale. Det tredje og største afsnit behandler dette århundredes professionelle antropologer ved Nationalmuseet frem til og med Kaj Birket-Smith.

Afslutningen drejer sig, som forudsat i bogens begyndelse, om den danske antropologis samfundsmæssige funktion. Men det virker som en meget snæver konklusion i forhold til det enorme arbejde, der er lagt i den teorihistoriske redegørelse. Emnet kunne godt have fortjent, at etnografien med lige så stor grundighed blev sat ind i sin samfundsmæssige sammenhæng i Danmark, som den bliver det i sin teori-mæssige sammenhæng. I stedet sammenholdes den med en række ideologiske elementer udledt af Nicos Poulantzas' formelle definition af 'småborgerskab'. Det er et spørgsmål, hvor erkendelsesfremmende den betegnelse er, når den ikke problematiseres yderligere i forhold til Danmark, hvilket kunne have været interessant. Som det er, fremstår afslutningen som en provokation, der er for kortfattet til at retfærdiggøre sig selv.

Torben A. Vestergaard.

Rødovre Kirkebog 1682-1814

Udgivet af Samfundet for dansk genealogi og personålbhistorie. Ved Berna & Jørgen Møller-Holst. København, 1986. 304 s. Kr. 95. (Medlemspris kr. 80.) ISBN 87-87360-10-1.

Alt for tit må man konstatere, at bogtitler kun siger lidt eller endda noget misvisende, om bogens indhold. Men her foreligger en udgivelse, hvor indholdet ganske svarer til titlen. Med stor flid har ægteparret Møller-Holst gjort den originale, gamle kirkebog tilgængelig for alle interesserede. Den gotiske håndskrift, som er anvendt i den slags dokumenter vil nok være ulæselig for de fleste, og det må derfor noteres med tilfredshed, at de to under vejledning af Knud Prange fra Lokalhistorisk afdeling, har på-

taget sig det store arbejde med udskrifter og identificering af personerne.

Udgivelsen, som er forestået af Samfundet for dansk genealogi og personålbhistorie, indeholder forord, indledning og afskriften af den originale kirkebogs tre fortegnelser (døbte – trolovede og viede – døde) samt registre, noter, noteforklaring og en kildefortegnelse. I indledningen hæfter man sig uvilkårligt ved følgende passus (s. 10): »Rødovre kirkebog kan vel betragtes som en kirkebog, der stort set ikke adskiller sig fra gennemsnittet af landets kirkebøger. Fejlskrivning og forveksling af navne og glemte indførsler har ikke overskredet et rimeligt antal.«

De mange forbehold i den første sætning illustrerer ganske godt den usikkerhed som endnu foreligger, fordi vi mangler en samlet bedømmelse af de bevarede kirkebøger. Derimod virker det noget luftigt, at tale om at fejl og misforståelser kan optræde i »et rimeligt antal«. Denne pudsige detalje må dog ikke overskygge, at det foreliggende arbejde kan blive til stor nytte for både fagmand og amatør, især hvis de kan se perspektiverne i – til eksempel – et register over begravede uden navn for årene 1732 til -41, der lakonisk beretter: »En fattig fremmed kvinde. Den gamle fattige mand. Et fattigt menneske. Smeden i Rødovre. En betlerkvinde . . .«

Tommy P. Christensen.

Hildegard Gantner-Schlee: Der Maler Johannes Senn 1780-1861

Quellen und Forschungen zur Geschichte und Landeskunde des Kantons Baselland, Band 26, Liestal 1985, 148 s. ill. ISBN 3-85673-212.

Siden de kobberstukne, kolorerede serier »Danske nationale Klædedragter« og »Kjøbenhavnske Klædedragter« udsendtes i 1800-tallets første årti, har disse indtagende billeder af danske bønder og borgere været samlerobjekter. De blev i samtiden genoptrykt flere gange, udkom sågar i Hamborg og London med udenlandske undertekster og er atter blevet genoptrykt her i de seneste år.

Dragthistorikerne og andre kulturhistorikere har også forlængst vidst at gøre brug

af disse vigtige kilder, medens kunsthistorikerne har søgt at udrede, hvem der stod bag kobberstikkene – kunstnerisk som idémæssigt. Schweizerne Jacob Rieter og Johannes Senn indtager en central rolle, men C.W. Eckersberg og G.L. Lahde deltog også i arbejdet.

Den foreliggende biografi af maleren Johannes Senn går ikke ind i denne diskussion, men bogen er af betydning, fordi den gør rede for den internationale baggrund for billedserierne. Da de to schweizere kom hertil i 1804 – Senn for at blive i 15 år – var det deres agt at indføre en ny billedgenre: dragtserien. Siden 1500-tallets slutning blev der fremstillet serier med de enkelte gadehandlere. Hertil kom nu, at Schweiz i 1700-tallets sidste fjerdedel havde udviklet sig til Europas førende turistland. Oplysningstidens dannede overklasse søgte til alpelandet, hvis frihedselskende bonde- og hyrdefolk levede i pagt med naturen, uberrørt af den fordærvende civilisation. Man interesserede sig for regioners og nationers folkekarakter, deres skik og brug, som bl.a. kom til udtryk i klædedragten, og mange kunstnere, de såkaldte Kleinmeister, specialiserede sig i sådanne dragtbilleder.

Rieter og Senn startede med »Danske nationale Klædedragter«, ialt 72 stik, som dog kun omfatter Holsten og Vesterhavserne samt København og omegn. Herefter fulgte »Kjøbenhavnske Klædedragter eller Det daglige Liv i Hovedstaden i karakteristiske Figurer«, 24 stik, som udkom 1806–08, tildels efter Rieters afrejse fra Danmark. Billederne vistes på en udstilling, og Adresseavisen konstaterede: »I en Tid, hvor det er så vigtigt at vække levende Følelser for det nationale, fortjener disse sande Nationalstykker dobbelt Opmærksomhed.«

Dragtserierne kom således på et gunstigt tidspunkt, hvor der var brug for dem. Men Senn gik videre, idet han agtede at udarbejde en ny serie »Folkelivet i de europæiske Lande«. En banebrydende idé, dels at tage *hele* Europa op, og dels at lancere selve begrebet folkekultur. Beklageligvis strandede projektet, og de danske og københavnske klædedragter blev de eneste – omend værdifulde – resultater af den stort anlagte plan.

John Erichsen.

Poul G. Wemmelund: Lyset i mørket

Året og festerne I. Nyt Nordisk Forlag 1985. 71 s. ill., noder. Pris kr. 97,50. ISBN 87-17-05393-5.

Henning Fogde: Solen og lyset

Året og festerne II. Nyt Nordisk Forlag 1986. 66 s. ill. Pris kr. 97,50. ISBN 87-17-05391-9.

»Året og festerne« I-II er en del af en serie, der »lægger op til et tværfagligt samarbejde mellem dansk, kristendomskundskab og samtidsorientering«. Den er beregnet for »folkeskolens ældste trin, for unge på efterskole, højskole og lignende.«

Poul G. Wemmelund skriver om festerne fra jul til kyndelmisse og Henning Fogde om festerne fra påske til den store høstfest på Mikkelsdag (29. september).

Det er to meget smukke bøger, smukt tilrettelagte, smukke billeder og smukt skrevne. Allerede forsiderne slår tonen an: »Lyset i mørket« med Oluf Høsts maleri »Vintersolhverv« gengivet i farver og »Solen og lyset« med Jens Søndergaards »Sankt Hans Aften ved Havet«, også i farver.

Wemmelund lægger ud med at genfortælle Johs. V. Jensens skildring af Dreng i »Bræen«, som »aldrig glemte at fejre solhvervet i taknemmelighed mod den store opdagelse, han gjorde i sin ungdom: at solen kommer igen, så mennesket ikke skal gå under i kulde og mørke.« Wemmelund konkluderer: »Sådan kunne man forestille sig, at solhvervsfesten ved midvinter begyndte«. Derefter redegør han nøje for fundene og tyveriet af guldhornene. »De havde i glimt ladet os ane noget om vores forfædres liv og tanker. Det er f.eks. tænkeligt, at hornene har været anvendt ved de store bløtfester i den hedenske oldtid. Hvordan disse fester blev fejret, ved vi ikke med sikkerhed noget om. Måske som ved den midvinterfest, der fortælleres om i det følgende.«

Hvorfra man ved alt det, Wemmelund udføreligt fortæller om midvinterfesten, røber han ikke. Han skriver sig varm – og undervejs får han med, at »da det første kød var spist, blev det ene af *de to guldhorn* (forfatterens understregning) båret frem til høvdingen i højsædet« og senere det andet.

Det er smukt og levende, men det havde dog været interessant for eleverne at få at vide, at det eneste man ved om den hedske midvinterfest stammer fra beretninger nedskrevne af de kristne mænd, der bekæmpede den gamle tro, de skrev om. Og at det eneste samtidige, nordiske vidnesbyrd om julefejringen er udtrykket »at drikke jul« i et skjaldekvad.

Når Wemmelund derimod fortæller om den kristne jul, så får man udførligt at vide, at »den første samlede beretning, som blev nedskrevet om Jesus, findes i en bog, der hedder Marcus-evangeliet.«

Der gøres i det hele taget meget ud af beretningerne i Det nye Testamente, af en række salmer, ja af al kristendoms-kundskaben.

Hvad der skrives om de folkelige traditioner synes mere at være små velskrevne leksikalske anhang til det, der er hovedsagen: julen som kristmesse og julen beskrevet af danske digtere.

Disse anhang er i øvrigt ikke altid problemfri. Wemmelund skriver, at »mange har forsøgt at føre julestræsskikken tilbage til oldtiden. Den første kendte beretning stammer imidlertid fra 1510.« Hvad er meningen med den første sætning? Hvorfor nævnes det, når det alligevel ikke er rigtigt? Og hvorfor er der ingen kommentarer til Povl Abrahamsens tegning på samme side, hvoraf det fremgår, at han (og andre) mener, at juletræet nedstammer fra »livstræet«? Der står ingen steder noget om dette træ.

Selvom Wemmelund bringer tekster af Scherfig og Shubidua, så er det på mange punkter en meget gammeldags bog. Den har en masse tilfælles med tonen i præsten, folkloristen og højskolemanden H.F. Feilbergs bøger om julen og om dansk bondeliv. Men det er selvfølgelig heller ikke den værste karakteristik, man kan give en bog om juletiden.

Henning Fogde er helt på linje med Wemmelund. Han kalder endog nutidens »klasseværreiser« for »skolestuer«!

Ifølge »sine« fester og højtiders natur har Fogde genfortalt alt, hvad evangelisterne har at berette i Det nye Testamente.

Generelt gælder det for begge bind, at oplysningerne om det meget fine billedmateriale – mange af billederne er i farver –

er alt for uensartede. I visse tilfælde står der hverken, hvorfra det er eller hvor gammelt det er. I øvrigt bør Birgitte Fogdes tegninger fremhæves. De er aldeles størtede og et stort plus ved Henning Fogdes bog.

Trods mine indvendinger synes jeg, at det er to gode, velskrevne og yderst informative bøger. Jeg ærgrer mig blot over, at begge forfatterne er langt mere fortrolige med Biblen, H.C. Andersen, N.F.S. Grundtvig, Blicher og Johs. V. Jensen end med de folkelige traditioner, som årets fester jo til syvende og sidst er.

lørn Piø.

Ole Ravn: Gys, grin og romantik

Folkelig læsning 1850-1900. Strandbergs forlag 1985. 132 s. ill. Pris kr. 160.

ISBN 87-872-0059-7.

Ægteskabsprøven og andre kærlighedsfortællinger

Populære danske forfattere 1830-1980.

Red. Ole Ravn. forlaget systime a/s, Herning 1986. 223 s. ill. Pris kr. 148.

ISBN 87-7351-271-0.

Hvis man gerne vil have en god og solid, pædagogisk præsenteret indføring i underholdningslitteraturen (ugebladslitteraturen, den »lille« litteratur, den »kulørte« litteratur), så er Ole Ravns bog »Ægteskabsprøven« den helt rigtige at gå til. Det er en antologi med en fyldig efterskrift på ca. 70 sider.

Antologien bringer tekster skrevet af forfattere som Ingemann, Carit Etlar, C.A. Thyregod, Palle Rosenkrants, Morten Korch, Ib Henrik Cavling og fra 1970'erne af forfattere som Martin Nielsen, Erik Nerløe og Benny Aaholm, der skriver i »Novelle Magasinet«, »Familie Journalen« og »Nyt Ude og Hjemme«.

Efterskriften sætter en lang række begreber på plads. Alting er selvfølgelig mere kompliceret end man troede. Som en hovedgruppering skelner Ole Ravn mellem de måder masselitteraturen distribueres på: boghandlersalg, direkte salg og kiosksalg. Og inden for disse tre salgsformer placerer han så »føljetonromaner«, »kolportage-romaner«, »almanakker«, »julehæfter«, »ugeblade«, »seriehæfter«, »filmsroma-

ner», »kioskromaner« og mange andre begreber. Og hvert af begreberne beskrives og forklares nøje.

I et interessant afsnit om »masselitteraturens funktion« skriver han blandt andet, at »Mens finlitteraturen forbruges helt på samme måde som andre kulturprodukter (fx teaterstykker, koncerter, osv.), så forholder det sig anderledes med masselitteraturen, der normalt betragtes som en *pausebeskæftigelse* (forfatterens understregning) mellem andre og mere vigtige aktiviteter (arbejde, spisning, socialt samvær osv.). Det er en forskel, der bl.a. indebærer, at mens finlitteraturen som regel diskuteres og vurderes som et led i den løbende debat om kunst og litteratur, så forbruges masselitteraturen privat og uden at dette giver anledning til større overvejelser eller diskussioner« (side 213).

Det forekommer mig at være en præcis karakteristik.

Om tekstvalget i »Ægteskabsprøven« hedder det, at det »dækker et bredt spektrum af stilarter, genrer og temaer – også selv om samtlige antologiens tekster på en eller anden måde har kærligheden og dens fortrædeligheder som emne«.

»Gys, grin og romantik« har en anden profil. Dels fokuserer han på en ældre periode, nemlig 1850-1900 – og dels har han givet »Ægteskabsprøven« der går fra 1830-1980 – og dels har han givet antologien disse overskrifter: »Kjærlighedens underlige veje«, »Mord og mysterier« og »Armod og rigdom«.

De to bøger supplerer hinanden på det nydeligste, også hvad efterskrifter og indledninger angår. I »Gys, grin og romantik« skildrer han således underholdningslitteraturen set i en bredere kulturhistorisk sammenhæng end i »Ægteskabsprøven«, og som en konsekvens heraf har han gengivet en lang række illustrerende billeder og annoncer fra tiden.

Når man til disse to antologier lægger to andre, som han ifølge litteraturlisten i »Ægteskabsprøven« også har udgivet i 1986: »De bedste almanakhistorier« og »De bedste julehæftehistorier« (begge på Chr. Erichsens forlag), ja så må denne masselitteratur da vist siges at have fået, hvad der tilkommer den af udgaver ialfald de første par år.

Nu må man meget håbe, at Ole Ravn, der i 1981 lagde ud med »Litteratur i tal. En litteratursociologisk opslagsbog«, samler al sin viden om underholdningslitteraturen i én stor bog. Som bilag kan han jo så bruge sine fire udgaver!

lørn Piø.

Danskere. Hvem er vi?

Redigeret af Annelise Bistrup og Mette Winde. Gyldendal. Kbh. 1985. 191 s. Kr. 168. ISBN 87-01-19292-2.

De to redaktører, som begge er journalister, har stillet spørgsmålet i titlen til 15 danskere – femten meget forskellige danskere (bortset fra at de 12 er journalister/forfattere). De har fået 12 forskellige svar, som man ikke kan lægge sammen og dividere med 12 og deraf udlede, hvordan eller hvem danskerne er.

Blandt de udvalgte causeurer – for man må kalde indlæggene causerier – er de fleste de sædvanlige højre- og venstrefløjjournalister, forfattere og højskolefolk, men der er også udenlandsdanskere, en ghaneser, der er blevet dansk, en hvis forældre er indvandrere og en, som er trediegenerations indvandrer – og endelig også en dansk sydslesviger. Det er et interessant udvalg, og mange af indlæggene er interessante, men det er svært at anmelde uden at blive revet med af nogle af synspunkterne eller at missionere for sine egne synspunkter på emnet.

Nogle prøver at finde frem til »det typisk danske«, andre fremhæver, at vi er almindelige mennesker som alle andre, og at vi har mere tilfælles med personer i samme erhverv i fremmede lande end med naboen.

Grundtvig og Janteloven optræder i mange indlæg – sikkert med god grund, og begrebet hygge inddrages også – det ord man efter sigende ikke har på noget andet sprog.

Det er svært at afgøre, om de tilflyttede og naturaliserede eller de, der er »barnefødt« i Danmark, er de bedste iagttagere – anmelderen finder førstnævnte mest interessante, fordi de har kunnet registrere noget, som de »barnefødte« slet ikke tænker på. Derfor, og ikke fordi alle de andre

er dårlige, skal Samuel Rachlin, som kom hertil fra Sibirien som 10-årig, og som yderligere har boet længe i andre lande, fremhæves sammen med den ghanesiske arkitekt David Semanu Odoon. Han har boet her i 25 år og gennemgået hele sin uddannelse her, fra skole over tømrerlære og Håndværkerhøjskolen til Akademiet. Odoon er bl.a. interessant, fordi han betragter os fra en meget fremmed baggrund, opdraget som han er i et afrikansk stammesamfund – og han er hverken kristen eller jøde.

Jøde er Kjeld Koplev – trediegenerations indvandrer. At han blev dansker og ikke svensker var et tilfælde – hans bedstefar kom for sent til Malmö-båden. Hans indlæg er godt, og det fortæller både om danskere og jøder – og det røber, at han måske dybest set er skandinav.

Søren Mørchs indledende afsnit handler ikke meget om, hvem vi er – mere om hvorfor vi overhovedet eksisterer som selvstændig nation – på trods af at vi stort set har tabt alle de krige, vi har ført. At placere landet i og forklare dets fortsatte eksistens ved den politiske udvikling i Europa – specielt på den nordtyske slette – er en rimelig indledning.

Det er en morsom og letlæst bog, ikke noget banebrydende værk om dansk identitet. Men det har heller ikke været meningen.

George Nellemann.

Peter Seeberg og Jørgen Borg: Slå fritiden ihjel

Dansk Byplanlaboratoriums Skriftserie. Nr. 34. København 1986. 64 s. ill. Kr. 98. ISBN 87-87487-50-0.

Bogens titel er hentet fra dens sidste og mest filosofiske kapitel, men de handler alle på en eller anden måde om fritid – og har på en eller anden måde relation til begrebet »planlægning«. Men ellers spænder de lige fra det, bare at sidde på en bænk til at køre 240 km i timen på Rønmøse flade sandstrande, hvor de tyske turister siges at have fundet ud af, at »besiddelse af en plet på stranden er en uting«.

Der er ikke tale om kulturhistorie i almin-

delig forstand, eller etnologi, men alligevel er den lille bog fuld af iagttagelser som etnologer kunne have gjort (og nogle af dem er faktisk gjort, f.eks. forskellen mellem lystfiskere, sportsfiskere og fritidsfiskere), men der er vist ikke andre steder man kan læse om pølsevognenes kulturhistorie og sociale funktion.

Når man ser bort fra den allerførste side, hvor »udsigtens historie« spores tilbage til 1386, er der tale om essays, som bygger på Seebergs fantastiske iagttagelsesevne og hans egne erindringer, og man imponeres over, hvor godt han, museumsinspektøren i Viborg, kender alle kroge af landet.

Borgs billeder er gode. Det er hæderlige reportagebilleder af gode motiver til formålet, og han forfalder ikke til smart linseføring, og det er måske småligt, når man fremfører, at oplysning om tid og sted ville have glædet nogle, f.eks. anmelderen.

Det fremgår ikke, hvem der har skrevet billedteksterne, men de er også gode. Lad mig slutte med et eksempel: »Nogle har fritiden. Nogle har friheden. Nogle har både fritiden og friheden. Bedst at have begge dele, men skal det være så helst friheden, hvis man virkelig kan have den. Bedst at have lyst til at lave noget og kunne gøre det. Bedst at kunne gøre sig umage og have det sjovt med det. Det er sådan, at livet bliver værd at leve.«

George Nellemann.

Mikkelsen, Birger: Fiskerne – fra Kronborg hage til Sletten

Nordisk Forlag. Helsingør 1986. 216 s. ill. Kr. indb. 270, hft. 225. ISBN 87-88245-16-0

Dette er en meget flot og velillustreret bog, så det er rimeligt straks at nævne, at Elisabeth Bjørn-Petersen har forestået billedredaktionen. I tyve kapitler gennemgås fiskerbefolkningens liv ved Øresundskysten syd for Helsingør, ikke bare fiskeriet, men også havnene, stejlepladserne, husene og lejerne. Og også afsætningen af fisken og fiskernes bierhverv får deres egne kapitler.

Området er jo præget af søfart tæt udenfor lejerne – og også af, at der ikke er langt til den skånske kyst, eller til København for

den sags skyld, så der er tale om samfund, der nok på sin vis er sluttede i og med at man holder tæt sammen, men ikke isolerede. Man har handlet og smuglet, og man har haft københavnere boende i sine stuer om sommeren medens man selv lå på loftet eller i udhuset.

Denne tætte kontakt med omverdenen har nok også været medvirkende til, at der findes et rigt illustrationsmateriale at øse af: kunstnere har taget fiskerlivet op som motiv, og der er tidligt lavet gode fotografiske postkort – og man har haft to museer, som samlede billederne: Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg og Flynderupgaard, der er hjemstedet for samlingen af samme navn som den bog, der her anmeldes. Samlingen på Flynderupgaard, som ligger mellem Snekkersten og Espergærde, er tilvejebragt af arkitekt Per Christiansen, Espergærde og den er værd at se. Som bogen, er den en så godt som fuldstændig beskrivelse af en lokal fiskerkultur – smukt og instruktivt formidlet.

I bogen trækker forfatteren i mange tilfælde linierne tilbage til de tidligst kendte forhold – eller han starter med dem. Blandt de helt specielle forhold i dette område er som nævnt den tætte søfart, som jo i sundtoldens tid måtte stoppe op her, men også juridisk er der noget særligt ved fiskeriet i det nordlige Øresund, idet den såkaldte ålegårdsret, der alle andre steder hører til jorden indenfor, her har været matrikuleret separat, så man har kunnet eje og købe et stade uden at eje stranden indenfor.

Disse stader var engang meget værd, men man må nu desværre konstatere, at fiskeriet med bundgarn på staderne, hvis vigtigste fangst var blankålene om efteråret, er opgivet. Det lønnede sig ikke mere. I hvilken takt dette fiskeri blev opgivet (Trykkedammen 1962, Snekkersten 1969, Humlebæk 1979, Espergærde 1980 og Sletten 1982) opregnes, og det er karakteristisk for bogen: et væld af detaljer, navne, årstal og beløb, som måske nok er mere interessante for lejernes nuværende beboere end for alle os andre. Denne uhyre viden, som skal med i alle afsnit, er nok nyttig for nogle, men den gør sine steder bogen noget tungt læst. Men for den, som kun vil se billeder, er det virkelig en godbid.

George Nellemann.

Kulturbevaring og dagligt liv

Etnologiske synspunkter på nyere tids kulturhistoriske bevaringsinteresser.

Redaktion: Peter Dragsbo og Nina Fabricius. København 1987. 142 s. ill. Kr. 70. ISBN 87-87551-16-0.

Bogen er udgivet af Statens Museums-nævn – eller helt nøjagtigt af dette nævns »Referencegruppe for Nyere Tids Kulturhistorie«.

Den er udsendt som et hjælpemiddel for dem, som i fredningsplanlægningen skal afgøre hvad der er fredningsværdigt fra »nyere tid«, hvilket her betyder noget i retning af de seneste to-tre hundrede år, med hovedvægten lagt på det seneste århundrede. Et af referencegruppens vigtigste mål, står der i indledningen, er at gøre opmærksom på de holdninger, som etnologien har tilført diskussionen om, hvad der har kulturhistorisk interesse og bevaringsværdi. Dette betyder, at man vil gøre opmærksom på, at der er andet end det man hidtil har betragtet som fredningsværdigt, som nu også må tages med i bevaringsplanerne, ting som kulturlandskaber, sommerhusbebyggelser, husmandskolonier, stationsbybebyggelser, teglværker, forsamlingshuse og meget mere, som man i snævre fagkredse længe har været opmærksomme på, men som ikke i samme grad har haft myndighedernes bevågenhed.

Men udover at være et hjælpemiddel i denne retning, er bogen en udmærket oversigt over de senere års etnologiske forskning, i alle fald den del af den, som har med ting at gøre, som kan fredes og bevares, for udover de mere generelle kapitler, indeholder den 13 eksempler på sådanne undersøgelser, hvoraf nogle allerede er publicerede i bogform, medens der i andre tilfælde er tale om foreløbige redegørelser for igangværende eller endnu ikke offentliggjorte undersøgelser.

Forfatterens baggrund er ikke ens, og det fremtræder på en interessant måde. De, som er historikere, bygger alene på skrevne kilder, etnologerne kombinerer arkivstudier med interviews med folk i det studerede område, medens de, som er uddannet til at arbejde i skriftløse samfund, etnograferne, udvælger sig »stammer« el-

ler studerer kultursammenstød mellem den oprindelige befolkning og nye, mærkelige folkeslag som »feriefolket«, der invaderer kyster og øer.

Poul Strømstad (historiker) skriver om teglværkerne ved Nivå på Sjælland for at gøre opmærksom på, at man bør bevare et teglværk af den gamle type, Nivågårds Teglværks Ringovn helt præcis, som endnu kan reddes, før alle de engang så karakteristiske landlige industrier er væk. Bjarne Stoklund (også historiker) går i sin artikel om de sydsjællandske bønders udnyttelse af underskoven til dyrkning af æbler og hassel til tøndebånd, som man kender den fra slutningen af 1700-årene til engang i forrige århundrede, ind før, at man freder de tilbageværende spor af denne karakteristiske erhvervsform.

Etnologerne er flest, og de har studeret så forskellige emner som stationsbyer, kriseramte øsamfund, storstadsvarter (Nyboder), men også »almindelige« landsbyers liv og funktion, husmandskolonier og kolonihaver (Peter Dragsbo, Marianne Zenius, Anette Vasström, Palle Ove Christiansen, Gunnar Solvang og Inger Tolstrup). Nogle emner er knyttet til fritiden, også dens politiske del, som Margaretha Balle-Petersens studier over danske forsamlingshuse, og ligesom kolonihaverne er en blanding af fritid og bierhverv, er fritidsfiskeriet det også (ikke at forveksle med sportsfiskeri). Dette behandles af Eske Wohlfart i en artikel om limfjordssegnene, hvor en gammel kombination af arbejde i land og fiskeri på fjorden er kommet i klemme i den moderne fiskerilovgivning, som især tager hensyn til erhvervsfiskerne. Det han taler for at bevare er således ikke alene deltidsfiskernes småhuse og redskabskure, men hele deres livsform.

Etnograferne har, som nævnt, kastet sig over studiet af sammenstødet mellem lokalbefolkning og »fritidsfolket« – i Kirsten Strandgaards artikel om Odsherreds Museums studier af sommerlandet og i Bjarne Flous artikel om Anholt.

Og da nu alle andre er nævnt, er det urimeligt ikke at tage den sidste med: Ena Hvidbergs og Hannelene Toft Jensens artikel om deres undersøgelser for Københavns Amts Museumsråd af hvordan Vestegnen (Glostrup, Taastrup og Hedehuse-

ne) og Nordvestegnen (Herlev, Ballerup, Værløse og Ledøje-Smørum) på forskellige måder har udviklet sig fra bondeland til forstadsbebyggelse. Denne undersøgelse har også haft til formål at bibringe de ellers historieløse forstæder en historisk identitet.

Som det altså er gjort i Københavns amt, er der også i andre amter indledt eller afsluttet registreringer eller oversigter over hvad der findes af bevaringsværdige objekter, som man skal tage hensyn til i den amtskommunale fredningsplanlægning – i et samarbejde mellem fredningskontorerne og museerne – og ikke bare objekter i gammeltdags forstand, som gravhøje, men også helheder og sammenhænge. Et kapitel i bogen resumerer, hvad der allerede er gjort.

»Kulturbevaring og dagligt liv« blev præsenteret i Kulturministeriet 13. januar 1987. Kulturministeren var til stede, men udover at byde på en forfriskning sagde han ingenting. Det havde ellers været interessant at høre, om han havde en mening om kulturbevaring fra nyere tid. Han er jo historiker.

George Nellemann.

Ann Vibeke Knudsen: Bornholmske Andelsmejerier 1886-1986

Mejeribrugets udvikling på Bornholm. Bornholms Museum 1986. 68 s. Kr. 48. ISBN 87-88179-10-9.

Hvert år sit jubilæum. I 1986 var det 100 år siden Bornholm fik sit første andelsmejeri, og Bornholms Museum har fejret begivenheden ved at vise en mejeritudstilling på Landbrugsmuseet på Melstedgård, hvortil det foreliggende hefte tjener som katalog.

Kataloget falder i 5 hovedafsnit: Det traditionelle mejeribrug, optakten til andelsbevægelsen og Bornholms første andelsmejeri, de enkelte bornholmske andelsmejeriers historie, de ting, som var en følge af andelsmejeriernes virke og endelig rationalisering og centralisering.

Foruden almen litteratur om andelsbevægelse og mejeribrug samt ældre jubilæumsskrifter er der til katalogets tekstdel benyttet arkivalier fra samtlige bornholmske andelsmejerier, som nu befinder sig på lokalhistorisk Arkiv i Rønne. Denne sidste

kildegruppe har gjort det muligt for forfatteren at give en virkelig grundig skildring af samtlige 19 mejeriers historie. For en ikke-bornholmer kan det godt virke lidt monotont – de enkelte mejeriers udvikling er skåret over stort set samme læst – men for lokalhistorisk interesserede er kataloget en sand guldgrube. Det viser, hvor langt, man kan nå ved en målrettet indsamling fra de lokalhistoriske arkivers side. Et eksempel til efterfølgelse!

Katalogets illustrationer er integreret i teksten på forbillig vis. Forfatteren har tydeligvis tænkt i både tekst og billeder. Det er alle ældre optagelser hentet enten i Bornholms Museums arkiv eller hos private. De er alle smukt reproduceret i en let bruntone ligesom layouten, som også er forfatterens værk, der på een gang virker æstetisk og nøgtern. Man kan så kun beklage, at dattidens fotografier bl.a. af tekniske årsager ikke var meget opfindsomme i deres motivvalg. Selvom der er gode undtagelser, går fotografier af mejerier evt. med personalet opstillet foran igen og igen.

Set i landsperspektiv rummer kataloget ikke meget nyt. De bornholmske andelsmejeriers historie afviger ikke meget fra det øvrige Danmarks: Oprettelse i forrige århundredes to sidste årtier, udvidelse og nybygning før 1. verdenskrig, nedlæggelse og sammenslutning i 1960'erne. Det skulle da lige være, at det tog et stykke tid for det bornholmske bondearistokrati at vænne sig til at stemme efter hoveder og ikke efter høveder. Imidlertid giver det netop af denne grund en letligægelig og kontant indføring i emnet.

Et katalog bør egentlig kun bedømmes sammen med den udstilling, det er en del af, hvorfor der burde være besøgspligt for anmeldere. Da det nu engang ikke er tilfældet, kan det kun tale til katalogets fordel, at nærværende anmelder ikke har følt noget savn under læsningen. Det kan udmærket stå alene.

Birte Friis.

Bent Funder & Rasmus Hansen:
HEKSE. Slagedamer. Mandedrømme.
Rødstårper.

Herning, Systime, 1985. 103 s. ill. Kr. 78.
ISBN 87-7351-217-6.

Kim Tørnsø:

DJÆVLETRO OG FOLKEMAGI. Trolldomsforfølgelse i 1500- og 1600-tallets Vestjylland

Århus, Aarhus Universitetsforlag, 1986.
166 s. ill. Kr. 128.
ISBN 87-7288-024-4.

Bøger om hekse myldrer frem som aldrig før. De to, som her er udtaget til anmeldelse udgør kun en brøkdel af, hvad der har set dagens lys siden *Folk og kultur* i 1985 sidst beskæftigede sig med emnet. Der skrives romaner og fortællinger om dem, der drives politik med dem, der forskes og undervises i dem, og af nogle heksepublikationer, som hverken er fugl eller fisk, fremgår det, at man også bare hygger sig med dem.

Det sidste er Bent Funder og Rasmus Hansens udvalg af tekster og billeder fra folkevisen om Elverhøj til interview med ex-filmstjernen Hanne Smyrner nok også bedst til, selv om den fra udgiverens side er »tænkt som en materialesamling, der skal kunne anvendes inden for ungdoms- og voksenundervisningen, specielt inden for faget dansk.« Her er digte af Christian Winther, Emil Aarestrup, Sophus Clausen, Johannes Jørgensen og Jens August Schade, og her er prosastykker af Peder Palladius, Karen Blixen, Suzanne Brøgger, og mange flere, som hver på sin måde er gode at få forstand af. Her er også gengivelser af grammofonpladeomslag med magiske damer, tegneserier og udtog af debatliteraturen, som illustrerer heksemytens rolle i det moderne samfund. Alt dette *kunne* have været gjort til genstand for en spændende analyse, men hvad udgiverne har at sige herom begrænser sig til almindeligheder, floskler og løse påstande, hvormed de – uafvidende – er kommet til at give ret så præcist et signalement af nogle hekseopfattelser, som florerer i dagens Danmark, for eksempel i gymnasieundervisningen, når den er værst.

Bogen er umådelig poppet i hele sit anlæg. Det kommer allerede til udtryk i overskrifterne til den ikke nærmere begrundede firedeling af stoffet: »Den historiske heks: – mellem sengen og spinderokken –«, »Stedmoderheksen: – Ondskab eller oprør? –«, »Seksual-heksen: – Slagedamer og ro-

senkvinder –« og »Kvindefrigørelsesheksen: – Fra flinkeskolens dumpeklasse til hekseskolens dimittender –«. Under disse rubrikker har udgiverne indplaceret tekster og billeder, uden småligt hensyn til disses indbyrdes kronologi, genre eller kildeværdi. I den første gruppe finder vi således tekster fra Heksehammeren og andre med processerne samtidige dokumenter side om side med udtog af historiske romaner af Pär Lagerkvist (1933) og den norske Bergljot Hobæk Haff (1974), og på billedsiden er middelalderlige kalkmalerier anbragt i selskab med tegningen »Kvinde og buk« fra Erica Jongs *Hekse* (1981), hvor Joseph A. Smiths bløde pornostreg lige synes at have været »sagen« for de herrer udgivere.

»Når man beskæftiger sig med hekse-litteratur, er det vigtigt at gøre sig klart, hvilken slags tekst, man står overfor. Man må overveje, om forfatteren forsøger at give en historisk forklaring på, hvordan og hvorfor hekseprocesserne fandt sted, eller om teksten forholder sig friere til de historiske kendsgerninger.« (s. 16) Følger vi nu denne anvisning fra udgiverne og anlægger den på dem selv, kommer vi til den forbløffende konklusion, at også alle bogens indledninger, inklusive den historiske oversigt, hører til den anden kategori, for det er altsammen fuldt af fordrejninger, misforståelser og unøjagtigheder. Jeg skal helt afholde mig fra at gå ind i denne sump af usaglighed, da jeg mener allerede at have gjort det tilstrækkeligt i andre sammenhænge.

Som baggrund for det på mange måder værdifulde tekstudvalg måtte det have været udgivernes pligt at sammenfatte, hvad vi idag ved om hekse- og heksemyter i fortid og nutid. I stedet forekommer det mig, at de har gjort sig umage for at fortælle et overfladisk hekseinteresseret publikum lige netop, hvad man forventer og gerne vil høre om dette pirrende emne, nøjagtig som Erica Jong gjorde det under foregivende af at skrive en hekseens kulturhistorie (anm. af undertegnede i *Jyllandsposten* 29.1.1983). Sådanne bøger skal folk have lov at slappe af med; men jeg har svært ved at se, hvordan man kan forsvare at bruge dem til at undervise efter.

Der skrives også universitetsspecialer om hekse, mest inden for faget historie, og flere af dem har fundet vej til trykken. 1982 kom Karsten Sejr Jensens *Trolddom i Danmark 1500-1588* (Arken), 1983 Merete Birkelunds arbejde om de østjyske (anm. *Folk og Kultur* 1985) og nu foreligger Kim Tørnsø om de vestjyske hekseprocesser. Undersøgelsen er begrænset til fire herreder, Vester Horne, Skast, Gørding og Ribe, samt Fanø birk. Fra dette forholdsvis lille område har forfatteren fremdraget ikke mindre end 90 heksesager, hvilket svarer til en ottendedel af, hvad der kendes fra hele Jylland. Tidsmæssigt fordeler processerne sig over 81 år, idet den første er fra 1572 og den sidste fra 1652, hvor Anne Bruds i Ribe bliver brændt. Man skal stå tidligt op for at finde noget, som forfatteren ikke er bekendt med i forvejen, men i den store kopisamling af hekkesager fra Viborg landsting, der i samarbejde med historikeren Jens Christian Vesterskov Johansen er tilvejebragt på Dansk Folkemindesamling, har vi dog tre, som Kim Tørnsø har oversat. Det drejer sig om landstingsdomme fra 1617, 1631 og 1655, hvoraf den sidste vedrører en Fanøkone, som kort efter Sankthans var blevet overfaldet i sit hus af en nabo og kaldt »troldkvinde«. Voldsmanden dømtes til offentligt at rense konen for den onde beskyldning og til at betale sagens omkostninger. Hvis vi medregner denne næsten omvendte hekseproces, må perioden for den vestjyske forfølgelse altså forlænges med tre år.

Blandt de unge historikere er Tørnsø nok den, som kommer folkemindvidenskabens nærmest: »Ved at forklare troldomsprocesserne som funktions- eller årsagsbestemte er der en tendens til at undervurdere deres sammenhænge... Troldomsforfølgelserne havde først og fremmest deres udspring i samtidens troldomsopfattelse og i det betydningsrum denne indgik i (s. 7).« Denne programerklæring følger bogen smukt op. Med stor indlevelse skildres hverdagens system af magiske forestillinger, der, som forfatteren meget rigtigt påpeger, i sin folkelige form udgjorde »en slags lukket univers, hvor trolddom blev opvejet af modtrolddom og beskyttelsesmagi (s. 123).« Det var således ikke magien, befolkningen ville til

livs, når den rejste troldomsanklager, men kun dens negative anvendelser. Med fremkomsten af en kirkelig trolddomsopfattelse, der i modsætning til den folkelige havde en mytologisk overbygning og generelt tog afstand fra magi, kom det folkelige forestillingsunivers ud af balance. Kirken gjorde troldfolkene til samfundets værste fjender, og det er forfatterens hypotese, at hele indholdet og dynamikken i kirkens opfattelse gav befolkningens holdning til trolddom en drejning, så den blev langt mere aggressiv og gav sig udtryk i forfølgelserne og heksebålene, der kulminerede i begyndelsen af 1600-tallet. Det er en af Tørnsøvs fortjenester, at han med fremdragelse af nye kilder og ikke mindst en metodisk stringent analyse af procesmaterialet har fået præciseret kirkens rolle i vor hjemlige hekseforfølgelse. Den kirkelige opfattelse med dens mytologiske overbygning er således ganske fraværende i anklagerne, vidneudsagnene og domsgrundlaget, hvilket forfatteren tolker som udtryk for resistens hos befolkningen og som en vægning fra de verdslige domstole mod at beskæftige sig med andet end den konkrete skæddovende trolddom. Derimod kommer kirkens trolddomsmytologi frem i tilståelserne aflagt efter domsafsigelsen som oftest under tortur, men her gjaldt det ikke længere bevisførelse, men om at frelse den sjæl, der efter henrettelsen på bålet skulle stedes for den evige dommer. Dette forhindrede selvsagt ikke gejstligheden i at deltage i forfølgelsen individuelt, som Vardepræsten Peder Madsen, der omkring 1617 optrådte som medanklager mod otte forskellige hekse, hvoraf han fik de tre brændt.

Men præsterne var også med på den anden side. Et kapitel er viet hr. Jens Hansen Rusk, der opnåede stort ry som klog mand, inden han i 1611 »for Trolddom blev Vid Kiergaard's Birche Ting brændt«, som der står på den i bogen gengivne præstetavle for Lønne kirke. Der er også andre nyheder mellem illustrationerne, bl.a. et middelalderligt træsnit visende trolddom med voksdukker, som forfatteren desværre ikke røber kilden til, og en fin pennetegning af Exner, »Hos den kloge Kone«, fra 1912 står der i billedteksten, men hvis det er *Johan Julius Exner*, må den være tidligere, eftersom kunstneren døde i 1910.

Over for en, bortset fra småting, så helstøbt undersøgelse som denne har jeg kun få indvendinger. Nu der er gjort så meget ud af gejstligheden, kunne man også have ønsket sig en udredning af trolddomssynet hos den *verdslige* overklasse, men det nævnes kun i nogle få linjer (s. 125). Med hensyn til det store sagsantal i det vestjyske område, er jeg enig med forfatteren i hans afvisning af tidligere forklaringsforsøg, men jeg deler ikke helt hans pessimisme, når han konkluderer, at vi i dag nok er afskåret fra at få nogen udtømmende forklaring på, hvorfor der netop i dette område førtes så mange hekseprocesser. Jeg vil anbefale at kigge nærmere på F. Skrubbeltrangs og andres diskussion af gårdbrugerantal og brugsstørrelser i det 17. århundrede (*Historisk Tidsskrift* 12 r. V., 1971). Netop i det vestjyske område synes der at have fandtes eksempler på op til en halv snes brugere pr. gård, med andre ord sande udklægningsanstalter for sociale konflikter og dermed forbundne hekseprocesser.

Bogen er forsynet med en omfattende kildefortegnelse og en kommenteret litteraturliste, statistiske bilag og den efterhånden obligatoriske hekseliste (dog uden oplysninger om sagernes individuelle udfald, og da bogen også mangler et personregister, er det ofte svært, ja undertiden umuligt at se, hvem der blev brændt, og hvem der blev frifundet). Endelig er der en ordliste med korte og forbilledligt korrekte forklaringer – bortset fra oplysningen om broder Francesco Guazzo (s. 131), som ikke var »spansk munk«, men italiener. Jeg savner imidlertid ordet »trolddom« i denne liste. Man kan diskutere det hensigtsmæssige i at bruge denne fra kilderne hentede term som »fællesbetegnelse for de forestillinger, der lå bag processerne (s. 8)«, men eftersom forfatteren i sin fremstilling nu har valgt at kalde det altsammen for trolddom, ville det have været på sin plads med en udredning af begrebet og dets forskellige betydninger.

Dette skal dog ikke skræmme nogen fra at læse bogen, som er klart disponeret, velskrevet og fængslende, både når forfatteren med menneskelig sympati og indlevelse fokuserer på de individuelle livsskæbner, og når han med ægte forsker-

entusiasme prøver at forstå og forklare tingene i en større sammenhæng. Kort sagt en intelligent bog, som man ikke keder sig med, og som jeg specielt kan anbefale lærere at inddrage i undervisningen, som en antidosis til det bras, man for det meste først falder over i skolen, på biblioteket eller hos boghandleren.

Gustav Henningsen.

Anette Vasstrøm: Holmens By

Nyboder og dets beboere – især i nyere tid. Orlogsmuseets skrifttrække Nr. 1, 1985.

253 s. ill. Kr. 189.

ISBN 87-7001-167-2.

De fleste kender Nyboder, bydelen i København med de lave gule længer og de hyggelige gader. Mange ved også, at det var Chr. IV, der byggede Nyboder til flådens folk, men ret meget mere ved man heller ikke. Det er først og fremmest huse- ne og mindre miljøet, der forbindes med Nyboder. Derfor må det hilses med glæde, at Orlogsmuseet i 1979 tog initiativ til en indsamling og en undersøgelse af daglig- livet i Nyboder, som etnologen Anette Vas- strøm med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd har stået for og som bogen, *Holmens By* fortæller om.

Bogen adskiller sig på mange måder fra tidligere værker om Nyboder. For det første fordi den er etnologisk, dvs. at vægten er lagt på skildringen af den kulturelle virke- lighed gennem såvel skriftlige og mundt- lige kilder som gennem observationer i miljøet. For det andet fordi den skildrer dagliglivet i nyere tid, ca. 1850 til nutiden, som ikke tidligere har været behandlet for Nyboders vedkommende. Sidst men ikke mindst fordi mange nuværende og tidligere beboere i Nyboder selv har deltaget aktivt i undersøgelsen og dermed har haft mulig- hed for at præge den. Undersøgelsen er et såkaldt folkeforskningsprojekt, en nyere undersøgelsesform, der med succes har været prøvet i Sverige og enkelte steder i Danmark. Det er en meget tidskrævende undersøgelsesform, der indebærer studie- kredsaktiviteter, formidling og diskussion af foreløbige resultater og et stadigt enga- gement for at holde interessen fangen. Til gengæld betyder det, at det indsamlede

materiale gennem studiekredsene får en yderligere bearbejdelse, der kan give en undersøgelse nye perspektiver og under- tiden fange fænomener som her f.eks. ne- gative sider ved miljøet, som den enkelte meddeler kan være tilbøjelig til at forbigå. Om indsamlingen og undersøgelsen gøres der på udmærket vis rede for i indlednin- gen, hvor den hidtidige forskning og øvrige Nyboderlitteratur også gennemgås. Det bør dog anbefales at forklare etnologiske fagudtryk, som næppe er lige forståelige for alle.

Målet med undersøgelsen har været at beskrive og analysere beboernes livsform, herunder også variationerne i livsformen på baggrund af beboernes placering i tid og social struktur ud fra den antagelse, at den hierarkiske struktur i flåden også har præget livet i Nyboder og i de enkelte hjem. Dette er baggrunden for den meget omfat- tende gennemgang af samfundsstrukturen, herunder de administrative forhold, bebyg- gelsen, boligernes indretning og udlej- ningsmønstre, arbejdslivets sociale orga- nisation eller de betingelser, som flådens eller Holmens faste stok og deres familier har levet under gennem tiderne. Oversigts- kapitlerne bygger i væsentlig grad på alle- rede publiceret materiale, specielt på mari- nehistorikeren H.D. Linds værker fra slut- ningen af forrige århundrede samt på en- kelte ældre erindringer og nyindsamlet ma- teriale. Den historiske oversigt kan virke vel stor, når undersøgelsens hovedsigte er at belyse dagliglivet i nyere tid. På den anden side får man her en god og solid baggrundsviden, der gør det lettere at følge forfatterens analyse af livsformerne i sid- ste halvdel af bogen. Nyboder er anlagt som boliger for flådens folk med det formål at give Orlogsflåden og værftet et fast mandskab. Ved kombinationen arbejde, el- ler tjeneste som det hedder, og bolig sikre- de kongemagten sig en fast og loyal ar- bejdsstyrke, der kunne reproducere sig selv. Dette skete dels gennem boligpolitik- ken, hvor den enkelte gennem sin karriere havde mulighed for at få stadig bedre boligforhold, dels gennem uddannelses- systemet, hvor drengene mod gratis under- visning og kost forpligtede sig til en livs- lang tjeneste i flåden eller på værftet, hvorved de sikrede kontinuiteten i mand-

skabsstyrken. Disse forhold har bevirket, at Nyboder gennem tiderne har udviklet sit eget helt specielle kulturelle mønster, hvor især de gamle Nyboderslægter har været med til at videreføre traditionerne.

Mens de historiske kapitler til tider kan virke lidt tunge, er formen helt anderledes i bogens sidste halvdel, der beskriver dagliglivet i Nyboder. Af det store erindringsmateriale, der er indsamlet, er udvalgt en repræsentativ række, der belyser dagliglivet inden for de forskellige mandskabskategorier, fra matrosen og håndværkeren til linieofficeren, herunder såvel gamle Nyboderfamilier som tilflyttere, traditionelle erhverv som nyere erhverv, der er kommet til som følge af den tekniske udvikling. Erindringsmateriale er brugt på en forbillig måde. Ofte er erindringer blot erindringer eventuelt med en kort indledning eller de bruges som anonymt kildemateriale til belysning af et emne. Her har forfatteren valgt at lade erindringerne fortælle om de enkelte familiers hverdagsliv gennem korte og lange citater afbrudt af beskrivelser, der ligeledes bygger på erindringsmateriale. I de enkelte afsnit er forfatteren hele tiden med gennem kommentarer og supplerende oplysninger, der sætter den enkelte families liv ind i en større sammenhæng, indtil der tegner sig et billede af en klar Nyboderlivsform. Selv om alle erindringerne belyser de samme sider af hverdagslivet, familien, børnene, boligen, husholdningen, tjenesten, omgangslivet med slægt og naboer osv., virker det aldrig som gentagelser. Det er forskellige sider af livet, der fokuseres på og alligevel det samme. Især skal fremhæves afsnittet om marineingeniøren, hvor erindringerne er suppleret med forældrenes brevveksling under faderens tjenstlige fravær. De fortæller om forældrenes daglige tilværelse, hun i hjemmet og han på skibet, om glæder og sorger, praktiske gøremål og særlige begivenheder som f.eks. datterens fødsel samt ikke mindst om den ømhed, kærlighed og længsel, to mennesker kan føle for hinanden. Brevene ligger tæt på den virkelighed, som erindringerne søger at nå, og de fortæller om følelser, som barnet, den senere erindringsskriver nok kan fornemme, men aldrig skildre på samme intense måde.

Allerede i kapitlet »det totale samfund« fremhæves den særlige Nyboderkultur, hvoraf nogle af de træk, der fremhæves som karakteristiske for Nyboder dog også er kendt andre steder. Dette gælder f.eks. eksistensen af en fælles identitet, en vilfølelse eller en særlig dialekt, brug af øgenavne på en positiv måde, foreningsdannelser, gode naborelationer og et lidt køligt forhold til tilflyttere. Nogle af disse forhold kan muligvis være stærkere i formen her end andre steder, men specielt særegne for Nyboder er de ikke. De findes også i andre lokalsamfund, der afgrænser sig til omverdenen gennem f.eks. et særligt erhvervsgrundlag. De er f.eks. meget tydelige i fiskerlejer som Tårnbæk og Skovshoved og de forekommer uden tvivl også i andre tilsvarende lokalsamfund. At børnene identificerer sig med Nyboder over for børn udefra, kan heller ikke siges at være specielt for Nyboder. Det har således ikke været ualmindeligt, at børnene i de enkelte Københavnske gader har ført krig mod hinanden, men dog måske ikke på helt samme autentiske måde som flådens børn har kunnet. Langt mere interessant er det fænomen, at tjenestens struktur afspejler sig i samfundsformen og som må siges at være specielt særegne for Nyboderkulturen. Det fremhæves flere gange i bogen og uddybes i det sidste kapitel, der behandler det kulturelle mønster. Tydeligst kommer det frem i boligernes indretning og i deres fordeling efter rang, hvor det er op til den enkelte gennem den tjenstlige indsats at sikre sig selv og sin familie en bedre bolig. Tjenesten afspejles også i familiemønstret, hvor moderen meget fint sammenlignes med skibets næstkommanderende, der er den egentlige arbejdsleder, mens faderen som kaptajnen er højeste appellinstans. I det daglige er det moderen, der tager sig af det praktiske og som styrer økonomien, men i erindringerne er det faderen, der får den meste omtale. Det er ofte ham, der optræder som legeonkel og det er ham, der giver familien status og den eftertragtede bolig. Falder han bort, må enken og børnene flytte til en dårligere bolig. Tjenesten afspejler sig også i opdragelsen og pligtfølelsen samt i opfattelsen af det respektable liv, som nok er borgerligt orienteret, men som også er et middel til at hævde sig over

for folk af højere rang. Til sidst fremkommer forfatteren med den antagelse, at selv om Holmens folk er lønarbejdere, har de en anden holdning til arbejdet end andre lønarbejdere, hvor arbejdet forklares som midlet til at opnå en bedre fritid. For Nyboderfolkene er det loyaliteten og tjenesten, der er det afgørende, hvorved arbejdet bliver et mål i sig selv. Samme holdning menes at eksistere i andre hierarkisk opbyggede etatsinstitutioner som toldetaten, postetaten, DSB m.fl. Det er et interessant og nyt syn på livsformsbegrebet og især lønarbejderlivsformen, som her er antydnet, og som er tydeligt at se for Nyboders vedkommende, men som er lidt svært at se, når det gælder de øvrige etater. Noget kunne dog tyde på, at lønarbejderens holdning til arbejdet er langt mere differentieret end hidtil antaget.

Endelig skal fremhæves de mange udmærkede diagrammer og tegninger, der giver gode oversigter og som er med til at sætte erindringernes udsagn ind i en større sammenhæng. Til sidst skal nævnes et rent teknisk problem. Holmens By er en spændende bog, men uhyre anstrengende at læse, da den er skrevet med en lille maskinskrivningsskrift og med mange enheder. Værre er det med citaterne, der er fremhævet med en mindre og åben kursivskrift og værst med billedteksterne, hvor der er valgt en miniskrift, som bedst kan læses med lup. Orlogsmuseet burde have ofret en smukkere og mere læsevenlig typografi på dette værk. Det havde det fortjent.

Birgit Vorre

Knud B. Christoffersen:
Købstaden Frederikssunds historie
1801–1970

1. Bind 1801–1900. Forlaget Thorsgaard, Frederikssund, 1986, 423 s. ill. Kr. 385. ISBN 87-88165-39-6.

Oprindelig var Frederikssund kun en lille ladeplads for købstaden Slangerup, men den gode beliggenhed gav ladepladsen vækst medens gamle Slangerup mere og mere stagnerede. Konsekvensen blev, at denne tilsidst i 1809 mistede sine købstadsrettigheder, medens Frederikssund

herefter blev selvstændig købstad. I 1931–37 skrev juristen Arne Sundbo et grundigt to-bindsværk om de to byers historie indtil 1809. Lokalt har man dog længe savnet en fortsættelse af Sundbo's byhistorie. Det rådes der nu bod på. Første bind af et tobindsværk, der skal føre byens historie helt frem til kommunalreformen i 1970, er nu udkommet. Forfatteren, der er adjunkt i historie ved det lokale gymnasium, har gennem knap ti år samlet stof til den moderne nykrønike. Dette bind, der dækker perioden 1801–1900, er blevet en imponerende kramkiste med data om byens mennesker og huse, men også en beretning hvor forfatteren har blik for samspillet mellem righistorie og lokalhistorie.

Bogen er disponeret i fire kronologisk ordnede hovedkapitler: Først et øjebliksbillede af scenen. De to byer i 1801; dernæst en beskrivelse af Frederikssunds udvikling 1801–1900, opdelt i 3 kapitler (tiden 1801–50, 1850–85, 1885–1900). Kapitlerne med de tre perioder omfatter mere end ialt 30 underkapitler, der belyser en række sider af byens liv, bl.a. det politiske liv, skole og socialvæsen, erhvervslivet, de religiøse brydninger, det filantropiske arbejde for byens forskønnelse m.m.

Det første hovedkapitel, øjebliksbilledet af Frederikssund/Slangerup 1801, er særdeles veloplagt skrevet og i en nærmest dramatiseret form, idet man efter aftale med byfoged Rathenburg får lov at følge med en lille gruppe brandforsikringsfolk rundt i byen en februar-kold eftermiddag. Undervejs på turen fra dør til dør hører man om husenes udseende og indretning og beboernes erhvervs- og familieforhold. Byen talte dengang kun 50 husstande, hvoraf langt de fleste boede i stråtrækte huse. Baggrunden for det lille formidlings-scoop er den særlige kildemæssige konstellation: Den første brandtaksation og 1801-folketællingen, blev i Frederikssund gennemført med få ugers mellemrum.

Efter den veloplagte byvandring i første kapitel glider bogens skrivemåde over i en mere traditionel, men stadig frisk stil. Undervejs er der dog flere små stilskit som vidst skyldes litterær afsmitning fra det forskelligartede kildemateriale. Kapitlernes opdeling i mange underafsnit kombineret

med de vældig mange (i sig selv spændende) store illustrationer føles lidt tungt, når bogen skal læses i større sammenhængende stræk. Værkets styrke ligger i dets store righoldighed af oplysninger om vidt forskellige sider af Frederikssund som lokalsamfund. Det er forsynet med fyldige registre, litteratur- og kildehenvisninger samt mange tabellariske oversigter. Bogen rummer omkring 250 illustrationer i form af gamle bykort, matrikelkort, grundplaner og opstalter. Bogens store format (A4) har gjort det muligt at gengive mange af de gamle fotos i omtrent samme format som de originale skarpe glasnegativer. Den sønderjydske fotograf Johannes Hansen, der etablerede sig i byen i 1896, har optaget de fleste af de fine bybilleder. Ingen tvivl om at bogen fremover vil blive et flittigt benyttet opslagsværk blandt de mange lokalhistorisk interesserede på egnen samt byhistorisk interesserede rundt om i landet.

Lokalt krydses der fingre for at forfatteren har tid og kræfter til endnu en flot con amore indsats for sin bys historie. Værkets bind 2 er planlagt til at udkomme omkring 1990.

Carsten Hess

Henning Ringgaard Lauridsen: Folk i bevægelse

Folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland. Dalhus forlag. Struer 1986. I kommission hos Landbohøistorsisk Selskab . 217 sider, illustreret. 135 kr. ISBN 87-88999-00-9.

Dette er en bog, som man har gået og ventet på. I årenes løb er der *talt* meget om, hvordan man kunne undersøge de folkelige græsrodders liv og virke og om, hvordan man kunne vise sammenhængen mellem de mange bevægelser og initiativer – men få har gjort noget ved det.

Men nu er den her altså. En bog, som er mere end et lokalt eksempel. En bog, der ikke blot tager en enkelt bevægelse op, men som ser vækkelse, politik og andelsfællesskab i et samlet helhedsperspektiv. Og det skal siges med det samme: Det er en bog, der lever op til forventningerne. Henning Ringgaard Lauridsens levende og

eksempeltætte beskrivelse af vækkelse og bevægelse i den vestjyske bondebefolkning på egnen mellem Lemvig og Holstebro (nærmere bestemt Vandfuld, Skodborg og Hjerm herreder mellem Limfjorden og Nisumfjord) i det forrige århundrede, er blevet til mere end enghistorie for lokalt interesserede. Det er blevet til en velunderbygget og meget vedkommende bog om et samfund i opbrud: Det samfund hvorfra så meget i vor egen tids verden går. I det perspektiv er »Folk i bevægelse« en lille Danmarkshistorie.

Bogen er disponeret i tre kronologiske hovedafsnit. Det første behandler den gamle almuekultur, som den så ud for den første generation af selvejerbønder. Det er vækkelsesbevægelsernes og de gudelige forsamlings tid. Det andet og mere fyldige afsnit behandler folkemødernes og grundlovsfesternes tid i årene fra 1870 til 1885, gennembrudstiden for grundtvigianismen og partiet Venstre. Det tredje og største hovedafsnit følger udviklingen op til årene omkring århundredskiftet. Det er indre missions kraftige gennembrudstid. Det er landbrugskrisens og andelsfællesskabernes tid. Bogen afsluttes med et rids af de folkelige bevægelseres udvikling igennem vækkelsens, organiserings og institutionaliserings faser og en perspektivering af deres samfundsmæssige og kulturelle betydning.

Bogens iøjnefaldende kvalitet skyldes især tre forhold: Dels bygger den på godt håndværk; et grundigt og opfindsomt forskningsarbejde, som Aarhus universitet har belønnet med en guldmedalje. Dels er der arbejdet meget med bogens form. Den viden, der i sin tid blev fremlagt i prisopgaven, (og som er suppleret og udvidet undervejs) er omstruktureret og genfortalt med henblik på en bredere læsekræds end dem, der sætter pris på akademiske afhandlinger i telefonbogsformat. Endelig er bogen gennemillustreret med et fint fortællende og varieret billedstof. Her er inspiration at hente for alle, der arbejder med at skrive og/eller med at fortælle/undervise.

Bogen indkredser og påviser det betydelige omfang og den centrale betydning, som de forskellige initiativer og bevægelser havde i de nye muligheds og de nye omkostningers opbrudstid. Vi møder hand-

lende mennesker og følger konsekvenserne af deres holdninger. Det velkendte blandes med det overraskende, når tingene ses i den lokale hverdags sammenhæng. Brugsforeningen indrettes i forsamlingshuset, Venstres talerstol rejstes på byens udmærket tæt ved valgmenighedskirken. Der er mange valgmenighedsmedlemmer i mejeribestyrelserne, men antallet varierer og vi møder også missionsfolk som aktive mejeristartere. Midt i de rasende provisorieår kunne venstrefolk og højrefolk gå sammen om at bygge en valgmenighedskirke. Der var stort set ikke nogle *social*e forskelle mellem hvem der var grundtvigianere, og hvem der var missionsfolk (viser en række fremragende og let læselige tabeloversigter). Til gengæld var der en *kulturel* afgrund mellem det grundtvigske syn på »det naturlige menneskeliv« og den indre missionske opfattelse af »at leve et helligt liv«. Stort og småt bliver vævet sammen i denne helhed. Vi følger indre missions politiske korridorespil omkring præsteansættelser. Men vi ved også hvem der køber ind i brugsen og hvem, der handler hos købmanden. Og vi hører børnene råbe »friklattere« og »hovdømmere« til hinanden på vej fra kommuneskole og friskole. Jo, det er rigtigt at det, som den gang blev oplevet som en helhed også må studeres som en helhed.

Er det sådan, det skal gøres? Er der ingen indvendinger? Jo. Og de vedrører bogens afgrænsning af de helhedssammenhænge, der bliver taget op. Selv om fremstillingen har en stor bredde, ligger vægten tydeligt på de mest markante folkelige bevægelser og deres mest markante udtryksformer. Derved er bredden i den lokale folkelige omstrukturering kommet noget i baggrunden. På den anden side ligger der også noget inspirerende i at tænke over det, der ikke er skrevet så meget om. Der er meget at få øje på i de folkelige bevægelseres historie. Hvorfor står der f.eks. så meget om mænd og så lidt om kvinder i denne bog? Bogens titel er »Folk i bevægelse«. Burde den hedde »Mænd i bevægelse«? Hvilken plads kommer kvinder og børn til at indtage i de nye folkelige kulturers strukturer? Det slog mig, at fotografierne i bogen giver et langt stærkere indtryk af kvindernes og børnenes tilstedeværelse end teksten gør.

Og så begyndte jeg at tælle op: Bortset fra nogle enkelte billeder, der viser store forsamlinger møder vi nærmere bestemt 417 mænd, 270 kvinder og 201 børn. Der er mænd på 59, kvinder på 36 og børn på 24 af fotografierne. Flere nuancer kunne fremdrages, men dette kan være tilstrækkeligt for at vise, at bogen i højere grad behandler de kønssegregerede sider af de folkelige bevægelser end det brogede fællesliv, der har sit tyngdepunkt i de nye miljøers samværsformer.

Margaretha Balle-Petersen

Lis Paludan: Hækling. Historie og teknik Borgens forlag 1986. 367 s. ill. kr. 500. ISBN 87-418-7638-5.

Der skulle gå næsten 25 år fra Dansk Folkemuseum begyndte sin indsamling i 1885, før en hækling blev fundet værdig til at blive indlemmet i museets samlinger. Dette er interessant i tekstilhistorisk sammenhæng, men også spændende set fra andre synsvinkler.

Museets opfattelse af hvad der var værd at bevare var præget af Dansk Husflidsselskabs holdning. Bag dette selskab, stiftet i 1873, stod ledende borgere, der så det som deres fornemste opgave at bevare den gamle danske bondekultur. Og her hører hækling ikke hjemme. Det var unyttigt luksurarbejde, som landbokvinder og tjenestepiger ikke burde befatte sig med.

Det var fruene fra de bedrestillede kredse i byerne, der som tidsfordriv hæklede og broderede, men det berettigede så sandelig ikke pigen i huset til at gøre det samme. På trods af alle diskussioner blev hækling alligevel populær i alle samfundslag.

Således fortæller forfatteren og kunsthåndværkeren Lis Paludan i sit store værk: Hækling. Historie og teknik. Forfatteren har gennemrejst mange lande i Europa i sin søgen efter hæklingens udspring. Teknikken kan spores til begyndelsen af 1800-årene, og den er således en af de yngste håndarbejdsformer, vi kender.

Hæklingen synes at have udviklet sig vidt forskelligt i Nord- og Vesteuropa. Fra Skotland beskrives teknikken i 1812. Den kaldes »shepherd's knitting« og blev brugt

til fremstilling af varme beklædningsgenstande i uld. En anden udvikling findes i Frankrig, hvor teknikken sandsynligvis udviklede sig fra tamburering, der var en yndet beskæftigelse i velstående kredse. Her var materialet tynde garner som silke-, sølv- og guldtråd, samt hvid bomuldstråd.

For Irland har hæklingen fået en plads i landets historie ved, at den som hjemmeindustri betød overlevelse for en stor del af landets befolkning under den store hungersnød 1845–50. Den irske hækling repræsenterer desuden tekstil af høj kunstnerisk kvalitet.

Det er lykkedes Lis Paludan at finde trykte opskrifter fra 1824, og fra tiden umiddelbart efter er vist eksempler på punge, huer, manchetter, blonder, etc. med de tilhørende forlæg. Bogen viser andre

eksempler frem til ca. 1930. Den er inddelt i fire hovedafsnit, og en overskuelig indholdsfortegnelse samt flere sider index leder hurtigt læseren frem til det ønskede opslag. De næsten 800 illustrationer, hvoraf flere er i farver, giver den ikke-hæklekundige en mulighed for at identificere ubestemmelige tekstilredskaber og bestemme hæklede genstande. Med hæklenål og -tråd har det nemlig været mulig at efterligne næsten alle andre textilteknikker. Lis Paludan har skrevet opslagsbogen om hækling. Hun har erfaret, at Dansk Folkemuseums holdning til hækling ikke var enestående i Europa, men trods manglerne i museernes samlinger fortsatte hun utrætteligt, og nu foreligger dette pionerarbejde, som vil få stor betydning for tekstilfolk af alle slags.

Else Østergård

Indsendt litteratur

- ANDERSEN, BJARNE HJORTH & PER SCHULTZ JØRGENSEN: DAGPASNING FOR DE 6-10 årige. Socialforskningsinstituttet. Publikation 159. København 1987. 105 s. Kr. 48. ISBN 87-7487-301-6.
- ANDREASSEN, EYDUN: ÚR SØGN OG SØGU Føroya Skúlabókagrunnur. Tórshavn 1986. 209 s. ill.
- BIRKERØD KALENDER. Birkerød omkring århundredskiftet. Kalender m. ældre fotografier – for 1987. Kr. 49,50.
- DØYGAARD, HEINO: FRA DET FORSVUNDNE DANSK VESTINDIEN. Strandbergs Forlag, Birkerød 1987. 96 s. ill. Kr. 88,50. ISBN 87-872-0093-7.
- ETHNOLOGIE FRANCAISE. Revue de la Societe d'ethnologie francaise, nouvelle série tome 16/1-3. Paris 1986. ISSN 0046-2616.
- FRA DET NU FORSVUNDNE SØLLERØD. Strandbergs Forlag. 1986. 95 s. Kr. 74,50. ISBN 87-872-0075-2.
- FREDERIKSVÆRKSEGNENS MUSEUM. Årbog 1986. Frederiksværk 1986. 79 s. ill. ISSN 0107-9476.
- GREGENSEN, H.V.: REFORMATIONEN I SØNDERJYLLAND. Skrifter, udgivne af HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND nr. 63. Aabenraa 1986. 260 s. ISBN 87-7406-0171.
- HANSEN, HENNY HARALD: ISLAMs VERDEN. Nationalmuseet, København 1986. 48 s. ill. Kr. 75. ISBN 87-480-0590-8.
- HILTUNEN, MAIJA: WITCHCRAFT AND SORCERY IN OVAMBO. The Finnish Anthropological Society, Helsinki 1986. 178 s. ill. ISBN 951-95434-9-X.
- JØRGENSEN, FROVIN: ÅRØ FORTÆLLINGER. Eget forlag, Poul Møllersvej 19. Kolding 1986. 236 s. Kr. 95. ISBN 87-982318-1-2.
- JØRGENSEN, K.O.B.: DANSKE FOREGANGSMÆND indenfor teknik og naturvidenskab. Strandbergs forlag, Birkerød 1986. 224 s. Kr. 395. ISBN 87-872-0079-1.
- KRAG, HELEN og MARGIT WARBURG (Red): DER VAR ENGANG . . . AMOL IZ GEVEN . . . Jødisk kultur og historie i det gamle Østeuropa. Warburg. Gyldendal. Ill. Kr. 195. ISBN 87-01-44952-4.
- KRAMER, KARL-SIGISMUND: VOLKSLEBEN IN HOLSTEIN (1550-1800): Eine Volkskunde aufgrund archivalischer Quellen. Mühlau Verlag. Kiel 1987. 355 s. ISBN 3-87559-049-X.
- KÖRMENDI, ESZTER: OS OG DE ANDRE. Danskernes holdninger til indvandrere og flygtninge. Socialforskningsinstituttet, publikation 153. København 1986. 180 s. Kr. 120. ISBN 87-7487-291-5.
- LAURSEN, JESPER: KRYBSKYTTER I DANMARK. Beretninger fra det virkelige liv. Forlaget Skipperhoved, Ebeltoft 1986. 205 s. Kr. 168. ISBN 87-981329-3-8.
- MADAMMER OG JOMFRUER. 1700-tallets kvinder i håndværk og handel. Udstilling på Nationalmuseet. Nationalmuseet 1986. 55 s. Kr. 40. ISBN 87-480-0609-2.
- MADSEN, HANS HELGE: ØSTERBROS HERLIGHEDER – en bydels identitet. Nationalmuseets forlag. Kr. 148. ISBN 87-480-0577-0.
- MOLTKE, ERIK: RUNES AND THEIR ORIGIN. DENMARK AND ELSEWHERE. Revideret og opdateret udgave af Erik Moltkes bog fra 1976: Runerne i Danmark og deres oprindelse. Nationalmuseets forlag. D.kr. 409. ISBN 87-480-0578-9.
- MORTENSØN, OLE m.fl.: DET SYDFYNSKE ØHAV – en maritim introduktion. Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum, Bd. 18. Svendborg 1986. 36 s. ill. Kr. 35. ISBN 87-87769-077.

- NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1986. København 1986. 223 s. ill. Kr. 195. ISBN 87-480-0588-6.
- NIELSEN, GUNNAR: ET GODT LIV – TRODS ALT. Erindringsserien »Folk fortæller« nr. 18. Foreningen Danmarks Folkeminder. København 1986. 138 s. ill. Kr. 90 (kr. 50 for medlemmer). ISBN 87-87897-77-6.
- NORD NYTT. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. 27. Lyngby 1986. 128 s. ill. ISSN 0008-1345.
- NORD NYTT. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. 28. Tema: Mandekultur. Lyngby 1986. 112 s. ill. ISSN 0008-1345.
- OLSEN, HENNING & MERETE PLATZ: OM EFTERLØN. Socialforskningsinstituttets Pjece 16. København 1985. 42 s. ill. Kr. 40. ISBN 87-7487-283-4.
- ORD & SAG 5-6. Institut for jysk sprog og kulturforskning 1986. Århus 1986. 56 s. ISSN 0108-8025.
- PLOUG, NIELS: 10 ÅR MED ARBEJDSLØSHED. Socialforskningsinstituttets Pjece 18. København 1986. 48 s. ill. Kr. 45. ISBN 87-7487-293-1.
- RASMUSSEN, HOLGER: BONDENS BILLEDBIBEL – bibelske motiver i folkekunsten. Nationalmuseet, København 1986. 48 s. ill. Kr. 75. ISBN 87-480-0590-8.
- SOLVANG, GUNNAR: FORANDRINGSPROCESSER OG SOCIAL KONFLIKT I ET SØNDERJYSK HUSMANDSSAMFUND. Notat 7/86 fra Kooperativ Forskning ved Institut for Samfunds- og Erhvervsudvikling, Sydjysk Universitetscenter. Esbjerg 1986. 65 s. ill. ISSN 0901-103x.
- STRUERFOLK. Lokalhistorie fra Strueregnet. 1986. Dalhus Forlag, Struer, 1986. 87 s. ill. Kr. 73. ISSN 0901-6716.
- SVERIGES MEDELTIDA BALLADER. Utgivna av Svenskt Visarkiv. 1986. Band 2: Legendvisor, Historiska Visor. 292 s. Sv.kr. 350. ISBN 91-22-00813-6.
- SÆKMOSE, AAGE: FRA BORG TIL HERREGÅRD. Søbygård – et stykke Ærø-historie. Forlaget Misteltenen, Ringe 1986. 47 s. ill. Kr. 50. ISBN 87-88885-01-1.
- ØRBERG, PAUL G.: NÅR NØDEN ER STØRST. Viborg Gråbrødre Klosters historie fra reformationen til nutiden. Landsarkivet for Nørrejylland, 1986. 286 s. Kr. 274,50. ISBN 87-89039-00-9.